

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aleš Vozel

**Ekonomске in geopolitične značilnosti trgovanja z zemeljskim plinom:
primer Ruske federacije in (držav) Evropske unije**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Aleš Vozel

Mentor: docent dr. Milan Brglez

Somentor: asistent dr. Boštjan Udovič

**Ekonomске in geopolitične značilnosti trgovanja z zemeljskim plinom:
primer Ruske federacije in (držav) Evropske unije**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Ekonomske in geopolitične značilnosti trgovanja z zemeljskim plinom: primer Ruske federacije in (držav) Evropske unije

Trgovanje z energenti, še posebej pa z zemeljskim plinom, je najpomembnejše področje v odnosih med RF in EU. V nasprotju s prevladujočim mnenjem želim pokazati, da EU ni odvisna od ruskega plina. Ta namreč zadovoljuje le okoli 6,5 % primarnih energetske potreb v EU, predstavlja dobro četrtino plinske porabe v sedemindvajseterici, njegov delež v uvozu plina v EU pa se je v zadnjih treh desetletjih prepolovil na okoli 40 %. Na drugi strani je RF obsojena na trg EU, kjer ustvari dve tretjini prihodkov od prodaje plina, medtem ko drugih izvoznih alternativ zaenkrat nima. Zato gre bolj kot za odvisnost za soodvisnost obeh akterjev. Ruskemu plinu nesorazmerno veliko težo daje slabo delujoč notranji plinski trg v EU, ki je kljub desetletju prizadevanj še vedno v veliki meri razčlenjen po nacionalnih mejah. Zato so predvsem vzhodnoevropske članice EU, ki plin v celoti uvažajo iz RF, zelo ranljive v primeru motenj v dobavi, kar se je ob plinski krizi januarja 2009 jasno pokazalo. Plinska odvisnost nekaterih držav ne ogroža samo njihove energetske varnosti, ampak odpira tudi možnost za izvajanje ruskih geopolitičnih pritiskov v prostoru EU. Njihov glavni cilj je razdeljena, neenotna EU. V odnosu s takšno EU je pač lažje uveljavljaviti ruske interese kot pa ob soočenju z enotno polmilijardno skupnostjo.

Ključne besede: plinska trgovina, Evropska unija, Ruska federacija, geopolitika, notranji plinski trg.

Economical nad geopolitical characteristics of gas trade: case of Russian Federation and the (states of) European Union

Energy trade and within it gas trade especially is the most important area in the relations between Russian Federation and the European Union. Contrary to the prevailing belief I want to represent that EU is not dependent on Russian gas. Three numbers confirm this thesis. Russian gas satisfies only 6,5 % of primary energy needs in EU, accounts for little more than a quarter (25 %) of gas consumption in EU and its share in EU gas imports has halved to 40 % in the last three decades. On the other side, RF has no other lucrative export markets than EU, where creates two thirds of its gas trade incomes. Therefore, rather than independence an interdependence is a term, which appropriately describes a gas relation between RF and EU. However, Russian gas gets disproportioned weight because of bad working of EU internal gas market, which is more or less segmented along national borders. That makes Eastern European members of EU, which are almost entirely dependent on the gas imports from RF, particularly vulnerable in the case of supply disruptions. Gas crisis in January 2009 clearly showed that. Gas dependency not only threatens energy security of some states, but also gives opportunity for Russian geopolitical pressures in the area of EU. Their common objective is a divided, disunited EU. That namely makes it easier for RF to enforce its interests than in the case of united community of a half billion people.

Key words: gas trade, European Union, Russian Federation, geopolitics, internal gas market.

KAZALO

SEZNAM GRAFIKONOV, SLIK IN TABEL.....	6
SEZNAM KRATIC.....	7
1 UVOD.....	8
1.1 CILJ DIPLOMSKE NALOGE.....	10
1.2 HIPOTEZI.....	10
1.3 METODOLOGIJA.....	10
1.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA.....	11
2 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV IN KONCEPTOV.....	12
2.1 REALISTIČNA TEORIJA MEDNARODNIH ODNOSOV.....	12
2.1.1 ZGODOVINSKI PREDHODNIKI REALIZMA.....	13
2.1.2 MODERNI REALIZEM.....	15
2.2 GEOPOLITIKA.....	21
2.2.1 'NOVA' GEOPOLITIKA.....	26
2.2.2 GEOPOLITIKA – SKLEPNO OVREDNOTENJE.....	29
2.2.3 GEOPOLITIKA IN ZUNANJA POLITIKA.....	30
2.3 DRŽAVNIŠTVO.....	34
2.3.1 EKONOMSKO DRŽAVNIŠTVO.....	35
2.4 ENERGETSKA VARNOST.....	38
2.4.1 SVETOVNA ENERGETSKA SLIKA IN ENERGETSKA SLIKA EU.....	44
2.5 ZEMELJSKI PLIN.....	45
2.5.1 TRG Z ZEMELJSKIM PLINOM.....	46
2.5.1.1 OBLIKOVANJE CEN PLINA NA TRGIH CELINSKE EVROPE.....	49
2.5.1.2 NASTANEK IN ZNAČILNOSTI DOLGOROČNIH PLINSKIH POGODB.....	51
2.5.1.3 PRIMERJAVA ANGLOSAKSONSKEGA MODELA IN SISTEMA GRONINGEN.....	52
3 PLINSKA TRGOVINA MED RUSKO FEDERACIJO IN EVROPSKO UNIJO.....	54
3.1 ZGODOVINSKI PREGLED IZKORIŠČANJA IN OSKRBE S PLINOM V EVROPI.....	54
3.1.1 ZAČETEK IN RAZVOJ PLINSKE TRGOVINE MED ZSSR IN EVROPSKIMI DRŽAVAMI.....	55
3.2 RUSKI PLIN NA TRGIH DRŽAV EU.....	58
3.3 ANALIZA IN OCENA GEOPOLITIČNE VLOGE RUSKEGA PLINA NA TRGIH DRŽAV EU.....	62
3.3.1 EVROPSKA DEPOLITIZACIJA PROTI RUSKI POLITIZACIJI PLINSKE TRGOVINE.....	70
3.4 RUSKA ODVISNOST OD IZVOZA PLINA NA TRG EU.....	73
3.5 VLOGA UKRAJINE V PLINSKI TRGOVINI RF – EU.....	76
3.5.1 SEVERNI TOK.....	81
3.5.2 JUŽNI TOK IN NABUCCO.....	82
3.6 PRIHODNOST PLINSKE TRGOVINE RF – EU.....	87
3.7 INTEGRIRAN NOTRANJI PLINSKI TRG – GEOPOLITIČNI ODGOVOR EU NA GEOPOLITIČNE PRITISKE RF.....	91

4 INTEGRACIJA NOTRANJEGA PLINSKEGA TRGA EU.....	92
4.1 OVIRE NA POTI K ENOTNEMU NOTRANJEMU PLINSKEMU TRGU	95
4.2 POMANJKLJIVOSTI V DELOVANJU PLINSKEGA TRGA OB KRIZI JANUARJA 2009.....	98
4.3 TRETJI ENERGETSKI PAKET.....	99
4.3.1 LASTNIŠKA LOČITEV VERTIKALNO INTEGRIRANIH ENERGETSKIH PODJETIJ	101
4.3.2 GAZPROM KLAVZULA	105
4.3.3 VLADE IN MINISTRI V ŽEPIH ENERGETSKIH VELIKANOV?.....	106
4.4 UREDBA O UKREPIH ZA ZAGOTAVLJANJE ZANESLJIVOSTI OSKRBE S PLINOM.....	107
5 ZAKLJUČEK.....	110
6 LITERATURA	113

SEZNAM GRAFIKONOV, SLIK IN TABEL

SLIKA 2.1: TRIKOTNI MODEL ANALIZE ZUNANJE POLITIKE.....	32
TABELA 2.1: OBLIKE EKONOMSKEGA DRŽAVNIŠTVA.....	37
GRAFIKON 2.1: PORABA PRIMARNE ENERGIJE V EU GLEDE NA VIR ENERGIJE.....	44
TABELA 2.2: NAJVEČJE PROIZVAJALKE, PORABNICE IN DRŽAVE Z NAJVEČJIMI ZALOGAMI PLINA	46
SLIKA 2.2: TRGOVANJE Z ZEMELJSKIM PLINOM V LETU 2008.....	49
GRAFIKON 2.2: PRIMERJAVA GIBANJA CEN PLINA MED ANGLOSAKSONSKIM MEHANIZMOM IN SISTEMOM GRONINGEN	53
GRAFIKON 3.1: IZVOZ RUSKEGA PLINA V DRŽAVE EU MED LETI 1990 IN 2006.....	57
GRAFIKON 3.2: STRUKTURA PONUDBE PLINA V EU V LETU 2008 GLEDE NA IZVOR.....	59
GRAFIKON 3.3: PORABA PLINA PO POSAMEZNIH DRŽAVAH EU V LETU 2008.....	60
GRAFIKON 3.4: UVOZ RUSKEGA PLINA PO POSAMEZNIH DRŽAVAH EU V LETU 2008	61
GRAFIKON 3.5: DELEŽ RUSKEGA PLINA NA TRGIH POSAMEZNIH DRŽAV EU V LETU 2008.....	61
SLIKA 3.1: NAHAJALIŠČA PLINA IN NAFTE V RF IN V SREDNJEAZIJSKIH REPUBLIKAH	75
SLIKA 3.2: PLINOVODI MED RF IN EVROPO IN VLOGA UKRAJINE.....	77
SLIKA 3.3: TRASA SEVERNEGA TOKA.....	82
SLIKA 3.4: TRASA NABUCCA IN JUŽNEGA TOKA.....	83
SLIKA 3.5.: KASPIJSKI BAZEN – POTENCIALNI DOBAVITELJI PLINA NABUCCU	86

SEZNAM KRATIC

ACER *Agency for cooperation of energy regulators*: Evropska agencija za sodelovanje energetske regulatorjev

BP British Petroleum

CER *Centre for European reform*: Center za evropsko reformo

ECFR *European Council on Foreign relations*: Evropski svet za zunanje odnose

EC *Energy Charter*: Energetska listina

EK Evropska komisija

EP Evropski parlament

ES Evropski svet

EU Evropska unija

IEA *International Energy Agency*: Mednarodna agencija za energijo

RF Ruska federacija

OECD *Organisation for Economic Co-operation and Development*: Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj

TP Tranzitni protokol

UZP Utekočinjen zemeljski plin

VB Velika Britanija

ZP Zemeljski plin

ZRN Zvezna republika Nemčija

ZSSR Zveza sovjetskih socialističnih republik

1 UVOD

Plinski spor, ki je januarja 2009 izbruhnil med Rusko federacijo (RF) in Ukrajino, se je iz sprva dvostranskega konflikta kmalu razvil v osrednji gospodarski in politični problem, ne samo v omenjenih dveh državah, ampak tudi v Evropski uniji (EU), katere osrednji in vzhodni del je v najhujši zimi ostal brez ruskega plina. Potem ko Ukrajina RF ni plačala zaostalih dolgov, spodletel pa je tudi dogovor o novi ceni, je ta na novega leta dan najprej ustavila dobavo Ukrajini, čez teden dni pa je ruski državni energetski velikan Gazprom prenehal pošiljati plin še v prenosne plinovode, ki prek Ukrajine vodijo v Evropo. Rusi so se za plinski mrk odločili, ker naj bi Ukrajinci – ti so seveda vse obtožbe zanikali – neupravičeno jemali plin, ki je bil namenjen v EU.

Medtem ko sta RF in Ukrajina krivdo za nastali položaj valili ena na drugo, so najvišji predstavniki EU na čelu s predsedujočim Evropski komisiji (EK) Josejem Manuelom Barrosom in predsedujočim Svetu EU Mirkom Topolankom ter voditelji najbolj prizadetih držav poskušali pritisniti na oba akterja, da naj se vendarle dogovorita, saj je nedopustno, da je EU talec sporov tretjih držav.

Posledice plinske krize so na svoji koži še kako občutili tudi navadni državljani nekaterih članic. Najbolj je kriza prizadela Slovaško in Bolgarijo, ki sta, ko gre za zemeljski plin (ZP)¹, skoraj popolnoma odvisni od dobav iz RF. Mrzlim domovom in zaprtim tovarnam se je Slovenija izognila predvsem po zaslugi diverzificirane dobave, saj ruski plin predstavlja »le« dobro polovico slovenske porabe, natančneje 55 %, in navsezadnje – za slovenski položaj – dovolj hitre rešitve, do katere sta po celonočnih pogajanjih 18. januarja 2009 prišla ukrajinska predsednica vlade Julija Timošenko in ruski predsednik vlade Vladimir Putin.

Plin je tako ponovno stekel proti EU in širše v Evropo, a problem, kot menijo poleg laične javnosti tudi mnogi strokovnjaki, »(pre)velike odvisnosti EU od ruskega plina« je seveda ostal. »Če je v 90. letih v razpravah o RF in EU beseda tekla predvsem o

¹ V nadaljevanju diplomske naloge bom v izogib pretiranemu ponavljanju pri poimenovanju energenta izmenično uporabljal besedi *zemeljski plin* in *plin* ter kratico *ZP*.

odvisnosti RF od zahodnih posojil, se zdaj tovrstne debate nanašajo predvsem na zahodno odvisnost od ruskega plina,« sta novembra 2007 ugotavljala Leonard in Popescu (2007, 7).

Tovrstne razprave so s plinsko krizo januarja 2009 dobile nov pospešek. Zagovorniki teze, da bi RF utegnila moč, ki jo ji daje trgovina z zemeljskim plinom, uporabiti za izsiljevanje EU pri celi vrsti drugih odprtih vprašanj v medsebojnih odnosih, so tako dobili argument več v potrditev njihovih stališč, pa čeprav je do zdaj do obeh plinskih kriz – januarja 2006 in januarja 2009 – prišlo zaradi tretjega igralca v plinski trgovini, to je Ukrajine.

Ne glede na to, je energetika oziroma trgovanje z energijo – še posebej pa z zemeljskim plinom – najpomembnejše področje v odnosih med državami EU in RF. Ne samo zato, ker gre za vprašanje energetske varnosti, ki je tako in tako na vrhu strateških prioritet vsake države, ampak tudi zato, ker plinska trgovina med RF in državami EU presega zgolj ekonomske okvire. Zaradi svoje specifičnosti, edinstvene v svetu, nosi s seboj tudi močno geopolitično komponento. To pomeni, da RF ponuja priložnost za uveljavljanje njenih interesov v geografskem prostoru EU. Torej je plin poleg ekonomske kategorije blaga tudi geopolitično orodje RF, kanal vplivanja in vzvod, ki daje Rusom v odnosih z (nekaterimi državami) EU določeno moč (vplivanja).

Tu je treba dodati, da, čeprav se EU v razpravah o plinski trgovini z RF največkrat omenja kot enoten subjekt, in kot tak je razumljen tudi v tej diplomski nalogi, EK (ali kdo drug v imenu EU) ne sklepa plinskih pogodb, pač pa to počnejo države članice oziroma njihova podjetja. Integracija na področju skupne zunanje politike in znotraj nje skupne zunanje energetske politike, ki je še v zametkih, pač še ni dosegla takšne ravni, da bi EU, subjekt *sui generis*, navzven nastopala kot enoten akter z enim glasom. EU se namreč kot zunanjepolitični akter še izgrajuje. Vprašanja uvoza energentov so tako še vedno v pristojnosti držav članic. Kljub temu ta natančnost v poimenovanju, ki sem jo označil tudi v naslovu, vsebinsko v ničemer ne vpliva na vidike plinske trgovine držav EU z RF. Problematika se namreč nanaša na vprašanje energetske varnosti, notranjega trga in geopolitičnega položaja/moči EU kot celote, zato jo je potrebno tudi preučevati in iskati rešitve na ravni EU. Torej v kontekstu te diplomske naloge vsebinskega razlikovanja med poimenovanjema *države EU* ali zgolj *EU* ni.

1.1 Cilj diplomske naloge

Cilj moje diplomske naloge je ekonomsko in geopolitično opredeliti plinsko trgovino med RF in (državami) EU ter odgovoriti na ključno vprašanje, ali je EU res (in kako) odvisna od ruskega plina. Zanima me tudi, kakšne so perspektive te plinske trgovine v prihodnje. Hkrati želim raziskati, kaj lahko stori EU, da bi morebitne nove zaplete z dobavo ruskega plina – iz kakršnihkoli razlogov že – preživela z manjšimi posledicami, kot je bilo to januarja 2009.

1.2 Hipotezi

V skladu s ciljem bom v diplomski nalogi skušal dokazati naslednji hipotezi:

HIPOTEZA 1:

Pri plinski trgovini Evropske unije in Ruske federacije gre za odnos soodvisnosti, nikakor pa ne za odvisnost EU od ruskega plina. Rusija je največji izvoznik plina v EU, ki pa je največji in najdonosnejši izvozni trg za ruski plin, zato se bo vzajemno koristno razmerje nadaljevalo tudi v prihodnjih letih.

HIPOTEZA 2:

Enoten evropski notranji plinski trg bi izboljšal evropsko energetske varnost, saj bi blažil šoke v dobavi plina. Hkrati bi okrepil geopolitični položaj EU nasproti RF, ki bi tako težje uporabljala plin kot geopolitično orožje za uveljavljanje lastnih interesov.

1.3 Metodologija

Prva raziskovalna metoda, ki sem jo uporabil pri nastajanju diplomskega dela, je zbiranje virov o izbrani problematiki. Te vire, ki so primarni (npr. dokumenti institucij EU) in sekundarni (knjige, zborniki, raziskovalna poročila, strokovni in časopisni članki), sem nato analiziral, jih interpretiral in skušal razumeti, nato pa sem jih sestavil (sinteza) v novo celoto. Prevladujoča metoda v diplomski nalogi je torej analitično-sintetična.

Poleg analitično-sintetične metode so uporabljene še opisna metoda (opis značilnosti plina), zgodovinska analiza (razvoj plinske industrije) in primerjalno raziskovanje, s katerim sem primerjal deleže ruskega plina na trgih posameznih držav EU. Za

podkrepitev trditev in tez sem navedel kvantitativne podatke, ki so ponekod prikazani v obliki tabel in grafikonov. Za nazornejšo ponazoritev so uporabljeni tudi zemljevidi.

1.4 Struktura diplomskega dela

V uvodu sem predstavil problematiko, ki jo bom preučeval in raziskoval. Opredelil sem cilje diplomske naloge, podal hipotezi, navedel metodologijo, ki jo bom uporabil, in predstavil strukturo naloge.

Uvodu sledi jedro, ki je razdeljeno na tri dele. Prvi del jedra je namenjen gradnji teoretskega okvira, znotraj katerega bom umestil plinsko trgovino med RF in EU. Zato bom opredelil pojme/koncepte, kot so realistična teorija mednarodnih odnosov, geopolitika, ekonomsko državništvo in energetska varnost. Poleg tega bom predstavil vlogo zemeljskega plina v globalni porabi energentov, značilnosti tega energenta in trg z zemeljskim plinom.

Drugi del jedra bo povsem namenjen opisu in analizi značilnosti plinske trgovine med RF in državami EU. Prikazal bom zgodovino plinske trgovine od njenih začetkov do danes. Predstavil bom koliko plina RF izvažata na zahod in kam. Prikazal bom – tudi grafično – kolikšen delež porabe plina v posameznih državah predstavlja ruski plin. Problem »odvisnosti« od ruskega plina bom povezal z nedokončanim notranjim plinskim trgom v EU, katerega vloga pri plinski trgovini z RF se običajno prezre. Hkrati bo predstavljena tudi ruska »odvisnost« od evropskega trga. Nadalje bom ovrednotil vlogo Ukrajine kot tranzitne države, preko katere gre večina ruskega plinskega izvoza v EU. Preučil bom, ali je zaradi napovedane ruske diverzifikacije trgov ogrožena dobava v Evropo. In nenazadnje, ali bo RF sposobna tudi v prihodnosti zadovoljevati potrebe EU po plinu?

Tretji del jedra bo namenjen prizadevanjem EU za oblikovanje enotnega notranjega plinskega trga, tematiki, brez katere ne moremo ustrezno predstaviti in razumeti vse značilnosti plinske trgovine RF z državami EU. Integriran notranji plinski trg bi pomenil večjo energetska varnost in manjšo izpostavljenost ruskim geopolitičnim pritiskom. Januarska kriza 2009 je pokazala, da kljub večletnim prizadevanjem integracija trga ni končana. V zaključku bom verificiral hipotezi, torej jih potrdil ali ovrigel, ter povzel glavne ugotovitve.

2 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV IN KONCEPTOV

»Mednarodna politika je tako kot vse politike borba za moč. Ne glede na končne cilje mednarodne politike, je moč vedno njen neposredni cilj«
(Morgenthau 1948/1995, 102)

V tem delu bom opredelil izbrane koncepte in pojme, za katere ocenjujem, da tvorijo dober okvir, znotraj katerega je mogoče postaviti in razložiti plinsko trgovino med RF in (državami) EU. Ta okvir po vrsti sestavljajo realistična teorija mednarodnih odnosov oziroma realizem, geopolitika, ekonomsko državništvo in energetska varnost. Za konec konceptualnega drugega dela in kot uvod v jedro bom predstavil še značilnosti plina kot energenta in značilnosti trgovanja z njim.

2.1 Realistična teorija mednarodnih odnosov

Kot je razvidno že iz naslova diplomske naloge, gre pri plinski trgovini med RF in državami EU v samem temelju za odnose med državami oziroma za mednarodno politiko, kar nenazadnje potrjuje tudi dejstvo, da so se s krizo januarja 2009 ukvarjali in jo naposled rešili najvišji politiki vpletenih držav, ne pa le gospodarstveniki, to je predstavniki energetske družbe. Končno besedo je torej imela najvišja politika kot najvišja predstavnica držav, ne pa ostali – manj pomembni – akterji v mednarodnih odnosih. Energetska vprašanja nasploh so zaradi svoje pomembnosti običajno predmet meddržavnih pogovorov na najvišji ravni.

Zato bom najprej predstavil teoretični pristop, ki zaenkrat najbolj celovito razlaga delovanje in obnašanje držav v mednarodnih odnosih, to pa je realizem oziroma realistična teorija MO. Zgoraj citirani Američan Hans J. Morgenthau velja za enega najpomembnejših realističnih teoretikov, ki je v delu »Politika med narodi« iz leta 1948 utemeljil moderni realizem. In kot ugotavlja Simoniti (1995, 49) »je Morgenthauov realizem za sedaj najbolj celovit in dorečen pristop v znanosti o mednarodnih odnosih. Njegova teorija verjetno pred vsemi drugimi najbolj dosledno izdrži preizkus uporabne koristnosti – to je, kadar njene obče ugotovitve skušamo uporabiti pri pojasnjevanju konkretnih pojavov in procesov v mednarodnih odnosih«.

Ne samo Morgenthauov, realizem nasploh velja za prevladujočo teorijo v akademskem preučevanju mednarodnih odnosov. Realisti trdijo, da njihova teorija vsebuje zakone mednarodne politike, ki ostajajo enaki skozi čas (zgodovina) in prostor (geopolitika), so torej brezčasni. Tako se eden od vodilnih neorealitov Robert Gilpin sprašuje, »ali moderni študentje mednarodnih odnosov o obnašanju držav vedo kaj, česar ni vedel že Tukidid v 5. stoletju pred našim štetjem« (Dunne in Schmidt 2003, 165)?

Realizem je tudi eden najstarejših teoretičnih pristopov k mednarodnim odnosom. Svoje korenine išče že davno pred začetkom akademskega preučevanja discipline na prelomu 19. in 20. stoletja. Običajno se deli kronološko na klasični realizem, ki zajema obdobje od antike pa do 20. stoletja, moderni realizem (1939-1979) in strukturalistični realizem ali neorealizem, začetek katerega označuje delo Kennetha Waltza iz leta 1979 »Theory of International Politics« (Dunne in Schmidt 2003, 165).

Pred predstavitvijo realizma 20. stoletja bom na kratko preletel najpomembnejše avtorje iz obdobja pred 20. stoletjem, ki so s svojimi idejami vplivali na razvoj moderne realistične misli.

2.1.1 Zgodovinski predhodniki realizma

Že omenjeni antični grški zgodovinar Tukidid je prvi, na čigar dognanjih realisti gradijo svoj pogled na svet. Atenčan Tukidid (460-401 p. n. št.), ki je v delu »Peloponeške vojne« preučeval uporabo moči in konflikte med mestnimi državicami Atenami, Šparto in Melosom, tako ugotavlja, da najmočnejši akter določa, kaj je pravično in moralno. Močni delajo, kar želijo, šibki pa morajo sprejeti, kar jim prvi namenijo. Pridobivanje in ohranjanje moči je zato najpomembnejša naloga države, ki si mora z lastno vojaško močjo zagotoviti obstanek. Tukidid tudi zapiše, da je neizbežen zakon človeške narave ta, da vlada, kadarkoli more (Dunne in Schmidt 2003, 168).

Firenčan Niccolo Machiavelli (1469-1527) je v delu »Vladar« razmišljal o umetnosti vladanja, ki je neločljivo povezana z močjo. Njegov najznamenitejši izrek, da »cilj opravičuje sredstva«, govori o tem, da se vladar ne sme ozirati na splošno moralo, ki velja za »navadnega človeka«, ampak mora, če je to potrebno za ohranitev države in s tem lastne politične moči, uporabiti nasilje in krutost. Tako kot Tukidid tudi Machiavelli poudarja, da se mora država zanesti predvsem sama nase, ne pa preveč

upati na pomoč zaveznikov, saj v tem primeru vladar lahko postane ujetnik teh zaveznikov (Pease 2003, 43).

Britanski filozof Thomas Hobbes (1588-1679) je k realistični misli prispeval razpravo o naravnem stanju človeka. Hobbes pravi, da je človek sebično in zlobno bitje. Zato v naravnem stanju poteka vojna vseh proti vsem, v kateri preživijo le najmočnejši. Človeško življenje je kratko, polno strahu in nasilja. Hobbes v izogib takšnemu nevdržnemu stanju predlaga, da bi ljudje moč in avtoriteto prenesli na *leviatana*, absolutno državo, posejbljeno v podobi suverena, ki bi brzdal človeške instinkte in tako ljudi varoval drugega pred drugim. S tem bi družba postala bolj civilizirana. Analogno s Hobbovim konceptom človeške skupnosti, v kateri ni vrhovne avtoritete, so strukturalistični realisti nekaj stoletij kasneje mednarodni sistem označili kot anarhičen, brez svetovne vlade ali – po Hobbsu – *leviatana*. V takšnih nevarnih okoliščinah morajo biti države pripravljene na vse – tudi na vojno (Pease 2003, 43).

Vojno je kot nadaljevanje politike z drugačnimi sredstvi definiral naslednji pionir realizma, pruski general Carl von Clausewitz (1780-1831): »Mi trdimo, da vojna ni nič drugega kot nadaljevanje političnega občejanja z vmešavanjem drugih sredstev« (Clausewitz 2004, 285). Von Clausewitz je poudaril pomembnost vojaške moči za doseg (zunanje)političnih ciljev. Po von Clausewitzu je vojska ustrezno orodje za doseg ciljev države takrat, ko politični pritisk in pogajanja ne obrodijo sadov (prav tam).

Če se do zdaj naštetimi misleci ukvarjajo z vprašanjem varnosti, preživetja, vojne in miru, to je s področji tako imenovane visoke politike (*high politics*), pa je Američan Alexander Hamilton (1755-1804) prvi, čigar ideje so vplivale na realistično dojetje ekonomije, ki po klasični realistični delitvi spada v t. i. nizko politiko (*low politics*). Hamilton velja za intelektualnega predhodnika ekonomskega nacionalizma oziroma neomerkantilizma (Pease 2003, 43). Po mnenju Hamiltona je močna in raznolika domača ekonomija ključna za nacionalno varnost, saj državi omogoča samozadostnost v času kriz. Hamilton se zavzema za osrednjo vlogo države pri razvoju ključnih gospodarskih panog in pri vodenju ekonomije nasploh. Interesi države in njene varnosti morajo imeti prednost pred čistimi ekonomskimi interesi. Država mora biti pripravljena intervenirati na trgu, če tako narekuje njen nacionalni interes (prav tam).

S Hamiltonom zaključujem pregled zgodovinskih predhodnikov realizma in prehajam na moderno realistično teorijo mednarodnih odnosov, kot se je ta oblikovala v 20. stoletju.

2.1.2 Moderni realizem

Realizem se osredinja na pridobivanje, ohranjanje in izvajanje moči s strani suverene države. Moč je ključnega pomena za uresničitev najpomembnejšega cilja države – preživetja. Slednje je neločljivo povezano z vprašanjem varnosti in uporabe sile v mednarodni skupnosti, zato sta ti področji prav tako v središču zanimanja realistov, katerih pogled na mednarodne odnose je v veliki meri izoblikovala zgodovina evropskega kontinenta, to pa je tisočletna zgodovina vojn in konfliktov (Pease 2003, 39).

Temelji modernega realizma so:

1. Država je najpomembnejši akter v mednarodnih odnosih. Od Vestfalske pogodbe (1648) naprej je mednarodna politika utemeljena na političnih enotah, imenovanih nacionalne države, ki imajo popolno suverenost nad svojim ozemljem. To pomeni, da ima država monopol nad uporabo sile (policija) in vrhovno avtoriteto za pripravljanje in uveljavljanje zakonov. S temi pristojnostmi država ohranja red in varnost, ki sta temeljna pogoja za delovanje in razvoj družbe (Dunne in Schmidt 2003, 173). Država je enoten in racionalen akter, ki je sposoben definirati svoje cilje (v mednarodnih odnosih) in prioritete ter izbrati optimalno strategijo za izpolnitev ciljev. Države sicer niso edini akterji v mednarodni skupnosti, a za realiste edini, ki »štejejo in so stalno prisotni v pokrajini moderne globalne politike« (prav tam).

2. Mednarodni odnosi so v osnovi konfliktni, saj države v mednarodnem okolju medsebojno tekmujejo za varnost, moč, vpliv, trge, ipd., pri čemer neizbežno prihaja do konflikta interesov (Dunne in Schmidt 2003, 172). Klasični realisti, kot je Morgenthau, vzrok konfliktnosti pripisujejo človeški naravi, ki je fiksna, egoistična in motivirana z željo po moči in dominaciji. Glede na to, da so države človeška stvaritev, je logično, da imajo tudi predhodno opisane človeške lastnosti. Morgenthau (1995, 112) tako ugotavlja, da je »težnja po dominaciji element vseh oblik človekovih združb, od družine, različnih bratovščin, poklicnih zvez in lokalnih političnih organizacij, pa do države«. Borba za moč je prisotna na vseh ravneh družbenega organiziranja, zato ne bi

smelo biti presenetljivo, da je tudi mednarodna politika, ki jo izvajajo države, nujno politika moči (Morgenthau 1995, 113). In četudi si nekatere države prizadevajo za mir in dobro, se vedno najde kakšna, pred katero se je zaradi njene agresivnosti potrebno braniti (prav tam).

Za razliko od klasičnega pa strukturalistični realizem konfliktnost med državami ne pripisuje človeški naravi, ampak strukturi mednarodnega političnega sistema. Waltz to strukturo, ki je organizacijski koncept (*ordering principle*), po katerem so enote sistema – države – v mednarodni skupnosti urejene, definira kot anarhično. Ne v pomenu kaosa, ampak v pomenu odsotnosti vrhovne politične avtoritete. Pri tem Waltz potegne vzporednico z notranjepolitičnim prizoriščem, kjer so deli ali enote sistema v odnosu podrejenosti in nadrejenosti. Waltz (1979, 88) tako za notranjo strukturo države pravi, da »nekateri ukazujejo, drugi morajo ubogati«. Na vrhu te hierarhične piramide je običajno vlada ali predsednik.

Nasprotno v mednarodni politiki ni avtoritete, ki bi bila nad suverenostjo držav. Nihče ni poklican h ukazovanju, nikomur ni potrebno ubogati. Formalno so države enake med seboj. Mednarodni politični sistem je zato decentraliziran in anarhičen, mednarodna politika pa »politika v odsotnosti vlade« (Waltz 1979, 88). Ker ni suverena, ki bi zagotavljal red, varnost in s tem preživetje, kar v notranji politiki počne vlada, si morajo države v mednarodnem, nevarnem in negotovem okolju – anarhiji, to priboriti same (prav tam). Preživetje je temeljni pogoj za vsak drugi cilji, ki ga države imajo. Ko si te enkrat zagotovijo preživetje, so njihovi nadaljnji cilji zelo raznoliki. Variirajo od »ambicije po podreditvi sveta, pa do zgolj tega, da se jih pusti pri miru« (Waltz 1979, 91).

V anarhiji je »naravno stanje« med državami stanje vojne, kar sicer ne pomeni, da do vojn vseskozi prihaja, ampak se države odločajo same, kdaj bodo uporabile silo. Posledično lahko vojna izbruhne v vsakem trenutku (Waltz 1979, 104).

Po organizacijskem konceptu – anarhiji – je drugi sestavni element, ki po Waltzu definira strukturo, značilnost enot. Države so si enake v nalogah, s katerimi se soočajo, razlikujejo pa se po sposobnostih za izpolnjevanje teh nalog. Tako ima, denimo, vsaka država institucije za oblikovanje, izvrševanje in interpretacijo zakonov, za pobiranje

davkov in za obrambo, razlikujejo pa se velikosti, bogastvu in moči. Ali povedano drugače, če je notranja politika sestavljena iz funkcionalno diferenciranih enot, ki opravljajo specifične naloge, potem je mednarodna politika sestavljena iz funkcionalno nediferenciranih enot, ki opravljajo enake naloge (Waltz 1979, 97).

Tretji in zadnji konstitutivni element »Waltzove strukture« je razporeditev zmogljivosti (*capabilities*) med državami. Države so v mednarodnem sistemu postavljene glede na zmogljivosti in ta položaj tudi določa njihovo obnašanje. Iz tega sledi, da se približno enako močne države obnašajo podobno (Waltz 1979, 98). Razporeditev zmogljivosti je ključna neodvisna spremenljivka za razumevanje vojne in miru, zavezništev in ravnotežja moči. Strukturalistični realisti razvrščajo države po moči, da bi nato prešteli velike sile, ki v nekem času obstajajo. Število veliki sil nato določa strukturo mednarodnega sistema. Tako sta ZDA in ZSSR v času hladne vojne oblikovala bipolarni sistem (Dunne in Schmidt 2003, 169).

3. Moč je eden osrednjih konceptov realistične misli. Morgenthau (1995, 104) moč, med elemente katere prišteva geografske značilnosti države, naravna bogastva, industrijsko sposobnost, vojaško pripravljenost, število prebivalstva, nacionalni značaj, nacionalno moralo in kvaliteto vlade, definira kot »človekov nadzor nad umi in dejanji drugih ljudi«. Gre torej za vplivanje oziroma za možnost vplivanja, ki ga ima subjekt (država) A na subjekt B, da ta stori, kar sicer prostovoljno ne bi. Vpliv po Morgenthauu (prav tam) izhaja iz treh virov: iz pričakovanja koristi (pozitivne sankcije), iz strahu pred neprijetnostmi (negativne sankcije) ter iz spoštovanja ali ljubezni do ljudi oziroma institucij. Vpliv se lahko uveljavlja z ukazi, grožnjami, avtoriteto ali s karizmo človeka oziroma funkcije.

Realisti moč razumejo kot relacijski koncept, kar pomeni, da v »vakuumu« ne obstaja, ampak se nanaša na odnos med vsaj dvema subjektoma. Pri tem je potrebno določiti, kdo vpliva na koga, na kakšen način in v kakšnem obsegu (Baldwin 1985, 20). Baldwin v najširšem pomenu izenačuje termina moč in vpliv, saj gre pri samem bistvu koncepta moči za vplivanje. Moč je relativni koncept, iz česar sledi, da je moč posamezne države potrebno vedno presojati v primerjavi z močjo drugih držav (prav tam).

Moč izhaja iz različnih virov, pri čemer nobeden ni temeljen drugemu, in moč je večdimenzionalna, saj variira glede na obseg, jakost, cilje in stroške vplivanja. Po Baldwinu (1985, 21) uporaba moči ni nujno igra ničelne vsote, to je, da povečanje moči ene države pomeni zmanjšanje moči druge, saj lahko vzajemno vplivanje poveča moč obeh. Pri analizi uporabe moči se je vedno potrebno vprašati, kaj bi se zgodilo, če vplivanja med državo A in državo B ne bi bilo. Definitivnega odgovora na to vprašanje ne more biti, zaradi česar je lahko analiza razmerij moči težka in frustrirajoča (prav tam).

Strangeova (1988, 24-32) poleg relacijske dodaja še strukturno moč, ki jo definira kot sposobnost oblikovanja okvirov ali postavljanja pravil »igre« (npr. mednarodno pravo ali mednarodne organizacije), znotraj katerih delujejo oziroma tekmujejo države. Ta moč je manj vidna, torej bolj prefinjena, saj ne gre za neposreden pritisk na akterje, ampak gre za zmanjševanje opcij, ki jih imajo (šibkejše) države na voljo. Viri strukturne moči so: vojaški, proizvodni, finančni in znanje (prav tam).

Moč določene države je sicer vedno težko ustrezno oceniti, jo pa (klasični) realisti pogosto zreducirajo na trdo moč, to je na število vojakov, tankov, letal, ipd., saj verjamejo, da je možno ta sredstva uporabiti za vpliv na druge subjekte, da ti storijo, kar sicer ne bi (Dunne in Schmidt 2003, 173).

Začetnik neorealizma Waltz koncept moči zamenja s konceptom zmogljivosti ali razpoložljivih sredstev (*capabilities*), ki ga opredeli kot kombinacijo sposobnosti držav na naslednjih področjih: velikost ozemlja in število prebivalcev, naravna bogastva, ekonomske kapacitete, vojaška moč, politična stabilnost in znanje (Waltz 1979, 131). Pri tem je pomembno, da so ekonomski viri moči pred vojaškimi, s čimer se Waltz (in drugi neorealisti) zavedajo, da če država želi biti močna in s tem vplivna, mora biti konkurenčna v vseh naštetih parametrih, saj, denimo, zgolj vojaška moč ne zadostuje več za (politični) vpliv in ne more nadomestiti ekonomske šibkosti. Država mora torej v anarhičnem okolju, kjer je odvisna predvsem od sebe, za uresničevanje lastnih interesov nujno uporabljati kombinacijo vseh razpoložljivih sredstev, ki jih ima na voljo (prav tam).

Vojaška sila v moderni dobi mednarodnih odnosov izgublja na pomenu, saj se države zavedajo, da so stroški vojne običajno večji kot koristi, ki jih ta prinaša, zato se za ta način uveljavljanja svojih interesov odločajo redko. Seveda pa vojaške sile kot načina reševanja konfliktov, do katerih v anarhičnem mednarodnem okolju neizogibno prihaja, ni mogoče izključiti, saj agresivne in ekspanzionistične države vedno obstajajo (Lamy 2003, 211).

4. Tako za realiste kot tudi za neorealiste je ravnotežje moči najpomembnejši mehanizem za stabilnost v mednarodni skupnosti. Koncept ravnotežja moči govori o tem, da če je preživetje države ali skupine manjših držav ogroženo s strani večje države, šibkejše države oblikujejo koalicijo, s katero nevtralizirajo premoč hegemonске države. Mehanizem ravnotežja moči² torej teži k vzpostavitvi karseda enakovrednih razmerij, v katerem nobena od držav ni v položaju, da bi prevladovala nad drugimi (Dunne in Schmidt 2003, 163).

Če je ravnotežje porušeno, anarhični sistem po mnenju strukturalističnih realistov sam teži k vzpostavitvi prvotnega ali novega ravnotežja, medtem ko klasični realisti pri ponovnem »uravnoveženju«² izpostavljajo ključno vlogo državnih voditeljev in diplomatov (Dunne in Schmidt 2003, 175). Delitev moči oziroma distribucija zmogljivosti med državami torej ni fiksna, ampak se v stalni tekmi spreminja. Spremembo lahko prinese kakšna tehniška inovacija, kot je bila, denimo, atomska bomba, ali pa večja gospodarska rast določene države v primerjavi s tekmicami (Pease 2003, 45).

Ravnotežje moči je po Petriču (2010, 66) zagotovilo in pogoj za obstoj suverenosti držav. Če namreč ravnotežja ne bi bilo, bi se uveljavila hegemonija, to je dominacija enega centra moči, kar bi vodilo v zanikanje suverenosti ostalih držav. Zato ohranitev suverenosti, bistvenega atributa državnosti, nujno vodi države v odpor proti hegemonskim težnjam ene od držav.

5. Znotraj neorealizma se je vnela razprava glede tega, ali države v osnovi maksimizirajo varnost ali moč. Waltz in Grieco spadata med defenzivne neorealiste, ki

² Klasični primer mehanizma ravnotežja moči sta bili zaveznštvi v okviru Varšavskega pakta in zveze Nato med hladno vojno (Dunne in Schmidt 2003, 163).

trdijo, da si države prizadevajo le za toliko moči, kolikor jo je potrebno za njihov obstoj in preživetje. Pridobivanje moči jih ne zanima, če bi to ogrozilo njihovo varnost (Dunne in Schmidt 2003, 170). Nasprotno pa ofenzivni realisti, kot je Mearsheimer, menijo, da je stalni cilj vseh držav – četudi bi bila ogrožena njihova varnost – povečevanje moči na račun drugih držav, zato zadovoljne ali države *statusa quo* ni. Po mnenju Mearsheimerja bi bil idealen položaj za vsako državo položaj globalnega hegemonu, ki pa zaradi težavnosti usmerjanja moči preko velikih vodnih teles ni izvedljiv, zato je svet obsojen na večno tekmo velikih sil (prav tam).

6. Grieco izpostavlja še vprašanje absolutnih in relativnih koristi držav. Grieco meni, da so države zainteresirane za sodelovanje z drugimi državami, saj tako krepijo svojo moč in vpliv (absolutna korist). Toda glavno vprašanje – v negotovem in tekmovalnem svetu – ni, ali se države s sodelovanjem krepijo, ampak katera država se okrepi bolj. Torej, gre za vprašanje relativnih koristi (Lamy 2003, 210). Verjetnost, da bi države odstopile od kakšne mednarodne pogodbe ali druge oblike mednarodnega sodelovanja, je zato večja, če država presodi, da druge države s tem pridobijo več. Države so pač racionalni akterji, ki izbirajo strategije, s katerimi maksimizirajo dobičke in minimizirajo izgube. Večje relativne koristi drugih držav tako po Griecu predstavljajo oviro za intenzivnejše sodelovanje med državami (prav tam).

7. Če se klasični realisti osredinjajo na področja visoke politike in nekoliko »zanemarjajo« nizko, pa neorealisti v skladu s spreminjajočo naravo mednarodnih odnosov pomembnejšo vlogo pripisujejo ekonomiji, saj je uspešna ekonomija eden od temeljev nacionalne moči. Neorealisti se pod vplivom neomerkantilizma usmerijo na delovanje držav v mednarodni ekonomiji (Pease 2003, 46). Po njihovem mnenju je sodelovanje držav v visoko soodvisni svetovni ekonomiji nujno potrebno za pridobitev in ohranitev statusa velesile. Ob tem trdijo, da so razmerja soodvisnosti redko simetrična, saj države skušajo vsiljevati asimetrična – v svojo korist. Države skušajo zmanjšati soodvisna razmerja, v katerih so ranljiva. Poleg tega države posredujejo v domači in mednarodni ekonomiji na ta način, da zaščitijo panogo, ki prispeva k bogastvu in moči države (prav tam). Neorealiste tako ne zanima mednarodna trgovina z »manj pomembnim« blagom, kot je, če malo karikiram, trgovina s čevlji, vsekakor pa jih zanima trgovanje s strateško pomembnimi energenti.

Realistična teorija MO nam torej za nadaljevanje diplomskega dela prikazuje takšno realnost mednarodne politike, v kateri poteka nenehna tekma med državami za moč in vpliv, ki omogoča najprej temeljni cilj – preživetje, nato pa tudi vse nadaljnje. Ti so seveda odvisni od zmogljivosti držav na večih področjih. V vseskozi prisotni tekmi, ki utemeljuje mednarodno skupnost, se uporabljajo vsa razpoložljiva sredstva. Je pa pomen vojaške sile zaradi nepredvidljivih posledic in velikih uničevalnih sposobnosti modernega orožja precej manjši, kot je bil v preteklosti, zato države za uveljavljanje svojih interesov v večini primerov iščejo druge poti in uporabljajo druga sredstva.

2.2 Geopolitika

Od teorije k praksi. Če je realizem najširši teoretični koncept, ki pojasnjuje obnašanje držav, potem sam geopolitiko – tako kot že omenjeni Gilpin – razumem kot njegovo udejanjanje v mednarodnih odnosih. Torej kot najširšo in najglobljo politiko držav, ki je usmerjena v geografski prostor izven njihovih suverenih meja. Geopolitika se po Doddsu (2009, XX) v svojem temelju ukvarja z razmerjem med ozemljem (državo), njeno lokacijo oziroma lego, njenimi viri in močjo. Ali če pogledamo samo besedo geopolitika: je skovanka, zato področje njenega raziskovanja lahko opredelimo kot presek geografije in politike ter njenega medsebojnega učinkovanja (Parker 1997, 64). Ključni vprašanji, ki zanimata geopolitiko, sta, kaj je moč v mednarodnih odnosih/politiki in kje se nahaja (Simoniti 1997, 51)?

Geopolitika je dandanes postala moderna, saj jo politiki, akademiki, novinarji in tudi javnost pogosto uporabljajo v razpravah o mednarodnih odnosih oziroma mednarodni politiki. Kot ugotavlja Parker (1997, 64), je pojem postal tako priljubljen, da je skoraj čez noč vse dobilo geopolitično razsežnost, zato je potrebno paziti, da pri uporabi tega pojma ne zdrsnemo v besedičenje, ki nima prave poimenovalne vrednosti (prav tam). Kljub pogosti rabi ene, vseobsegajoče definicije geopolitike ni, saj pojem zajema preveč vsebin, ki se jih ne da zajeti v nekaj stavkih (Simoniti 1997, 30). Tudi moj cilj bo zato predvsem predstaviti in opisati vse te vsebine. Opredelitve in vsebine geopolitike so se skozi čas spreminjale, tako kot se je pač spreminjala struktura svetovnega reda, s katerim se geopolitika ukvarja (O'Tuathail 1998, 1).

Besedo geopolitika (*Geopolitik*) je iznašel švedski politični znanstvenik Rudolf Kjellen (1864-1922) na prelomu 19. in 20. stoletja (1899). Na rojstvo geopolitike je vplivalo

povečano zanimanje za vpliv geografskih faktorjev na politiko držav in na njihove medsebojne odnose. Hkrati pa je geopolitika zaznamovala novonastajajoče področje intelektualnega preučevanja »spremenjenih politično-ekonomskih razmerij med evropskimi imperialnimi silami in ZDA« (Dodds 2009, XX). Geopolitika je – večinoma evropocentrično in imperialistično – ponujala panoramski pogled na svetovno politiko (prav tam).

Kjellen³ je leta 1916 v knjigi »Država kot življenjska oblika« (*Staten som Lifšform*) geopolitiko opredelil kot »znanost, ki obravnava državo kot geografski organizem ali pojav v prostoru« (Kjellen v Parker 1997, 119). Takšen organizem je – v skladu z realistično paradigmo (dodal A. V.) – vpleten v stalen boj za prostor in moč z drugimi državami. V tem boju preživijo le najmočnejši. Ključ do preživetja je Kjellen videl v (geografskem) prostoru, saj omogoča rast in razvoj države, zato je bistvenega pomena, da države širijo svoj prostor s koloniziranjem, pridruževanjem in zavzemanjem (Parker 1997, 119). Kjellen je bil torej pristaš socialnega darwinizma, to je filozofije, ki v človeško dejavnost – tudi v odnose med državami – prenaša biološke zakone, ki veljajo v naravi. Torej boj, rast, krepitev in preživetje najmočnejših (Košir 1999, 14).

Tradicionalna ali klasična geopolitika, kot jo je načrtoval Kjellen in drugi avtorji, ki bodo predstavljeni v nadaljevanju, je največji pomen pripisala objektivnim geografskim dejavnikom, ki odločilno determinirajo državo in njeno politiko: torej fizična lokacija države (celinska ali morska), reliefne značilnosti ozemlja in njihov vpliv na gospodarstvo, število prebivalstva, obdarjenost z naravnimi viri, ipd. (Košir 1999, 15). Moč države je izvirala iz prostora, ki ga država zavzema, osvoji ali kako drugače nadzira. Različni zgodnji geopolitični misleci so središča moči in pogoje za nastanek velesil(e) pripisovali različnim geografskim legam (prav tam). Sledi krajši pregled najpomembnejših.

Anglež Halford Mackinder (1861-1947), ki velja za enega od utemeljiteljev geopolitike, je svetovno zgodovino videl kot stalni spopad med pomorskimi in celinskimi ljudstvi.

³ Kjellen, ki je bil germanofil, je v Rusiji videl grožnjo za Švedsko, zato se je zavzemal za oblikovanje germansko-nordijske skupnosti pod vodstvom Nemčije, ki bi obsegala srednjo Evropo, skandinavske države, Baltik, vzhodno Evropo z Balkanom, v razširjeni obliki pa naj bi segala celo do Bagdada. Kjellen se je zavedal, da Velika Britanija ne bi dopustila nastanka takšnega imperija, zato se mu je zdel spopad z britanskim imperijem neizogiben (Parker 1997, 122).

Svoj svetovni pogled na (svetovno) razmerje moči je gradil in dopolnjeval 40 let (1904-1943), kolikor je pač minilo med izidom njegovih treh del⁴. Mackinder je ločil tri središča moči: celinsko osišče z osrčjem, polcelinski notranji krajec in pomorski zunanji krajec. Največ potenciala je pripisal osišču⁵ z osrčjem, kamor je prišteval vzhodno Evropo ter osrednji in severni del Evrazije. Ključna država znotraj tega območja je bila Rusija, za katero je ocenil, da ima zaradi strateške neranljivosti, velikosti in obilo naravnih bogastev najboljše pogoje, da postane najmočnejša sila na svetu. Pomembno vlogo pri tem naj bi odigrala železnica, ki bi omogočala celinsko gibljivost in tako nudila logistično podporo za vsestranski gospodarski razvoj ogromnega področja (Mackinder 1904/2009, 343).

V polcelinski notranji krajec je Mackinder štel Nemčijo, Avstrijo, Turčijo, Indijo in Kitajsko, v pomorskega zunanjega pa Veliko Britanijo, Južno Afriko, Avstralijo, ZDA, Kanado in Japonsko. Mackinder je ocenil, da imajo pomorske sile še vedno premoč, a bi se razmerje moči lahko nagnilo na stran celinskih sil, če bi se Nemčija povezala z Rusijo. Tedaj bi bil na vidiku svetovni imperij. Mackinder (1904/2009, 343) je opozarjal, da je aktualno razmerje moči produkt na eni strani geografskih danosti, na drugi strani pa tudi števila, opremljenosti in organiziranosti ljudi. Osrčje bi tako postalo središče svetovne moči le, če bi bilo v lasti posadke, zadostne po številu in kakovosti (Parker 1997, 85).

V nasprotju z Mackinderjem, ki je dal prednost celini, je ameriški admiral Alfred Thayer Mahan (1840-1914) že dobro desetletje prej (1892) vir moči, bogastva in veličine držav pripisal morju oziroma nadzoru nad morji. Prvenstvo pomorskih držav naj bi prinašalo dejstvo, da je gibanje po morju ugodnejše kot po kopnem in da je kopno obdano z morjem. Najugodnejši položaj so tako imele otoške države (npr. Velika Britanija), saj ne potrebujejo kopenskih sil za varstvo meja (Košir 1999, 25).

Američan Nicholas J. Spykman (1893-1943) je zavrnil Mackinderjevo tezo o prvenstvu celine oziroma osrčja. Na njegovo mesto je postavil novo geopolitično celoto, ki je

⁴ Geografsko osišče zgodovine (1904), Demokratični ideali in realnost (1919) in Okrogli svet in prizadevanje za mir (1943).

⁵ Mackinder (Parker 1997, 84) je v skladu z njegovim pogledom na svetovno ravnotežje moči skoval naslednji izrek: »Kdor vlada Vzhodni Evropi, vlada osrčju; kdor vlada osrčju, vlada svetovnem otoku (Evrazija); kdor vlada svetovnemu otoku, vlada svetu.«

obsegala celotni celinski del Evrope, gorati del Azije in Kitajsko. Spykman je to poimenoval obrobje ali *Rimland*. Obrobje naj bi zaradi številčnosti prebivalstva, bogastva s surovinami in lege ob pomembni pomorski žili, kar naj bi botrovalo ekonomski moči, nevtraliziralo moč osrčja (Košir 1999, 30).

Tudi Anglež Leo Amery (1873-1955) je menil, da je Mackinder precenil pomen osišča. Svet je razdelil na tri zgodovinska središča moči: notranjo stepo, pomorski obalni sistem in obrobni agrarni sistem, ki naj bi bil najmočnejši, saj je po njegovi oceni prednjačilo v ekonomskem, demografskem in teritorialnem vidiku (Parker 1997, 95-96). Kasneje je Amery vizionarsko dodal še četrto središče: industrijski sistem. Pravilno je namreč ocenil, da bodo v prihodnosti pomembno vlogo igrali medsebojno povezane industrijska (ekonomska) moč, znanost in tehnologija. Ti dejavniki naj bi pripomogli k razvoju letalstva, ki bi skupaj s pomorsko silo lahko pripomoglo k prevladi nad ozemljem osišča (prav tam).

Kot vidimo, so geopolitični misleci pomembnost določenemu geografskemu predelu pripisali glede na razvoj transportne tehnike. Mahan je tako zagovarjal pomorsko moč, saj so bile ladje v poznem 19. stoletju najhitrejša možnost premikanja sil po svetu. Mackinder je središče moči zaradi razvoja železnice postavil v notranjost celine, ki je bila poleg naravnih bogastev dovolj odmaknjena od morja, da je bil onemogočen vpad pomorskih sil. Amery in Spykman se ne omejujeta več na morje ali na celino, pač pa težišče geopolitične moči razširita z ekonomijo in središči gospodarskih aktivnosti – področjem t. i. 'nove' geopolitike, o kateri bo več govora v nadaljevanju (Košir 1999, 34). Znanost in izumi so imeli torej največji vpliv na spreminjanje pomena prostora skozi čas (prav tam).

Beseda geopolitika je v desetletjih po koncu druge svetovne vojne praktično izginila iz severnoameriških in evropskih (akademskih) razprav o mednarodnih odnosih. Izginotju v največji meri botruje (domnevna) povezanost nemške in italijanske medvojne geopolitike z nacističnimi in fašističnimi osvajalskimi pohodi (Dodds 2009, XXVI).

Osrednja oseba nemške *Geopolitik* je bil Karl Haushofer (1869-1946), upokojeni častnik in profesor geografije na univerzi v Münchnu. Haushofer, ki je v Münchnu celo ustanovil Inštitut za geopolitiko, je skupaj s somišljeniki (Otto Maull, Erich Obst,

Richard Hennig) razmišljal, kako bi v prvi svetovni vojni ponižana Nemčija znova postala sila in si povrnila izgubljena ozemlja (Dodds 2009, XXVII).

Ena ključnih doktrin *Geopolitik* je bila zagovarjanje širitve nemškega življenjskega prostora ali *Lebensraum*, s čimer bi si Nemčija poleg prostora zagotovila še samozadostnost glede surovin, industrijskih kapacitet in tržnega povpraševanja (Košir 1999, 17). Haushofer se je po vojni skušal distancirati od nacizma, z obrazložitvijo, da ga ni nikoli podpiral in da sam ni nikoli zagovarjal nasilnega osvajanja dežel, pač pa je bil cilj nemške geopolitike zgolj ta, da se s prikazom »korektne geografske slike sveta preprečijo katastrofe, kot je bila prva svetovna vojna« (Haushofer 1948/2009, 157-159).

Kljub Haushoferjevim »dobrim namenom« so po mnenju nemških emigrantskih geopolitičnih avtorjev v ZDA, Hansa Weigerta, Andreasa Dorplana in Roberta Strausz-Hupeja, »ideje, zemljevidi, podatki, statistike in načrti Geopolitik usmerjali Hitlerja od vsega začetka« (Dodds 2009, XXVII). S tem pa se je geopolitika kot znanstvena disciplina v celoti zastupila. Postala je »nevarna, kontaminirana, preprosto je bilo varneje izogniti se temu toksičnemu intelektualnemu področju« (prav tam). Zato o geopolitiki nekaj desetletij ni bilo (veliko) govora⁶.

V obdobju hladne vojne se je geopolitika s strani politikov, kot je bil, denimo, ameriški zunanji minister (*Secretary of State*) Henry Kissinger, uporabljala kot sinonim za opis »globalne tekme med ZDA in ZSSR za vpliv in kontrolo nad državami in nad svetovnimi strateškimi viri« (O'Tuathail 1998, 1-2). Geopolitika je namreč postala igra dveh ideološko nasprotnih supersil, ki se je igrala na vsej zemeljski obli. Geopolitični strokovnjaki z obeh strani so delili posamezna svetovna področja na 'naše' in na 'njihove', na 'svobodni svet' in na 'totalitarni', na 'komunistični Vzhod' in na 'kapitalistični Zahod'. Takšna geopolitična videnja so obe sili vodila v vojne oziroma v posredovanja na različnih koncih sveta: od Koreje, Vietnama, Afganistana, Češkoslovaške, Madžarske, pa do srednjeameriških držav. Vse samo zato, da bi preprečili »padec nove države v sovražni tabor« (prav tam).

⁶ To pa ne velja za Južno Ameriko, kjer se je predmet geopolitika predaval na univerzah v mestih, kot so Buenos Aires, Santiago de Chile in Montevideo. Med predavatelji geopolitike je bil celo general Augusto Pinochet, ki je nato med leti 1973 in 1989 vodil vojaško diktaturo v Čilu (Dodds 2009, XXVIII).

2.2.1 'Nova' geopolitika

Geopolitika se je v poznih 80. letih 20. stoletja vrnila v akademske razprave o mednarodnih odnosih, kar ni naključje, saj se je s koncem hladne vojne znova odprla tekma za prostor, interesne sfere in geopolitičen pristop je postal pri tem zelo uporaben, celo neizogiben (Simoniti 1997, 54). A geopolitika se je vrnila v novi, razširjeni obliki, saj je s koncem medblokvske tekme klasična, tradicionalna ali t. i. trda geopolitika, ki je temeljila na geografskih dejavnikih in na vojaški moči, izgubila na pomenu (Košir 1999, 38).

Pomen vojaške sile (in z njo tudi najtrše geopolitike, op. A. V.) je po Baldwinu (1985, 68) postal vse manjši zaradi visokih stroškov, pri čemer je proizvodnja orožja še najmanjši od vseh stroškov. Višja sta tista, ki izhajata »iz radikalnega padca legitimnosti vojaške sile in iz tveganja ob izjemno destruktivnih učinkih ob morebitni uporabi jedrskega orožja« (prav tam). Legaliteto vojaški sili v mednarodnih odnosih odreja tudi mednarodno pravo, po katerem je vojna prepovedana. Dovoljena je le v samoobrambi ali pa če jo v okviru VII. poglavja Ustanovne listine OZN odobri Varnostni svet (Petrič 2010, 349).

Trdo geopolitiko je tako v moderni dobi mednarodnih odnosov, ki se začne s koncem hladne vojne (1989-90), delno zamenjala ali še bolje rečeno, dopolnila t. i. mehka ali 'nova' geopolitika, ki preučuje vpliv številnih novih področij, kot so ekonomija, kultura, religija, ekologija, mediji, na sprejemanje političnih odločitev, medtem ko se je »vloga vojne sile v funkciji doseganja političnih ciljev zmanjšala; prevladuje pomen gospodarske moči nad vojaško« (Simoniti 1997, 46).

Še posebej intenzivno se je znanstveno polje geopolitike širilo iz klasičnega proučevanja odnosa, interakcije med prostorom in političnom človekom (homo politicus) na proučevanje odnosa med prostorom in homo oeconomicusom ali na kratko na – geoekonomijo (Balažic 2001, 8). Geoekonomija, ki jo 'nova' geopolitika najpogosteje, ne pa izključno, uporablja za poimenovanje lastnega predmeta zanimanja (Košir 1999, 35), se po Defargesu (Simoniti 1997, 49) v najširšem pomenu ukvarja z vplivom prostorskih dejavnikov na človekove ekonomske aktivnosti, to je na ustvarjanje bogastva, njegovo kroženje, menjavo in porabo.

Avtor koncepta geekonomija je ameriški vojaški strateg in zgodovinar Edward Luttwak. Slednji geekonomijo definira kot »najboljši izraz, kar se jih lahko spomni, ki označuje logiko konflikta skozi trgovinske metode – ali kot bi zapisal Clausewitz, logiko vojne skozi slovnico trgovine« (Luttwak 1990/1998, 126). Nadalje je geekonomija po Luttwaku (1993, 34) nič drugega kot »nadaljevanje antičnega rivalstva narodov, a na nov, industrijski način«. Vojno kot prevladujoči geopolitični način reševanja konfliktov za moč, ki ima politične in ekonomske vsebine (Simoniti 1997, 49), zamenjuje geekonomska tekma med državami, v kateri se »uspeh ne meri s pomikanjem frontne črte, pač pa z deležem določenega produkta na globalnem trgu« (Luttwak 1993, 35).

Lorot (1999 v Aligica 2002) pa takole pojasni pojav geekonomije: »Narodi si – skupaj s svojimi podjetji – prizadevajo osvojiti tuje trge in prevzeti nadzor nad gospodarskimi sektorji, ki jih ocenjujejo za strateške. Moč narodov na svetovnem odru je namreč vsebolj odvisna od njihovega ekonomskega zdravja, konkurenčnosti njihovih podjetij in položaja v svetovni trgovini. Narodi dajejo prednost svojim ekonomskim pred političnimi interesi. Ta premik označuje začetek nove dobe, dobe geekonomije.«

Geekonomijo lahko torej opredelimo kot tekmo/boj nacionalnih ekonomij na igrišču/bojišču, ki se mu reče globalni trg. Geekonomija se »igra med državami, ki so se odpovedale vojni kot načinu urejanja medsebojnih odnosov«⁷ (Luttwak 1999, 141). V tej tekmi investicijski kapital za industrijo, ki ga daje ali usmerja država, nadomešča ognjeno moč; s strani države subvencioniran razvoj produktov nadomešča inovacije orožja; prodor na tuje trge, podprt s strani države, pa nadomešča vojaške baze na tujem ozemlju (Luttwak 1999, 129). Vse te ekonomske ukrepe lahko izvajajo tudi zasebna podjetja, a o geekonomiji govorimo le v primerih, ko je vpletena država (prav tam).

Po Luttwaku (1990/1998, 127) je cilj geekonomije lahko le »zagotavljanje najboljše možne zaposlitve za kar največ prebivalstva«. To namreč vodi v krepitev ekonomske moči, ki se, denimo, kaže v BDP na prebivalca, in posledično v dvig življenjske ravni

⁷ Luttwak (1993, 35-36) o novi realnosti mednarodnih odnosov pravi: »Na Bližnjem vzhodu, na Balkanu in v drugih podobno nesrečnih delih sveta se staromodni boj za ozemlja nadaljuje. Vojaška sila in diplomacija v klasični obliki ohranjata veljavo. Toda v središču svetovne politike, kjer Američani, Evropejci in Japonci hkrati sodelujejo in tekmujejo, se je situacija drastično spremenila. Vojne med njimi si praktično ni moč zamisliti, medtem ko je vojaški napad od zunaj po razpadu Sovjetske zveze malo verjeten. Zato sta vojaška sila in klasična diplomacija izgubili svoj pomen v središču svetovne politike.«

prebivalstva. Geoekonomija ima – za razliko od geopolitike (!) – primarno družbene in ekonomske cilje. Njen najpomembnejši cilj je ustvarjanje blaginje, ki je – po ocenah geoekonomistov – na vrhu liste najpomembnejših nalog, s katerimi se države soočajo, zamenjala varnost oziroma preživetje, saj so klasične vojaške grožnje državam vse manj verjetne (Aligica 2002).

Geoekonomija je tako tudi odraz civilizacijskega napredka najrazvitejših držav in odraz nove realnosti mednarodnih odnosov, v kateri ekonomski vidik odnosov med državami postaja enakovreden političnemu, ekonomska pa zamenjuje vojaško moč (Košir 1999, 35). Ekonomska moč je namreč tista, ki vsebolj določa položaj države v mednarodnem prostoru in sposobnost njenega delovanja v njem. Enotni globalni trg je ključnega pomena za ustvarjanje globalnega bogastva in omogoča učinkovitejšo rabo ekonomskega orožja, katerega funkcija je dobiti čim večji kos svetovne pogače. Zaradi očitne ekonomske soodvisnosti si države težje privoščijo klasično geopolitične ozemeljske boje, saj bi to negativno vplivalo na globalno ekonomijo in blaginjo (prav tam).

O razmerju med geopolitiko in geoekonomijo Simoniti (1997, 51) pravi, da slednja na svoj način išče odgovor na dve temeljni – že omenjeni – geopolitični vprašanji, in sicer, kaj je moč (v mednarodnih odnosih/politiki) in kje se nahaja. Geopolitiko tako opredeljuje (prav tam) predvsem kot analizo in teorijo o tem, kako vzpostaviti in uporabiti ekonomske instrumente za doseg političnih ciljev, medtem ko je geoekonomija le eden od instrumentov geopolitike in ne njen nadomestek, saj politike pač ni mogoče zreducirati samo na njene trgovinske in ekonomske vsebine, pa čeprav je »ekonomija primarna točka geopolitičnega zanimanja sedanosti« (Košir 1999, 64). Geopolitični in ekonomski cilji pa so po mnenju Defargesa (Simoniti 1997, 49) stalno in nerazdvojno povezani: ekonomska in politična logika sta pač le dva obraza iste medalje boja za moč.

Razpravo o geoekonomiji kot najpomembnejšem področju 'nove' geopolitike bi na tem mestu zaključil, saj za problematiko te diplomske naloge ni relevantna. Kot namreč izhaja iz njene opredelitve, geoekonomija zasleduje neposredno ekonomske cilje, medtem ko kontroverznost plinske trgovine RF z državami EU leži v tem, da se ekonomska sredstva, to je trgovino s plinom, uporablja ali vsaj poskuša uprabljati za

dosego političnih ciljev. To pa spada v področje geopolitike, resda ne najtrše, temelječe na vojaških sredstvih, pač pa nekoliko mehkejše.

2.2.2 Geopolitika – sklepno ovrednotenje

Kaj je torej po povedanem moč reči o geopolitiki? Za nadaljevanje diplomskega dela bi jo opredelil kot vsestransko politiko, ki se ukvarja s položajem določene države v mednarodnih odnosih. Naloga geopolitike je, da z najglobljim pristopom, ki upošteva materialne (npr. geografske, demografske, gospodarske značilnosti) in nematerialne vsebine (npr. vrednote) prostora, ki ga s svojimi mejami zamejuje država, definira interese in cilje te države, nato pa sprejme ustrezne ukrepe za njihovo uresničitev.

Geopolitika pri tem lahko uporablja vsa sredstva, od vojaških, ekonomskih pa do diplomatskih. Za katero od njih se bo odločila, je odvisno od vsakokratne aktualne mednarodnopolitične situacije in od zmogljivosti, ki jih ima država na voljo. Geopolitika išče moč v mednarodnih odnosih in išče načine, kako moč uveljaviti za izpolnitev načrtanih ciljev države.

Čeprav se pogosto tako prikazuje, geopolitika seveda ni nevtralna in objektivna pri predstavljanju politične realnosti, ni »neproblematičen opis svetovnega političnega zemljevida« (O'Tuathail 1998, 3), ampak je vselej egoistična in pristranska, zaznamovana z lastnim razumevanjem sveta in sistemom vrednot (Simoniti 1997, 54). Zato se v stoletni zgodovini geopolitike ni razvila liberalistična, konzervativna ali marksistična geopolitika, pač pa poznamo nemško, angleško, francosko, ameriško, rusko, islamsko, itd. geopolitiko kot »multidisciplinarne in holistične projekte prostorske tehnologije državne oblasti, ki tekmuje in se bojuje za življenjski prostor« (Balažic 2001, 2).

Nedvomno so področja nove geopolitike – predvsem geoekonomija – s človeško dejavnostjo relativizirala geografski determinizem, na katerem temelji klasična geopolitika, in tako dejansko zmanjšala njen pomen. Kljub temu pa je na začetku 21. stoletja slednja še kako pomembna. Lega države, njen relief, obdarjenost z naravnimi viri in iz tega izhajajoče implikacije za gospodarstvo in nadalje tudi za geoekonomijo ohranjajo svojo težo, kar nenazadnje na zelo konkretnem primeru dokazuje tudi ta diplomska naloga.

Zato, kot ugotavlja Dodds (2009, XXXVII), klasična geopolitika v mnogih popularnih in akademskih sferah ostaja prevladujoča. Terorističnih napadi 11. septembra 2001 in dogodki, ki so jim sledili, so zanimanje zanjo – v luči oživetih potreb po globalnih geopolitičnih perspektivah in v luči novih osmišljanj in risanja zemljevida političnega prostora – še okrepili (prav tam). Tudi Dalby (1998, 309) meni, da konec hladne vojne in vzpon globalnega ekonomskega sistema, ne pomenita konec geopolitike 20. stoletja.

Geopolitika se tudi ne more končati, saj narava mednarodnih odnosov kljub koncu hladne vojne ostaja tekmovalna, geopolitični pristop pa državam v tej večni tekmi mednarodne politike pomaga odgovoriti na vprašanje, kdo so (nasprotni) igralci v nekem prostoru, kakšne karte imajo in kako se boriti z njimi. V kontekstu moje diplomske naloge to pomeni, da se RF zaveda moči, ki jo ji daje plin v odnosih z (državami) EU, zato skuša skozi plinsko trgovino maksimizirati relativne koristi iz te oblike sodelovanja. Poleg prejemanja denarja kot plačila za plin skušati vplivati še na nekatera zanjo pomembna stališča držav članic EU. Podrobneje o tem geopolitičnem vzvodu pa v jedru.

2.2.3 Geopolitika in zunanja politika

Pri razpravi o geopolitiki – vsaj sam menim tako – skorajda neizogibno trčiš ob zunanjo politiko, čeprav naj takoj poudarim, da zunanja politika kot koncept ni predmet te diplomske naloge. A ker sta po mojem razumevanju geopolitika in zunanja politika neločljivo povezani, je prav, da zunanjo politiko poskušam opredeliti v odnosu do geopolitike, čeprav je jasno, da je ločevanje dveh sorodnih konceptov, kar geopolitika in zunanja politika že po njuni semantiki – oba imata nenazadnje v imenu besedo *politika* – nedvomno sta, nehvaležno delo, ki bržkone ne more potegniti jasnih ločnic med obema.

Benko (1997, 221) zunanjo politiko razume kot »v bistvenih elementih dognan fenomen« in jo nadalje opredeli kot »institucionalizirani proces dejavnosti – akcij, ki jih določena, v državi organizirana družba opravlja nasproti širšemu in ožjemu mednarodnemu okolju z namenom uresničevati svoje materialne in nematerialne interese ter tako vplivati nanj, bodisi da realnosti v mednarodni skupnosti spreminja bodisi se jim prilagaja«.

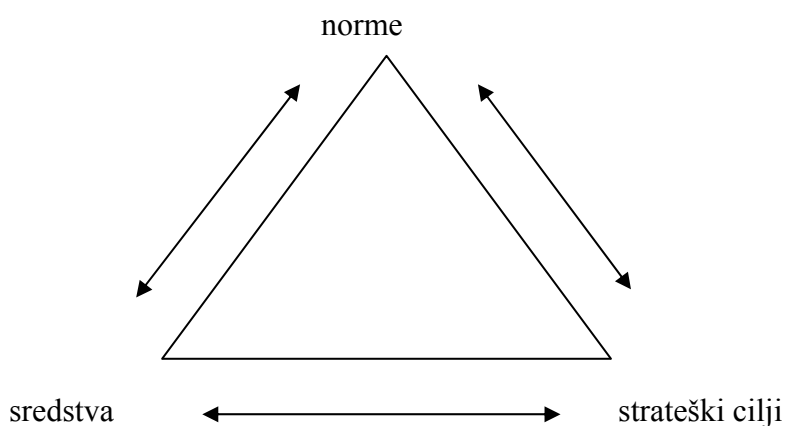
Za razliko od Benka pa Russett in Starr (1992, 278) že v prvem stavku poglavja o zunanji politiki opozorita, »da avtorji ne soglašajo, kaj naj bi poimenovanje zunanje politike zajemalo«. A to je pravzaprav »večni problem« opredeljevanja konceptov v družboslovju, kjer je običajno toliko definicij, kolikor je avtorjev, ki pišejo o določenem področju/konceptu.

Russett in Starr nato (1992, 279) zunanjo politiko v prvi vrsti definirata kot razmerje oblikovanja odločitev, odločanja ali izvajanja odločitev, katerih namen je vplivati na ravnanje drugih delovalcev. Zunanja politika je sklop smernic za odločitve o ljudeh, krajih in stvareh onstran meja države, je torej usmerjena izven suverenosti države (prav tam).

Petrič (2010, 20) na podlagi številnih definicij izlušči bistvene sestavine zunanje politike in jo nato opiše predvsem kot »dejavnost države, to je dejavnost njenih za sprejemanje in izvajanje zunanjepolitičnih odločitev pooblaščenih organov. S temi odločitvami in njihovim izvajanjem hoče država oziroma njeni organi uveljavljati ali zaščititi lastne interese, soočene z interesi drugih držav. Predvsem lastno varnost in blagostanje«. Nadalje Petrič (prav tam) zunanjo politiko označi kot kontinuiran proces dajanja in uveljavljanja lastnih pobud ter odzivanje na pobude, ki prihajajo iz mednarodnega okolja.

Še najbolj pregledna in logična opredelitev zunanje politike se zdi s pomočjo trikotnega modela, ki ga je zaslediti pri večih avtorjih, kot so Holsti (1995) ter že omenjeni Benko, Russett in Starr (Kajnič 2008, 86). Ogljšča tega trikotnika (slika 2.1) sestavljajo: ideje, vrednote, norme – cilji – sredstva. Zunanjo politiko je tako moč razumeti kot vzajemno, vzročno-posledično vplivanje vrednot, norm, ciljev in sredstev. Ali kot pojasnjuje Kajničeva (*ibid.*), so ideje, vrednote in norme zunanje politike neke države izhodišče, na katerem so osnovani interesi in strateški cilji subjekta, in hkrati omejujejo izbiro sredstev pri zunanjepolitičnih akcijah.

Slika 2.1: Trikotni model analize zunanje politike

Vir: Kajnč (2008, 86).

Holsti (1995, 84) določi štiri cilje v zunanji politiki, ki so skupni vsem državam: varnost, avtonomija, blaginja in status/prestiž. Seveda države poleg teh dolgoročnih, strateških in očitno najpomembnejših zasledujejo tudi srednjeročne in kratkoročne cilje, ki so lahko vezani na določen objekt zunanje politike, kot je regija ali država (Kajnč 2008, 91).

Sredstva zunanje politike so tisti konkretni mehanizmi, ki jih države uporabljajo za uresničevanje svojih ciljev v skladu z idejami, normami in vrednotami svoje zunanje politike (Kajnč 2008, 95). Benko (1997, 255-269) loči sredstva zunanje politike na diplomatska, ekonomska in vojaška oziroma sredstva prisiljevanja. Takšna klasifikacija je skupna večini avtorjev s področja mednarodnih odnosov (Mancevič 2007, 17).

Uporaba teh sredstev je odvisna od ostalih dveh komponent trikotnika, po Holstiju (1995, 121) pa je omejena še s kvantiteto in kvaliteto zmožnosti države, torej od posedovanja materialnih in institucionalnih možnosti ter tudi od podpore javnega mnenja (Kajnč 2008, 95).

Zelo konkreten pri elementih, ki jih je potrebno upoštevati pri analizi zunanje politike posamezne države, je Morgenthau (1995, 207-254), ki loči materialne elemente (geografijo, naravna bogastva, industrijsko zmogljivost, vojaško pripravljenost in število prebivalstva) in nematerialne elemente (narodova narava, morala in kakovost vodenja). Kakovost in kvaliteta naštetih elementov, ki jih Morgenthau razume kot

elemente nacionalne moči (prav tam), naj bi odločilno vplivali na to, kakšno smer bo država ubrala v zunanji politiki, in kako bo uspešna pri izpolnjevanju zastavljenih ciljev (Benko 1997, 229).

Kaj je torej po orisu temeljnih značilnosti zunanje politike moč reči o njenem razmerju z geopolitiko? Ali lahko trdimo, da sta koncepta v samem bistvu enakovredna? Sam menim, da. Namreč tako kot zunanjo politiko lahko tudi geopolitiko opredelimo s trikotnikom, ki ga sestavljajo vrednote (ideje, norme), cilji in sredstva. Oba koncepta sta usmerjena v delovanje države izven njenih meja, to je izven njene suverenosti, osnovne cilje zunanje politike, kot jih navaja Holsti, so na vrhu prioritete vsake geopolitike. Torej najprej varnost ali preživetje države, nato pa krepitev ekonomske moči za blaginjo države (geoekonomija).

Geopolitika tudi ne more imeti drugačnih sredstev, kot jih Benko in mnogi drugi avtorji navajajo za zunanjo politiko. Morda slednja več stavi na diplomacijo, medtem ko se je klasična geopolitika utemeljila na vojaški sili, po koncu hladne vojne pa za vplivanje vse bolj, a ne izključno, uporablja ekonomska sredstva. Torej geopolitika in zunanja politika posamezne države sta v bistvenih elementih konceptov, to je v vrednotah, ciljnih in sredstvih, enaki. In nenazadnje, mar ne zanima najbolj obeh, kaj je moč, to je zmožnost vplivanja, določene države v mednarodnih odnosih? Odgovor na to je lahko samo pritrdilen.

Akademski sfera⁸ o odnosu obeh ne pravi veliko, saj avtorji pišejo bodisi o eni bodisi o drugi, medtem ko sam nisem zasledil dela, ki bi se eksplicitno ukvarjalo z razmerjem obeh. Razmerje geopolitike in zunanje politike je opisano bolj »mimogrede«. Tako Lacoste (Simoniti 1997, 53) ugotavlja, da geopolitične analize predstavljajo temelj za vsako demokratično razpravo o zunanji politiki, podobno pa Türk (2010) govori o tem, da »vsaka zunanja politika temelji na geopolitični stvarnosti države, za katere politiko gre«. Enako tudi Petrič (2010, 20) piše, da »je zunanja politika katerekoli države odvisna od njenega geopolitičnega položaja«.

⁸ Akademiki dajejo prednost zunanji politiki pred geopolitiko. Vpis *zunanja politika* v bazo Cobiss namreč prikaže kar 4778 zadetkov, vpis *geopolitika* skromnih 122, vpis obeh hkrati pa le 17. Čemu pripisati takšno akademsko zapostavljanje geopolitike? Menim, da se geopolitika bržkone še vedno ni popolnoma otresla stigme nacistične ideologije in z njo povezane agresivnosti, medtem ko zunanja politika ni zaznamovana z ničemer, zato jo je, kot že omenjeno, »varneje« uporabljati.

Geopolitična stvarnost ali položaj, ki se nanaša na velikost države, njeno lego, njene vire (naravne, gospodarske, demografske), skratka na Morgenthauove elemente moči, odločilno določa zunanjo politiko, s čimer se oba koncepta neločljivo prepletata. Sta dva koncepta, katerih objekt preučevanja, cilji in sredstva se ujemajo. Jasne ločnice med njima ni mogoče potegniti in tudi ni nobene praktične potrebe po tem, saj sta koncepta kompatibilna. Bolj kot po vsebini se namreč razlikujeta v konotaciji. Geopolitika ima (še vedno) prizvok tršega pristopa k mednarodnim odnosom, medtem ko je zunanja politika bolj nevtralen, uglajen, diplomatski izraz za delovanje suverene države nasproti drugim akterjem v mednarodni skupnosti.

Na konkretno delovanje držav v mednarodni skupnosti oziroma na uporabo sredstev v geopolitiki ali zunanji politiki pa se nanaša pojem državništvo, ki ga bom opredelil v naslednjem podpoglavju.

2.3 Državništvo

Ko geopolitika neke države z določi, kakšne »karte« ima na voljo, je potrebno s temi kartami igrati v »pokru« mednarodne politike ali povedano drugače, geopolitiko/zunanjo politiko je potrebno uresničevati z izbranimi sredstvi. Najpomembnejši cilj te »igre« je preživetje. Ko je to enkrat zagotovljeno, pa predvsem krepiti svoj položaj v mednarodnih odnosih, in sicer z upravljanjem državnih virov: človeških, vojaških, ekonomskih.

Na tem mestu bom uvedel koncept državništva, ki ga Baldwin (1985, 8) opredeli kot »umetnost upravljanja državnih zadev«. Taka definicija se nanaša tako na notranje kot tudi na zunanje zadeve, a se je v praksi uveljavil predvsem za delovanje države na zunanjepolitičnem prizorišču (prav tam). Državništvo tako bodisi označuje celoten proces oblikovanja zunanje politike bodisi pa konkreten način oziroma sredstvo, s katerim se zasledujejo ali uresničujejo zunanjepolitični cilji. Državništvo torej po Baldwinu (1985, 9) opredeljuje vplivajske poskuse vlad, ki so usmerjeni proti drugim akterjem v mednarodni skupnosti.

Po definiciji Sprouta (1971, 135) državništvo »zajema vse aktivnosti, s katerimi si državniki prizadevajo zaščititi vrednote in doseči začrtane cilje v odnosih z ostalimi državami in/ali mednarodnimi organizacijami«. Podobno opredeljuje tudi K.J. Holsti:

»Državništvo predstavljajo organizirane akcije vlade, s katerimi želi na splošno spremeniti svoje zunanje okolje, ali pa določene politike ostalih akterjev. Vse v skladu z lastnimi cilji, ki so jih načrtali oblikovalci politik« (Baldwin 1985, 8).

Glede na povedano, lahko državništvo v najožjem pomenu definiramo kot sredstvo, torej eno od oglišč trikotnika iz slike 2.1, geopolitike/zunanje politike in kot tako je razumljeno tudi v tej diplomski nalogi.

Lasswell (v Baldwin 1985, 13) loči štiri oblike državništva:

1. **Propaganda** se nanaša na poskuse vplivanja, ki temeljijo predvsem na preišljenih manipulacijah z besednimi simboli.
2. **Diplomacija** se nanaša na poskuse vplivanja skozi pogajanja.
3. **Ekonomsko državništvo** se nanaša na poskuse vplivanja, ki temeljijo na sredstvih, ki imajo sprejemljivo podobnost tržni ceni.
4. **Vojaško državništvo** se nanaša na poskuse vplivanja, ki temeljijo na nasilju, orožju ali sili.

Dejanski vplivanski poskusi držav so pogosto kombinacija večih tehnik državništva. Tako so na primer besede prisotne tako pri diplomaciji, ekonomskem in vojaškem državništvu, a zato še ne pomeni, da gre za propagando. Kot praktično pri vseh klasifikacijah obstajajo mejni primeri, ki se jih ne da takoj uvrstiti v eno od kategorij, a je skoraj zagotovo možno razbrati prevladujočo tehniko (Baldwin 1985, 14).

2.3.1 Ekonomsko državništvo

Ker se moja diplomatska naloga nanaša na ekonomsko državništvo, ki ga RF v odnosih z državami EU izvaja v obliki plinske trgovine, bom v nadaljevanju predstavil njegove glavne značilnosti. Povzel jih bom po istoimenski knjigi Davida Baldwina *Ekonomsko državništvo (Economic Statecraft)*.

Baldwin (1985, 32) koncept ekonomskega državništva opredeli s tremi komponentami:

1. Tip inštrumenta/sredstva, ki se uporabi pri poskusu vplivanja – ekonomski.
2. Cilj poskusa vplivanja – drugi mednarodni igralec ali igralci.
3. Obseg poskusa vplivanja – nekatere dimenzije obnašanja ciljne države ali tarče, kot so, prepričanja, mnenja, stališča, čustva ali nagnjenost delovanja, ki jih želi druga država spremeniti.

Baldwin (1985, 39-40) ekonomsko državništvo definira široko – kot vsa ekonomska sredstva in načine, s katerimi države skušajo vplivati na druge mednarodne akterje. Kar ga loči od ostalih, podobnih konceptov, kot so zunanja ekonomska politika, mednarodna ekonomska politika, ekonomska diplomacija, ekonomske sankcije, ekonomsko vojskovanje ali ekonomsko prisiljevanje, je to, da so pri ekonomskem državništvu poudarjena ekonomska sredstva, ki zasledujejo najširši krog ciljev, od ekonomskih pa do neekonomskih, to je, do geo oziroma zunanjepolitičnih ciljev.

Kot pojasnjujeta Vukadinović in Udovič (Udovič 2009, 45) se po koncu hladne vojne ekonomska sredstva za doseganje zunanjepolitičnih ciljev zelo pogosto uporabljajo, saj so hitra, učinkovita in možno jih je tudi hitro odpraviti. Predvsem pa običajno zadevajo vse pore družbenega življenja, tako da jih občutijo vsi prebivalci ciljne države, ne le zunanjepolitični akterji, to je visoki politiki. In prav zaradi tega je lahko ekonomsko državništvo zelo učinkovito. Ustavitev dobav plina sredi zime je tako »lep« primer, kako posledice ekonomskega državništva občutijo vsi prebivalci določene države.

Baldwin (1985, 41-42), ki ga dopolnjuje Udovič (2009, 48), loči oblike/instrumente ekonomskega državništva (tabela 2.1) na pozitivne sankcije, ki nagrajujejo, in negativne, ki kaznujejo. V tabeli so prikazane le najbolj tipične, še zdaleč pa ne vse oblike ekonomskega državništva, ki jih države uporabljajo za širok krog geopolitičnih oziroma zunanjepolitičnih ciljev, kot so: krepitev ali slabitev vodstva druge države, sprememba političnega sistema druge države, sprememba notranje ali zunanje politike druge države, sprememba zmogljivosti druge države, promoviranje določene ideologije, pridobivanje zaveznikov, krepitev ali slabitev zavezništva drugih držav, vpliv na carinske stopnje druge države, sprememba stopnje gospodarske rasti druge države, sprememba ekonomskega sistema druge države, pridobitev dostopa do blaga in storitev druge države, ipd. (Baldwin 1985, 40).

Tabela 2.1: Primeri ekonomskega državnštva	
<i>Negativne sankcije</i>	
Trgovina in storitve	Kapital
<u>Embargo</u> (prepoved izvoza nečesa v ciljno državo)	<u>Zamrznitev premoženja</u> (gre za zamrznitev kapitala države v finančnih institucijah v tujini)
<u>Bojkot</u> (prepoved uvoza nečesa)	<u>Kontrola izvoza in uvoza kapitala</u>
<u>Povišanje carin</u> (dvig carin za uvoz iz ciljne države)	<u>Ustavitev pomoči</u>
<u>Negativna carinska diskriminacija</u> (višje carine za izbrane države)	<u>Razlastitev</u> (odvzem premoženja ciljne države z le delno kompenzacijo)
<u>Preklic statusa države z največjimi ugodnosti</u> (konec ugodnosti za blago iz ciljne države)	<u>Nacionalizacija</u> (zaplemba premoženja brez kompenzacije)
<u>Črna lista</u> (prepoved za podjetja, ki poslujejo v ciljni državi)	<u>Zvišanje davka na kapital sankcionirane države</u>
<u>Kvote</u> (količinska omejitev uvoza ali izvoza)	<u>Grožnje z zgoraj navedenimi ukrepi</u>
<u>Zavrnitev licenc</u> (zavrnitev dovoljenj za uvoz ali izvoz določenega blaga)	
<u>Dumping</u> (namerna prodaja določenega blaga pod tržno ceno, s čimer se želi "spodnesti" gospodarstvo ciljne države)	
<u>Preprečevalni nakupi</u> (nakup, s katerim se prepreči, da bi ciljna država prišla do določenega blaga)	
<u>Grožnje z zgoraj naštetimi ukrepi</u> (pogojevanje sprejetja sankcij ob "nezaželenem" vedenju ciljne države)	
<i>Pozitivne sankcije</i>	
Trgovina in storitve	Kapital
<u>Pozitivna trgovinska diskriminacija</u> (nižje carine za izbrane države)	<u>Razvojna pomoč</u> (bilateralna ali multilateralna)
<u>Klavzula največjih ugodnosti</u> (privilegij za uvoz ciljne države)	<u>Zagotavljanje investicij</u> (država tujim podjetjem zagotavlja investicije pod ugodnimi pogoji)
<u>Znižanje carin</u> (za uvoz iz ciljne države)	<u>Spodbujanje uvoza/izvoza kapitala</u> (z različnimi ukrepi finančne narave)
<u>Neposreden nakup</u> (npr. nakup Louisiane ali Aljaske s strani ZDA)	<u>Znižanje davkov na kapital</u> (davčne oaze)
<u>Subvencija izvozu ali uvozu</u> (iz ciljne države)	<u>Obljube zgoraj navedenih ukrepov</u>
<u>Podeljevanje licenc</u>	
<u>Obljube zgoraj navedenih ukrepov</u>	
Vir: Prirejeno po Baldwin (1985, 41-42) in Udovič (2009, 48).	

Ključno vprašanje pri uporabi vsake oblike državnštva je njegova učinkovitost. Torej, ali se z njim dosežejo zastavljeni cilji. Baldwin (1985, 131) meni, da cilji praktično nikoli niso v celoti izpolnjeni. Pri ocenjevanju uspešnosti državnštva je zato potrebno upoštevati dva načela: 1. uspešnost vplivanja je vedno vprašanje stopnje in 2. nekaj, kar se imenuje popoln vplivanski poskus ne obstaja⁹ (prav tam).

Uspešnost ekonomskega državnštva tudi ne gre presojati v skladu z eksplicitno in javno deklariranimi cilji, ampak so pomembni tudi (neizrečeni) cilji drugotnega pomena. Največja značilnost ekonomskega državnštva je ta, da so za razliko od vojaškega njegovi učinki le redko »takojsnji in dramatični, ampak dolgoročni in nerazburljivi« (Baldwin 1985, 134). Druga značilnost identifikacije uspešnosti ekonomskega

⁹ Baldwin (1985, 131) to povzame z angleško kratico TANSTAAPIA: »There ain't no such thing as a perfect influence attempt.«

državništva je ta, da se pogosto izvaja skozi (organiziran) trg, ki prikrije učinke, zato ti niso jasno vidni (prav tam).

Knorr (v Baldwin 1985, 126) pa vsakršno državništvo ocenjuje kot težko delo, kjer so »uspehi redki, porazi pa pogosti«. To je posledica sprememb v svetu: predvsem razpršitve moči in povečanih nacionalizmov. Poskus vplivanja je lahko le malo bolj koristen kot ne poskusiti nič, kaj lahko pa vplivanjski poskus še poslabša položaj (prav tam).

Podobno kot je von Clausewitz razmerje politike in vojne opredelil z reko, da je vojna zgolj nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, lahko rečemo tudi za ekonomsko državništvo. Tako kot vojaške tudi določene ekonomske aktivnosti države ne moremo preučevati kot ločeni sferi družbenega življenja, ampak kot instrument, ki služi (višjim) ciljem politike (Baldwin 1985, 65). Ti cilji se prvenstveno nanašajo na krepitev moči/položaja države v mednarodnih odnosih.

Ruska geopolitika (in ekonomsko državništvo) v primeru plinske trgovine RF z državami EU ciljata na energetska varnost članic, zato bom s konceptom energetske varnosti v naslednjem podpoglavju zaključil gradnjo teoretično-konceptualnega okvira moje diplomske naloge.

2.4 Energetska varnost

Energija v različnih oblikah poganja moderne družbe, njihova gospodarstva, zato ni nikakršno pretiravanje, če trdim, da je zagotovitev zadostnih količin energije, torej zagotovitev energetske varnosti, druga največja naloga za vsako državo, takoj za njeno varnostjo oziroma preživetjem. Stabilna ponudba energije je namreč najpomembnejši dejavnik pri zagotavljanju gospodarske rasti in blaginje, h katerima stremi večina demokratičnih družb. Ali kot je o velikem pomenu energije dejal evropski komisar za energetiko Günther Oettinger: »Energija je kri naše družbe« (EK 2010, 4).

Van der Linde (2004, 36) energetska varnost ali varnost dobave energije definira kot dostopnost energije v vsakem trenutku in v vseh oblikah, v zadostnih količinah in po dosegljivih cenah. Kadar ponudba in povpraševanje padeta iz ravnotežnega položaja, nastopi energetska kriza. Posledice energetske krize se običajno odražajo v povišanju

cen energenta, v hujših oblikah pa lahko povzročijo gospodarsko krizo, ki se lahko stopnjuje do socialnih nemirov in celo pripelje do spremembe politične oblasti. Zato je zagotavljanje energetske varnosti ključnega pomena za vsako državo.

Selivercov (2009, 3) energetska varnost pojmuje kot »popolno in varno zagotavljanje energetskih virov prebivalstvu in gospodarstvu po dostopnih cenah, ki obenem spodbujajo varčevanje z energijo, ter minimiziranje tveganj in odpravo groženj, ki pretijo energetske oskrbi države«.

Selivercov (prav tam) navaja tri bistvene elemente energetske varnosti, kot so ti opredeljeni v Energetski strategiji RF iz leta 2003:

- sposobnost energetskega sektorja, da zadovolji notranje in zunanje¹⁰ povpraševanje po energiji z zadostnimi in kvalitetnimi količinami energije po razumnih cenah;
- sposobnost potrošnikov, da energijo uporabljajo učinkovito;
- stabilnost energetskega sektorja nasproti notranjim in zunanjim ekonomskim, tehničnim in drugim grožnjam ter njegova sposobnost, da minimizira škodo, ki jo povzročajo različni destabilizacijski faktorji.

EK (2000) je v t. i. Zelenem papirju (*Green paper*) o energetske prihodnosti EU zapisala, da »mora biti energetska varnost usmerjena v dolgoročno zagotavljanje fizične dosegljivosti energetskih produktov, ki bo omogočala blaginjo državljanov in nemoteno delovanje gospodarstva. Energija mora biti zagotovljena po ceni, ki je dosegljiva vsem potrošnikom, tako zasebnim kot tudi industrijskim. Hkrati morajo biti upoštevani okoljevarstveni standardi in trajnostni razvoj«.

Grošelj (2008, 133) pa meni, da energetska varnost lahko definiramo kot »varnost zadostnih količin energije po ekonomsko sprejemljivih cenah iz različnih in razpršenih virov in tranzitnih poti«.

¹⁰ Ruska definicija energetske varnosti vsebuje še zadovoljitev zunanjega povpraševanja po energiji, saj je RF izvoznica energentov, medtem ko je večina držav (neto) uvoznice energije.

Kot je očitno, so si različne opredelitve energetske varnosti med seboj podobne. Kruyt (2009, 2167) tako v definicijah energetske varnosti identificira štiri elemente/dimenzije, ki jih v angleščini lahko označimo s 4A:

- razpoložljivost (*availability*) – se nanaša na geološki obstoj energenta v naravi;
- dostopnost (*accessibility*) – ima pogosto geopolitične implikacije, saj je potrebno premagati veliko razdaljo med krajem proizvodnje energenta in trgom;
- cenovna dostopnost (*affordability*) – se nanaša na sprejemljivost cene energenta za potrošnike;
- sprejemljivost (*acceptability*) – se nanaša na sprejemljivost energenta glede na ekološke standarde in trajnostni razvoj.

Države energetske varnosti pojmujejo kot stabilno in količinsko zadostno ponudbo energentov po dostopni ceni. Seveda pa je dejanska energetska varnost vsake odvisna od okoliščin ali konteksta, v katerem se nahaja. Ključna razlika v njihovem dojetanju energetske varnosti namreč nastane ob vprašanju, ali so energetske samozadostne in morda izvoznice energije, ali pa so uvoznice energentov. V prvo skupino spada le peščica držav na svetu, med katerimi je tudi RF, v drugo večina, med njimi z izjemo Danske tudi vse članice EU.

Energetske varnosti ni lahko meriti v absolutnih številkah. Ali grožnja energetske varnosti pomeni 2 milijona manj dobavljenih sodčkov nafte ali pa že 500.000, je odvisno od (geo) političnih in ekonomskih okoliščin. Ocena, da je država, ki uvozi 30 do 40 % energentov, bolj energetske varna kot država, ki jih uvozi 50 ali 60 %, je lahko napačna. Ranljivost je pač odvisna od sposobnosti zamenjave energentov (npr. plina za nafto), sektorja, kjer se energent uporablja in od diverzifikacije virov in dobavnih poti, za katero velja, večja kot je, boljše je. Energetska varnost je zato bolj kot od številke odvisna od sposobnosti energetskega trga in gospodarstva posamezne države, da absorbira različne šoke (Van der Linde 2004, 44).

Energetske varnosti lahko po Kruytu (2009, 2168-2170) ocenimo na podlagi naslednjih indikatorjev energetske varnosti:

- zaloge energetskega virov neke države kažejo na njeno sposobnost energetske samozadostnosti;

- koeficient R/P (rezerve nasproti produkciji) nakazuje dobo, v kateri bo lahko neka država še izkoriščala svoje zaloge;
- diverzifikacija (raznolikost) energetskih virov je pomemben element varnosti pri državah uvoznicah. Večja diverzifikacija omogoča, da morebitne prekinitve v dobavi enega vira nadomesti z drugim (npr. plin z nafto oziroma njenimi derivati);
- diverzifikacija transportnih poti – logika je podobna kot pri energetskih virih. Bolj ko so različne dobavne poti energentov, večja je energetska varnost;
- uvozna odvisnost je najbolj uporabljan indikator energetske varnosti, ki v obliki koeficienta med uvozom energenta in njegovo porabo kaže relativno odvisnost držav od uvoza. Za absolutno odvisnost je potrebno upoštevati še delež energenta v celotni energetske sliki države;
- politična stabilnost držav dobaviteljic/izvoznic energenta in tudi držav (dodal A. V.), preko katerih poteka transport energenta (npr. Ukrajine v plinski trgovini RF – EU); spremembe politične oblasti v teh državah običajno vplivajo na motnje v dobavi, saj vlade nadzirajo dobavo energentov ali določajo pogoje pridobivanja;
- cena energentov je indikator, ki na dobro delujočem trgu (npr. naftnem) odraža razmerje med povpraševanjem in ponudbo. Cena kaže tudi na redkost oziroma izčrpanost energenta;
- delež brezogljivih virov kaže delež domačih obnovljivih virov ali jedrskih virov v energetske sliki države in kaže na njeno zmožnost odrekanja fosilnim gorivom;
- likvidnost (pretočnost) trga energenta se nanaša na sposobnost trga pri spoprijemanju z nihanjem v povpraševanju in ponudbi. Večja ko je likvidnost trga, večja je energetska varnost, saj trg motnje v dobavi iz enega vira nadomesti z drugim. Z likvidnostjo trga je povezana tudi cenovna elastičnost, ki je večja na likvidnem trgu kot pa na nelikvidnem, togem, zaprtem trgu, kjer so cene razmeroma neelastične, torej ne odražajo sprememb v povpraševanju in ponudbi. Za tovrstne trge je značilna nepopolna konkurenca in jih običajno obvladujejo monopoli ali oligopoli;
- stopnja povpraševanja po energentu (npr. nafte na prebivalca) kaže na izpostavljenost gospodarstva/države ob nenadnem izpadu dobave energenta.

Energetska varnost je najpogosteje ogrožena zaradi prekinitev (daljše) ali motenj (krajše) v dobavi energenta. Če odštejemo tehnične, infrastrukturne zaplete in različne nesreče, tudi naravne, so vzroki prekinitev običajno povezani z ekonomskimi težavami ali političnimi nemiri in prevrati v državah izvoznicah. Prekinitev v dobavi so lahko tudi posledica namerne geopolitične odločitve, embarga, ki je ena od oblik ekonomskega državnštva, držav proizvajalk oziroma izvoznic, usmerjenega proti določeni skupini držav uvoznic¹¹ (Van der Linde 2004, 38).

Gledano širše, imajo geopolitične spremembe in premiki v mednarodni skupnosti lahko velik vpliv na energetska varnost, predvsem na tok energentov. Geopolitično tveganje za energetska varnost se pojavi, ko mednarodni politični in ekonomski sistem doživlja pretrese, ki so posledica politike moči in tekmovanja med državami, ali pa, ko lokalni oziroma regionalni konflikt vodi do propada vladavine prava v določenem delu sveta, s čimer je ogrožena oziroma prekinjena dobava (Van der Linde 2004, 39).

Države izvoznice energentov se še kako zavedajo geopolitične moči, ki jim jo daje posedovanje zelo iskanih energetskih virov. Energijo zato pojmujejo ne samo kot ekonomsko in strateško blago, ampak tudi kot geopolitično orodje, kar pomeni, da želijo trgovanje z energijo – v skladu z realistično paradigmo – maksimalno izkoristiti za pridobivanje tako ekonomskih kot tudi političnih koristi. Iz tega sledi, da so investicije v energetska sektor in proizvodnja energentov v prvi vrsti podrejene interesom držav proizvajalk in njihovim nacionalnim energetskim podjetjem, ne pa potrebam globalne ekonomije (Clingendael Internatinal Energy Programme 2008, 13).

Ob pričakovanem naraščanju povpraševanja po energiji – do leta 2030 po nekaterih projekcijah za 60 % (EK 2006) – se bo v prihodnjih desetletjih boj za energetska vira še zaostрил. Glavno vprašanje je, v kakšnih okvirih bo potekala ta tekma. Van der Linde s sodelavci (2004, 91) ponuja dva scenarija razvoja energetskih trgov prihodnosti. Prvi se imenuje »Regije in imperiji« (*Regions and Empires*), drugi pa »Trgi in institucije«

¹¹ Morda najbolj znan tovrsten primer je t. i. naftni šok med oktobrom 1973 in marcem 1974, ko so arabske države, izvoznice nafte dvignile ceno energenta in popolnoma ustavile izvoz v ZDA kot povračilni ukrep zaradi ameriške pomoči Izraelu v vojni z Egiptom in Sirijo oktobra 1973. Posledično so se cene energenta močno dvignile, nafta pa je bila uporabljena kot geopolitično orožje (Van der Linde 2004, 38). Takrat naftni trg še ni bil globaliziran, zato so bili učinki embarga arabskih držav toliko večji.

(*Markets nad Institutions*). Grošelj (2008, 134) glede na njuno naravo prvega imenuje realistični, drugega pa liberalni scenarij.

Prvi, pesimistični scenarij predvideva ideološko, kulturno in ekonomsko delitev sveta, tako da bi se oblikovali posamezni bloki oziroma regije, ki bi tekmovali med seboj. Mednarodna gospodarska integracija bi bila zaradi varnostnih dilem in zaradi nadzorovanega pretoka ljudi, blaga in kapitala močno otežena. V takih okoliščinah bi se globalni trg strateških dobrin (energentov) težko razvil, zato bi bilo trgovanje z njimi utemeljeno na bilateralnih, političnih dogovorih. Tako bi, denimo, postal zdajšnji globalni trg z nafto bolj regionaliziran, saj bi države izvoznice večinoma trgovale le znotraj določene regije ali imperija, pred morebitnimi zunanji pritiski ali napadi pa bi se branile z orožjem za množično uničevanje (Van der Linde 2004, 91).

Drugi, optimistični scenarij pa predpostavlja intenzivno kulturno in gospodarsko integracijo držav in svetovnih regij. Mednarodne odnose bi tako zaznamovali liberalizacija trgov, močne mednarodne institucije, kot so WTO, IEA, IMF, OPEC, in regionalne prostotrgovinske organizacije (EU, NAFTA, MERCOSUR). Pretok ljudi, blaga in kapitala bi uravnale 'tržne sile' ponudbe in povpraševanja, ne pa bilateralni dogovori (Van der Linde 2004, 95).

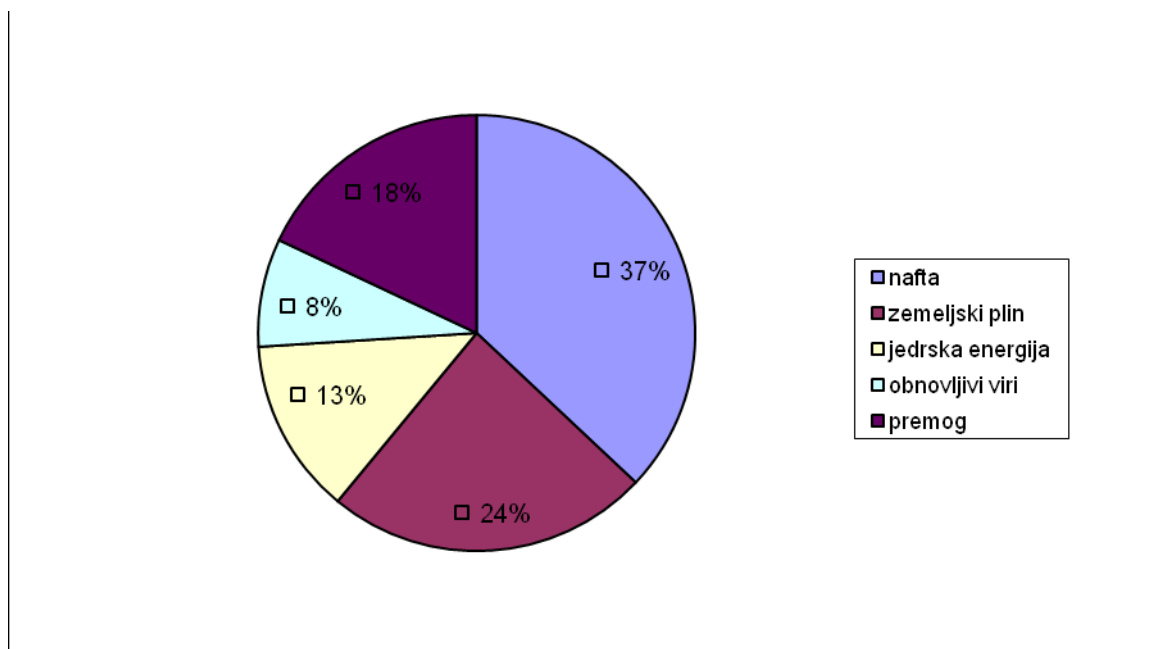
Glede na pomembnost energentov je verjetnost, da bi države trgovino z njimi povsem prepustile tržnim silam ali mednarodnim institucijam, majhna. Zato menim, da bodo prihodnji energetske trgi nekakšen hibrid med obema scenarijema. Vsekakor bodo države ohranile pomembno vlogo, s tem pa bo trgovina s (fosilnimi) energenti, če le ne bo kakšnih revolucionarnih tehnoloških odkritij, ostala pomemben faktor v geopolitičnih načrtih držav.

Oprelitev koncepta energetske varnosti na tem mestu zaključujem in v naslednjem podpoglavju prehajam na podatke, ki bodo – v skladu s potrebami te diplomske naloge – podali temeljne informacije o porabi energentov na svetovni ravni in na ravni EU.

2.4.1 Svetovna energetska slika in energetska slika EU

Energetske varnosti ne more biti brez energentov. Na svetovni ravni je najpomembnejši energent nafta, ki zadovoljuje 34 % primarnih energetskih potreb¹². Sledi premog (črni, rjavi, šota – 26 %), zemeljski plin z 21 %, obnovljivi viri (voda, les, sonce – 12 %) in jedrska energija (6 %) (IEA 2009). V EU (grafikon 2.1) je zemeljski plin pred premogom (17 %) in za nafto (37 %) na 2. mestu – predstavlja četrtino (25 %) energetske slike. EU približno 53 % energetskih potreb pokrije z uvozom, v naslednjih 20 do 30 letih pa naj bi se ta delež povzpел na 70 %. Danska je edina članica EU, ki je neto izvoznica energije (EK 2006).

Grafikon 2.1: Poraba primarne energije glede na vir na ravni EU

Vir: Eurostat (2009).

EU je leta 2007 (Eurostat 2009) uvozila okoli 82 % vse nafte, približno 55 % zemeljskega plina in 58 % premoga. RF je bila v letu 2008 s 33 % (nafta), 40 % (plin) in 26 % (premog) v deležu uvoza, ne absolutne porabe, kjer so njeni odstotki manjši, največji posamični dobavitelj energentov v EU. Za članice EU pomembni izvozniki energentov so še države Bližnjega vzhoda, Severne Afrike in Norveška (nafta), Alžirija in Norveška (plin) ter Južna Afrika, Avstralija in Kolumbija (premog) (prav tam).

¹² Primarna energija je energija, ki se nahaja v naravi in ni podvržena predelavi. Ali povedano drugače: je za takojšnjo uporabo. Med primarne energetske vire štejemo fosilna goriva (nafta, zemeljski plin, premog), obnovljive vire (les, voda, sonce, veter, valovi) in jedrsko energijo. Električna energija je sekundarna energija, saj nastaja z uporabo primarnih virov energije (Encyclopedia of Earth 2009).

S tem zaključujem razpravo o energetske varnosti in o zastopanosti posameznih energentov v strukturi energetske porabe na ravni EU. Naslednje poglavje, ki je uvod v jedro diplomske naloge, je namenjeno predstavitvi fizioloških in z njimi povezanih ekonomskih oziroma tržnih značilnosti zemeljskega plina.

2.5 Zemeljski plin

Zemeljski plin zavzema eno od osrednjih vlog v tej diplomski nalogi, zato je nujno, da spoznamo nekaj njegovih osnovnih kemičnih in fizioloških lastnosti, saj te odločilno vplivajo na trgovanje z njim. Zemeljski ali naravni plin je tako kot nafta ali premog fosilno gorivo, torej je ostanek rastlin in živali, ki so bile v milijonih let pod zemeljskim površjem izpostavljene velikim pritiskom in visokim temperaturam. Plin je običajno ujet med dve neprepustni plasti, včasih skupaj z nafto oziroma nad njo. Po kemični sestavi je zmes ogljikovodikov. Največ, kar 98 %, predstavlja metan (CH₄) (Naturalgas 2009).

Zemeljski plin je brez barve, vonja in okusa ter je lažji od zraka. Njegova največja prednost v primerjavi z ostalimi fosilnimi gorivi je prijaznost okolju, saj velja za enega najčistejših energetskih virov. Za razliko od nafte ali premoga v zrak spušča precej manj škodljivih snovi. Pri njegovem gorenju nastajajo le ogljikov dioksid, vodna para in veliko energije, nič pa saj, žvepla in pepela. Zaradi gorenja z modrim plamenom ga pogosto imenujemo tudi modra energija (Geoplin 2009).

Uporaba zemeljskega plina je raznovrstna. V široki potrošnji (gospodinjstvih), trgovini, storitvenih dejavnosti, skratka v negospodarstvu, se plin uporablja za ogrevanje in za hlajenje prostorov, za kuhanje in za pripravo tople vode. V industriji je zemeljski plin vir toplote v tehnoloških procesih in surovina v kemični industriji, vse bolj pa narašča tudi pomen zemeljskega plina pri proizvodnji električne energije (plinske turbine). Uporaba plina kot pogonskega sredstva v avtomobilih je še v povojih (Geoplin 2009). V EU se največ plina uporablja v gospodinjstvih in v komercialnem sektorju (37 %), nato pa sledita proizvodnja elektrike (32 %) in industrija (26 %) (Eurogas 2008).

Največji proizvajalec zemeljskega plina na svetu je RF, ki ima hkrati tudi največ dokazanih zalog. V letu 2008 je RF proizvedla 601 milijardo kubičnih metrov (m³) plina¹³, kar je predstavljalo 19,6 % svetovne proizvodnje v omenjenem letu. Na drugem mestu so bile ZDA z 582 milijardami (19,3 %). Konec leta 2008 je imela Rusija dobrih 23 % dokazanih svetovnih rezerv zemeljskega plina (43,3 trilijona m³). Sledita Iran s 16 % (29,61 trilijona m³) in Katar s 13 % (25,46 trilijona m³). Največje porabnice so ZDA s 657 milijardami (22,0 %), katerim sledijo Rusija (420 – 13,9 %), Iran (117 – 3,9 %) in Kanada (100 – 3,3 %). V tabeli 2.2 je prikazano 10 največjih proizvajalk, porabnic in držav z največjimi dokazanami rezervami zemeljskega plina ob koncu leta 2008 (BP Statistical energy review 2009).

Tabela 2.2: Največje proizvajalke, porabnice in države z največjimi zalogami plina v letu 2008

Leto 2008		Proizvodnja		Poraba		Rezerve	
Država	v milijardah m ³	Država	v milijardah m ³	Država	v milijardah m ³	Država	milijarde m ³
Ruska federacija	601,7	ZDA	657,2	Ruska federacija	43300		
ZDA	582,2	Ruska federacija	420,2	Iran	29610		
Kanada	175,2	Iran	117,6	Katar	25460		
Iran	116,3	Kanada	100	Turkmenistan	7940		
Norveška	99,2	Velika Britanija	93,9	Savdska Arabija	7570		
Alžirija	86,5	Japonska	93,7	ZDA	6730		
Savdska Arabija	78,1	Nemčija	82	ZAE	6430		
Katar	76,6	Kitajska	80,7	Nigerija	5220		
Kitajska	76,1	Savdska Arabija	78,1	Alžirija	4500		
Indonezija	69,7	Italija	77,7	Indonezija	3180		

Vir: Prirejeno po BP Statistical energy review (2009).

2.5.1 Trg z zemeljskim plinom

Poleg ekološke superiornosti sta še dve bistveni lastnosti, ki zemeljski plin ločujeta od ostalih fosilnih goriv: prenos in skladiščenje. Zaradi fizioloških značilnosti energenta – plinastega agregatnega stanja – sta zahtevnejša in dražja kot pri nafti in premogu. Prenos odločilno vpliva na oblikovanje trga. Če je trgovina z nafto zaradi relativno preprostega transporta (tankerji, cisterne, naftovodi) postala globalna, se s plinom večinoma, ne pa izključno, trguje tam, kjer so zgrajeni plinovodi. Ti so velik finančni in infrastrukturni zalogaj, zato je med prodajalcem in kupcem potrebno veliko zaupanje za njegovo uresničenje.

¹³ Gre za standardni kubični meter (Sm³), kar pomeni maso plina, ki pri standardnem stanju – temperaturi 15 stopinj Celzija in tlaku 1,012325 bara – zavzema prostornino 1 m³. Pogosto je količina plina izražena tudi v tonah naftnega ekvivalenta (tne), ki je dogovorjena enota za preračun različnih vrst energentov. 1.000 m³ zemeljskega plina je 0,857 tne. V tej diplomski nalogi bom uporabljal le količine plina v (standardnih) kubičnih metrih, ki bodo označeni z m³ (SURS 2009).

Ker gre za veleprojekte, za njimi – to izrazito velja za celinsko Evropo – stojijo tudi najvišji vrhovi politike, s čimer plinska trgovina preseže zgolj ekonomske okvire. Tako pride do izrazitega vpletanja politike, kar je sicer splošna značilnost energetskih poslov, a pri plinu še bolj izrazita. S plinovodi sta prodajalec in kupec za desetletja obojena drug na drugega. Prodajalec mora pač plin prodati tja, kamor vodijo plinovodi, medtem ko je kupec prisiljen ta plin kupiti, saj ga drugje velikokrat ne more. Tako se vzpostavi obojestranska odvisnost ali soodvisnost. Podobno je tudi z električno energijo. Zato je trgovanje z obema tako imenovanima »grid bound« ali energentoma, vezanima na omrežje, lahko zelo spolitizirano. Plinska trgovina tako lahko postane orodje geopolitike države izvoznice nasproti uvoznicam (Helm 2007, 15). Seveda pa je v tej »igri« potrebno upoštevati tudi transportne države, to je države, skozi katere potekajo plinovodi.

Zaradi opisanih specifičnosti energenta, to je predvsem zahtevnega in dragega prenosa, in dokaj neenakomerne¹⁴ porazdelitve zalog plina se globalni trg s plinom (še) ni razvil, pač pa so se oblikovali 3 ali 4 regionalni: severnoameriški, britanski¹⁵, trg celinske Evrope in azijski (Energy Charter 2007, 101). Glavnina plinske trgovine se torej opravi na regionalni bazi, pri čemer je treba dodati, da je v zadnjem desetletju tok plina, seveda v obliki utekočinjenega zemeljskega plina¹⁶ (UZP), med posameznimi regijami ter med posameznimi dobavitelji (Katar) in oddaljenimi regijami (ZDA) porastel, s čimer dobiva plinska trgovina bolj medregionalni značaj, še zdaleč pa ne globalnega kot v primeru nafte (Boon von Ochsee 2010, 4). Stroški prenosa nafte na trg so pač občutno manjši kot pri plinu, zato je plinska industrija na svetovni ravni manj razvita kot naftna. K manjši razvitosti prispeva tudi dejstvo, da je nafta bolj vsestranski energent od ZP in predvsem enostavnejša za uporabo.

¹⁴ Okoli 53 % dokazanih svetovnih zalog ZP se nahaja v le treh državah: v RF, Iranu in Katarju (BP Statistical energy review 2009).

¹⁵ Britanski plinski trg je od leta 1998 povezan s trgom celinske Evrope po tako imenovanem Evropskem interkonektorju (EI), 230 km dolgemu plinovodu, ki po dnu Rokavskega preliva povezuje Bacton in belgijski Zeebrugge. S tem je vzpostavljena konkurenca britanskega, norveškega, ki pride v Zeerbrugge po plinovodu Zeepippe, in nizozemskega plina. Zeebrugge velja za prvo plinsko vozlišče v celinski Evropi, a je njegova pretočnost v primerjavi s severnoameriški majhna. Interkonektor se razlikuje od običajnega plinovoda po tem, da omogoča tok plina v obe smeri, s čimer lahko v času krize ali ob kakršnihkoli drugih motnjah v dobavi zagotovi oskrbo držav, ki ju povezuje. EI se je leta 2006 pridružil še interkonektor med Bactonom in nizozemskim Balgzandom (Nies 2008, 53).

¹⁶ Plin se najprej ohladi na -162 stopinj Celzija, da se utekočini. Nato se na prirejenih tankerjih pripelje do kupca, kjer ga je v posebnih terminalih potrebno znova upliniti. Z napredkom tehnologije v njegovi proizvodni verigi postaja UZP vsebolj konkurenčen plinu, ki se prenaša po plinovodih (Clingendael 2004, 257).

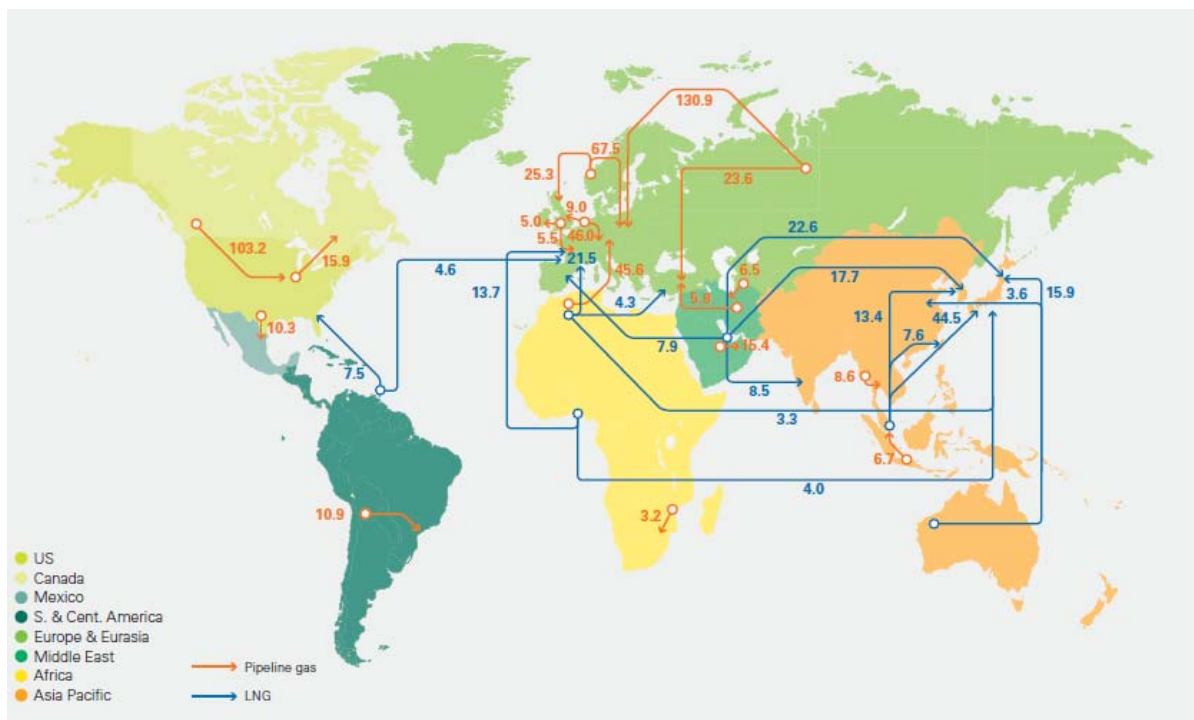
Kot je moč razbrati iz slike 2.2 (BP Statistical Energy Review 2009), je obseg trgovine z zemeljskim plinom na globalni ravni v letu 2008 znašal 745 milijard m³. Od tega je bilo 545 milijard m³ trgovine ali 74 %, kar označujejo oranžne puščice, opravljene po plinovodih, preostalo (200 milijard m³), označeno z modrimi puščicami, pa predstavlja trgovina z UZP. Delež slednjega¹⁷ v porabi EU je leta 2008 znašal okoli 10 %.

Severnoameriški, britanski in trg celinske Evrope so prevladujoče plinovodni trgi, medtem ko je azijski skorajda v celoti trg UZP. RF je bila v letu 2008 s 154 milijardami m³ največji izvoznik ZP na svetu, sledijo Kanada (103,2), Nizozemska (55,0) in Alžirija (45,8). Največja izvoznika UZP v letu 2008 sta bila Indonezija (65) in Katar (56), največja kupca pa Japonska in Južna Koreja (BP Statistical energy review 2009).

Severnoameriški in britanski trg imata skupne značilnosti, ki ju ločijo od trga celinske Evrope. Najpomembnejša je ta, da je razvoj plinske industrije in z njo trgovine temeljil na domačih virih. Do nedavnega sta bila tako Severna Amerika kot Velika Britanija, kar se plinske oskrbe tiče, samozadostni. Razvoj domače plinske industrije sta omogočali ugodna geologija in geografija, saj so plinska polja srednje velikosti oziroma majhna ter dobro dostopna, kar omogoča izkoriščanje večjemu številu zasebnih (!) podjetij (EC 2007, 99).

¹⁷ Daleč največji porabnik UZP v EU je Španija, ki je leta 2008 uvozila skoraj 29 milijard m³, s čimer je zadovoljila kar 70 % celotnih španskih potreb po tem energentu. Sledijo Francija (12 milijard m³) in Portugalska (2,6 milijardi m³). Na drugi strani državi, kot sta Nemčija in Nizozemska, še nimata ustreznih terminalov za uvoz UZP. Berlin ima tudi sicer pomisleke glede UZP, saj opozarja, da bi terminali za uplinjanje utegnili preseči tiste za utekočinjenje v državah proizvajalkah, s čimer bi se pod vprašaj postavila ekonomičnost investicije. V EU je zaenkrat le 12 delujočih terminalov za uplinjanje, a kar 51 v izgradnji, kar kaže na to, da je UZP in bo tudi v prihodnosti dobra alternativa pri diverzifikaciji virov dobave, saj izloči plinovodno povezanost dobavitelja in kupca. Po nekaterih ocenah naj bi delež UZP v porabi EU do leta 2030 narasel na 30 %. Največje izvoznice UZP v Evropo so Nigerija, Alžirija, Egipt in Katar (Nies 2008, 47-48).

Slika 2.2: Trgovanje z zemeljskim plinom v letu 2008

Vir: BP Statistical energy review (2009).

Posledično sta se razvila integrirana in konkurenčna trga, kjer so cene prosto plavajoče (*free float prices*) oziroma so posledica delovanja tržnih sil, ki jih oblikuje na stotine ponudnikov in še več povpraševalcev. Cene se določajo v tako imenovanih plinskih vozliščih ali na borzah (*gas hubs*), kjer ZP po plinovodih prihaja iz različnih virov in se nato tudi distribuira na različne manjše regionalne trge. S tem je vzpostavljena konkurenca plina proti plinu. Severnoameriški trg je največji, najgloblji in najbolj pretočen (likviden) regionalni plinski trg. Plinsko vozlišče Henry's Hub v Erathu v zvezni državi Louisiana, kjer se križa devet plinovodov znotraj Louisiane in štirje meddržavni plinovodi, pa je referenčna točka za ceno plina na severnoameriškem trgu. Podobno vlogo v VB opravlja National Balancing Point (NBP). Cene se na tovrstnem t. i. *spot trgu* pogosto oblikujejo le za dan vnaprej (Boon von Ochsee 2010, 90).

2.5.1.1 Oblikovanje cen plina na trgih celinske Evrope

Drugačen kot v Severni Ameriki ali v VB je položaj v celinski Evropi (izjema je Nizozemska), kjer so se plinski trgi – kot bomo podrobneje videli v nadaljevanju – razvili na osnovi uvoženega plina – predvsem iz ZSSR (sedaj RF), Norveške in Alžirije. To so bili infrastrukturno in finančno zahtevni projekti (npr. plinovod iz Sibiriije), pri

katerih so na obeh straneh – zaradi razsežnosti in narave poslov (strateško področje energetike) ter želje po nadzoru in maksimiziranju dohodkov – sodelovala državna podjetja, tako imenovani nacionalni energetske šampioni. Posledično so se oblikovali rigidni nacionalni trgi pod kontrolo monopolnih ter oligopolnih struktur, ki se upirajo liberalizaciji trga še danes (Helm 2007, 15).

V primerjavi s Severno Ameriko ali VB je drugačen tudi mehanizem trženja plina oziroma določanja cen. Na po nacionalnih mejah razdeljenem in zato manj pretočnem trgu celinske Evrope ceno postavljajo dolgoročne pogodbe¹⁸ med dobavitelji in kupci. Cene plina v dolgoročnih pogodbah so vezane na ceno nafte oziroma na košarico naftnih izdelkov, kar pomeni, da odražajo ceno nafte. Ta mehanizem se imenuje tudi »Groningem sistem« po nizozemskem mestu in skrajno severozahodni istoimenski provinci, kjer se je v začetku 60. let 20. stoletja (1959) z odkritjem velikanskega plinskega polja rodila moderna plinska industrija na evropski celini (Nies 2008, 14).

Z odkritjem Groningena je bil namreč položaj plina kot pomembnega energenta zagotovljen. Nizozemska vlada je želela že od vsega začetka maksimizirati prihodke od prodaje plina, dotlej manjšinskega energenta. Skupaj s koncesionarjema, ki sta razvijala plinsko polje Groningen, britanskim podjetjem Shell in ameriškim Exxonom, je prišla do dveh zaključkov: plin mora postati blago široke potrošnje – dostopen tako gospodinjstvom kot industriji – in uporabljen mora biti v kar največ napravah (EC 2007, 147). Za množično uporabo na domačem, nizozemskem trgu pa je bilo potrebno prepričati uporabnike, da bodo konkurenčne energente premog, nafto oziroma ostale naftne derivate (npr. kurilno olje) zamenjali s plinom; predvsem pri ogrevanju, kjer je poraba največja. Odločilen dejavnik pri tem je bila seveda cena, ki je morala biti primerljiva s ceno premoga ali nafte, ki sta takrat prevladovala na nizozemskem trgu (prav tam).

Na podlagi teh dognanj je nizozemska vlada s tako imenovano »Noto De Pous«, imenovano po tedanjem nizozemskem ministru za gospodarstvo, leta 1962 uvedla koncept »vrednosti substituta«, s čimer je določila mehanizem trženja plina. To pomeni,

¹⁸ Glavnina plinske trgovine v državah EU z izjemo VB temelji na podlagi dolgoročnih pogodb, čeprav delež ZP, s katerim se kratkoročno trguje v plinskih vozliščih, kot sta belgijski Zeebrugge in avstrijski Baumgarten, narašča. Seveda so evropska plinska vozlišča manjša po obsegu trgovine in manj pretočna v primerjavi s severnoameriškimi (Boon von Ochsee 2010, 87).

da je cena plina vezala na ceno konkurenčnih energentov – nafte in njenih derivatov. S tem je dosegla, da potrošniki za plin niso plačevali več kot za alternativne energente, hkrati pa tudi ne manj (Correlje 2001, 1-2). Ta mehanizem je tudi omogočal nizozemski vladi, koncesionarjema Shellu in Exxonu, da so povečali prihodke od prodaje, saj bi s takrat obstoječim mehanizmom, ki je ceno določal na podlagi produkcijskih stroškov, iztržili precej manj. Produkcijski stroški v Groningenu so bili namreč ob ugodnih geološko-geografskih okoliščinah dokaj nizki (prav tam).

Z novim mehanizmom trženja plina je nizozemska vlada uspela, saj se je plin dobro uveljavil tako pri malih potrošnikih kot tudi v industriji, kjer je še posebej prišla do izraza večja praktičnost v primerjavi s premogom, saj njegova dobava ni bila odvisna od, denimo, vremenskih razmer (EC 2007, 147).

2.5.1.2 Nastanek in značilnosti dolgoročnih plinskih pogodb

Vzporedno s širjenjem plina na nizozemskem energetske trgu so stekli tudi prvi plinovodi v sosednje države v Belgijo, Francijo in Nemčijo. Do začetka 70. let 20. stoletja so bili uvozniki plina v teh državah odvisni od pošiljk iz Nizozemske. A hkrati je bil tudi nizozemski dobavitelj izpostavljen ekonomskemu tveganju v primeru padca cen. Izvoz plina v sosednje države je namreč prinesel s seboj relativno visoke vložke v izgradnjo infrastrukture (plinovodi, merilna in kontrolna oprema). Da bi povečali varnost dobave za potrošnike, hkrati zagotovili varnost povpraševanja za prodajalce oziroma proizvajalce plina in pokrili financiranje infrastrukture, so bile uvedene dolgoročne pogodbe, ki so v naslednjih desetletjih postale bistven element trgovine s plinom v celinski Evropi (EC 2007, 148).

Ključni elementi dolgoročnih pogodb so (bili):

- dolgoročna zaveza dobavitelja, da bo dostavil dogovorjeno količino plina in zaveza kupca, da bo plačal pogodbeno dogovorjeni znesek, četudi plina dejansko ne prevzame oziroma porabi. Gre za načelo »vzemi ali plačaj«, s katerim se je prodajalec zavaroval pred morebitnim prevelikim nihanjem v povpraševanju;
- cena plina vezana na gibanje cene nafte;

- klavzula, ki je preprečevala preprodajo plina¹⁹;
- klavzula, ki je omogočala redne preglede (običajno vsake tri leta) cene plina in spremembe v skladu s spremembo okoliščin, vse s ciljem, da plin ostane konkurenčen;
- možnost arbitraže, če se pogodbeni stranki ne strinjata o spremembi cene (prav tam).

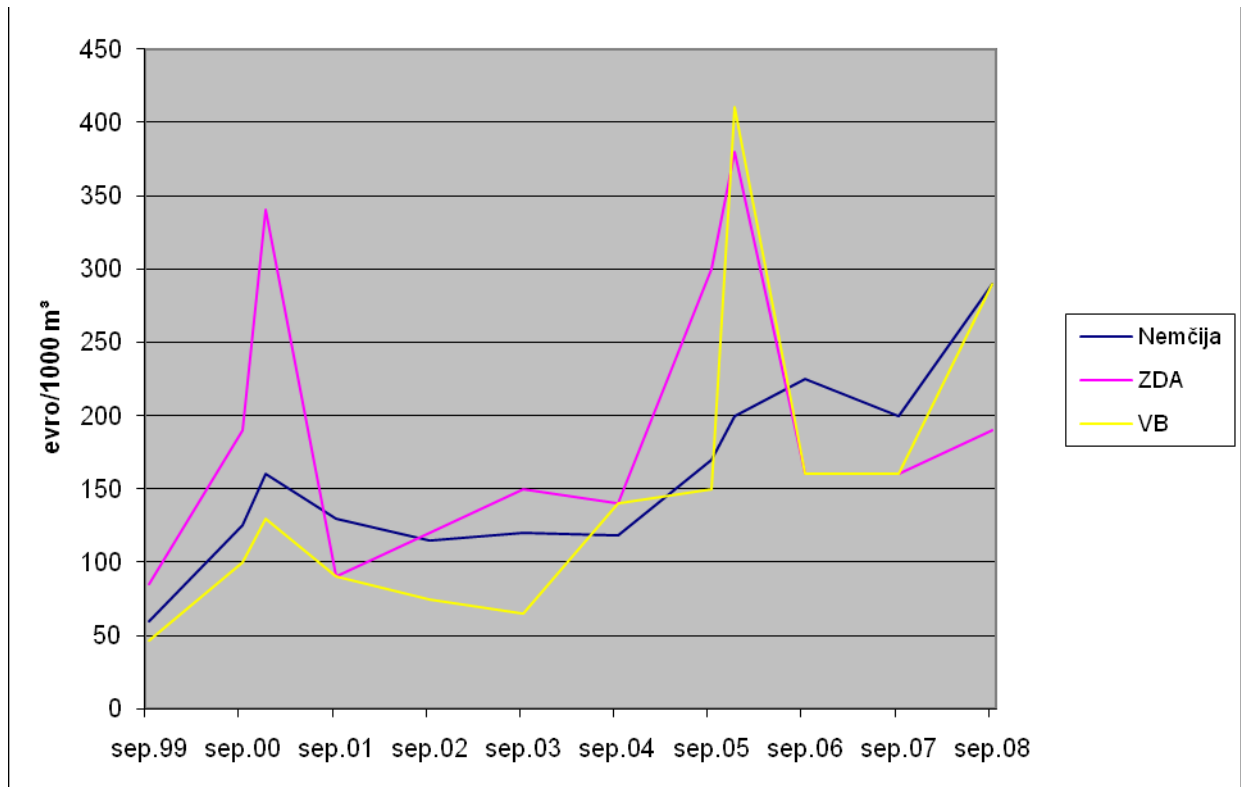
S tem modelom je prodajalec prevzel tveganja v zvezi z gibanjem cene, kupec pa v zvezi s povpraševanjem oziroma s količino. Ta sistem je zagotovil, da sta razvoj plinske industrije in gradnja prenosnih zmogljivosti potekala glede na naraščajoče povpraševanje po plinu. Uspešna uveljavitev modela trženja plina je pokazala, da je tudi trgovina s plinom donosen posel. To je opogumilo k razvoju plinskih polj (in izvozu v celinsko Evropo) tudi ostale dobavitelje. Nizozemske izvozne pogodbe so bile vzorec oziroma model za večino pogodb, ki so bile kasneje sklenjene med uvozniki iz držav celinske Evrope in največjimi izvozniki plina na staro celino: ZSSR oziroma kasneje RF, Norveško in Alžirijo (Correlje 2001, 3).

2.5.1.3 Primerjava anglosaksonskega modela in sistema Groningen

Dolgoročna primerjava – desetletna – gibanja cen po obeh mehanizmih pokaže (grafikon 2.2), da so nihanja cen na plinskih trgih v ZDA in v VB večja kot pa na bolj rigidnem nemškem trgu. Kar je razumljivo, saj večjo cenovno stabilnost slednjemu daje vezanost na naftni trg, ki je integriran na globalni ravni, bolj odporen na različne šoke in s tem cenovno stabilnejši. Na bolj fleksibilnih trgih v ZDA in v VB pa lahko pride tudi do nenadnega izjemnega povišanja (ali padca) cen. Kot je mogoče razbrati iz grafikona, se je to zgodilo pozimi 2005/06, ko je povpraševanje občutno preseгло ponudbo, na kar je trg reagiral z enormnim zvišanjem cene ZP.

¹⁹ Ta klavzula je v novejših pogodbah odpravljena, saj ni v skladu s temeljnim načelom notranjega trga EU, to je s prostim pretokom ljudi, blaga, storitev in kapitala.

Grafikon 2.2: Primerjava gibanja cen plina med anglosaksonskim mehanizmom in sistemom Groningen

Vir: Gazprom export (2008).

S tem zaključujem predstavitev osnovnih značilnosti ZP kot tržnega blaga in prehajam na jedro te diplomske naloge, ki je namenjeno plinski trgovini med RF in državami EU.

3 PLINSKA TRGOVINA MED RUSKO FEDERACIJO IN EVROPSKO UNIJO

Pred pregledom aktualnega dogajanja pri plinski trgovini RF z državami EU je potrebno orisati zgodovinski razvoj oskrbe s plinom v Evropi in sploh začetek uvoza tega energenta iz takrat še ZSSR, saj razmerja in prakse, ki so se vzpostavila pred desetletji, veljajo še danes.

3.1 Zgodovinski pregled izkoriščanja in oskrbe s plinom v Evropi

Italija je bila prva država v Evropi, ki je začela načrtno²⁰ izkoriščati zemeljski plin. Že med 2. svetovno vojno so v Padski nižini nastale prve plinske vrtine; do leta 1965 je bila Italija največja proizvajalka plina in hkrati največji evropski trg. V 60. letih so sledila večja odkritja plina še v drugih delih Evrope. Velikansko polje v Groningenu (1959) na Nizozemskem je pomenilo začetek moderne plinske industrije. Groningen je skupaj z nekaj let kasneje odkritimi norveškimi in britanskimi nahajališči ZP v Severnem morju odprl nove možnosti pri energetske oskrbi Evrope. Energetske diverzifikacije od nafte proti plinu je še pospešila naftna kriza leta 1973, tako da se je plin postopoma vzpostavil kot alternativa nafte. Zgrajeni so bili prvi plinovodi, ki so iz Groningena vodili v Francijo, Nemčijo in Belgijo, kasneje pa so bile položene še plinovodne povezave med Norveško na eni strani ter Veliko Britanijo, Belgijo, Francijo in Nemčijo na drugi (Nies 2008, 14-15).

Plin na evropsko celino ni prihajal samo s severa, ampak tudi z juga. Velikansko plinsko polje Hassi R'Mel je bilo v takrat še francoski koloniji Alžiriji odkrito že leta 1956 in je še danes največje nahajališče plina v Afriki. Leta 1961 je bila v alžirskem Arzewu s pomočjo francosko-ameriško-angleškega konzorcija zgrajena prva tovarna za UZP, iz katere so v zahodno Evropo priplule prve pošiljke plina²¹. Prva plinovodna povezava med severno Afriko in Evropo je bila vzpostavljena leta 1982 s plinovodom Transmed, ki je iz Alžirije prek Tunizije vodil na Sicilijo (Nies 2008, 15).

²⁰ Že pred tem, v 30. letih 20. stoletja, se je odvečen plin, ki je nastal kot stranski produkt pri proizvodnji koks (žgan premog), iz Porurja po prvih plinovodih transportiral najprej do Frankfurta na Maini, nato pa tudi do Berlina (500 km) (Nies 2008, 15).

²¹ Nekoliko presenetljivo, a takrat še ni bilo na voljo tehnologije za polaganje plinovodov pod morsko gladino oziroma po morskem dnu (Nies 2008, 15).

3.1.1 Začetek in razvoj plinske trgovine med ZSSR in evropskimi državami

Pridobivanje in uporaba plina je bilo v ZSSR – tako kot tudi drugje – vse do sredine 50. let 20. stoletja zanemarljivega pomena. Prevladoval je pač premog. Leta 1955 je tako ZSSR proizvedla le 9 milijard m³ plina predvsem iz nahajališč v okolici Saratova (južno od Moskve) in v Ukrajini. Za preboj novega energenta je bil zaslužen takratni generalni sekretar Komunistične partije ZSSR Nikita Hruščov, ki je v skladu z doktrino »ujeti ZDA v 25-ih letih« menil, da je ZSSR treba oskrbovati z modernejšimi energenti, to je z nafto in zemeljskim plinom (Smeenk 2010, 112).

Pospešen razvoj plinske industrije se je začel s šesto petletko (1956-60), ko so bili zgrajeni prvi daljši plinovodi, izkoriščati pa so se začela nahajališča v Ukrajini, Turkmenistanu in na Kavkazu. Nov preboj je pomenilo leto 1965, ko je ZSSR ustanovila Ministrstvo za plin, predhodnika Gazproma, kar je sovpadalo z odkritjem novih velikih nahajališč (Orenburg, Urengoj, Nadim Pur Taz, Jamal) vzhodno od Urala v zahodni Sibiriji. Ta so postopoma povezali z že zgrajenim omrežjem v okolici Moskve in v Ukrajini, tako da je v 70. letih veliko ruskih gospodinjstev že uporabljalo plin (Nies 2008, 16).

Gradnji infrastrukture znotraj sovjetskega bloka je kmalu sledil preboj »železne zaves«, in sicer s plinovodom Bratstvo, ki je plin iz Ukrajine pripeljal v tedanjo Češkoslovaško, z majhnima krakoma pa tudi na Poljsko in leta 1968 v »kapitalistično« Avstrijo²². Geopolitično mnogo pomembnejši pa je bil dogovor²³ o dobavi zemeljskega plina med tedanjo Zvezno republiko Nemčijo (ZRN) in ZSSR iz leta 1970, po katerem je ZRN v zamenjavo za plin Sovjetom dobavila 1,2 milijona ton cevi za plinovod, poleg tega pa je Sovjetom odobrila še 1,2 milijarde tedanjih nemških mark ugodnega posojila (Nies 2008, 17). Dogovor je bil sklenjen v duhu »Nove vzhodne politike« (*Neue Ostpolitik*), s katero je želel tedanji kancler ZRN Willy Brandt izboljšati dotlej napete

²² To ni naključje. Moderna Avstrija je nastala z Avstrijsko državno pogodbo leta 1955. Pred tem je bila med letoma 1945 in 1955 razdeljena v 4 okupacijske cone: francosko, angleško, ameriško in sovjetsko. Prav Sovjeti so ustanovili Rusko naftno podjetje (Russische Mineralölverwaltung), zadolženo za vojne reparacije ZSSR (iz avstrijskih nahajališč nafte), ki se je leta 1955 preimenovalo v Avstrijsko naftno podjetje (Österreichische Mineralölverwaltung - ÖMW). ÖMW je postala ena največjih srednjeevropskih energetske korporacij, ki se ukvarja s pridobivanjem, transportom in prodajo nafte in zemeljskega plina. ÖMW je tesne vezi z RF oziroma Gazpromom ohranil vse do danes (Nies 2008, 17).

²³ Pod dogovor sta se podpisala ministra za gospodarstvo obeh držav. Šlo pa je za tripartitno pogodbo med nemškim državnim monopolistom Ruhrgasom (sedanji E.ON Ruhrgas), ruskim Ministrstvom za plin, iz katerega je nastal Gazprom, in Deutsche Bank (Nies 2008, 17).

odnose z vzhodnim blokom na čelu z ZSSR. Uspešnemu zgledu poslovanja z ZP med ZRN, Avstrijo in ZSSR so kmalu sledile tudi preostale zahodnoevropske države Francija, Belgija, Italija²⁴.

Model trgovanja z ZP med ZSSR in (zahodno) evropskimi državami je bil enostaven in logičen. ZSSR je potrebovala zahodne valute in tehnologijo za – najprej financiranje države –, nato pa tudi za nadaljnji razvoj energetske industrije, medtem ko so zahodnoevropske države – sploh po naftni krizi leta 1973 – iskale nove vire energije, s katerimi bi zmanjšale odvisnost od arabske nafte (Smeenk 2010, 122).

Obojestranska korist je bila torej velika. Dolgoročne pogodbe (za dve ali celo tri desetletja vnaprej) so bile zaradi razsežnosti poslov (velikih vložkov v infrastrukturo – npr. 5.000 km dolg plinovod iz Sibirije) sklenjene kar na medvladni ravni, akterji na obeh straneh pa so bila velika državna podjetja, praviloma monopolisti na nacionalnih trgih. Razvilo se je edinstveno plinsko razmerje soodvisnosti, ki se je v naslednjih desetletjih le še krepilo, politika pa je vseskozi ohranila močan vpliv (Noël 2008, 8).

Začetek 80-ih let je ob sovjetski invaziji v Afganistan (1979) in prihodu Ronalda Reagana (1981) na oblast v ZDA prinesel zaostritev hladne vojne. V tem kontekstu so ZDA nasprotovale plinski trgovini med ZSSR in evropskimi državami, saj so ocenile, da bi ustavitev zahodnega denarnega toka kot plačila za plin pripomogla k hitrejšemu kolapsu ZSSR. ZDA so zato svojim podjetjem, kot je bil General Electric, prepovedale izvažati v ZSSR, kasneje pa tudi v evropske države, kakršenkoli material, ki bi bil lahko uporabljen pri proizvodnji ali prenosu plina (Smeenk 2010, 123).

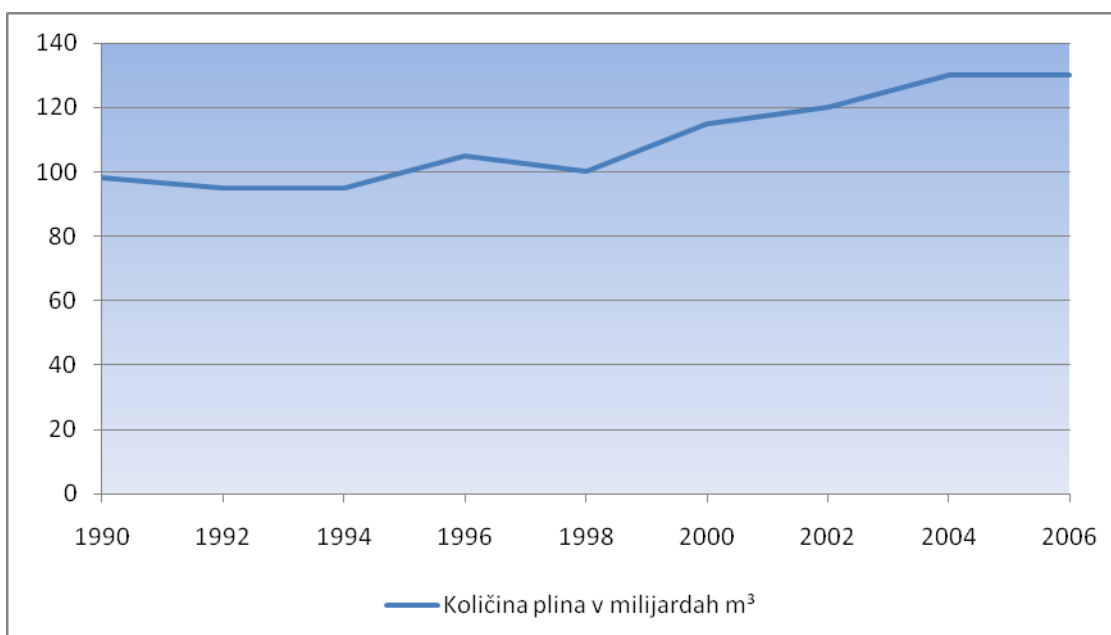
Tovrstne sankcije pa niso ustavile zahodnoevropskih držav in ZSSR pri novih plinskih dogovorih, ki so imeli za posledico podvojitev izvoza ruskega plina na zahod med leti 1980 in 1990 (Nies 2008, 19). Izvoz ZP je leta 1990 obsegal 100 milijard m³, polovično razdeljen med zahodno in srednje oziroma vzhodnoevropske države, pri čemer je

²⁴ Če so leta 1970 zemeljski plin iz ZSSR dobivale le Češkoslovaška, Poljska in Avstrija, je bila situacija leta 1975 precej drugačna. Sovjetski plin je po novozgrajenih plinovodih pritekkel v Italijo (prek Avstrije), Nemčijo in Francijo. Novi kupci sovjetskega plina so postale tudi Bolgarija, Romunija in Madžarska. Količina in cena plina iz ZSSR se je med letoma 1975 in 1980 potrojila, prihodki pa so se posledično povečevali (Nies 2008, 18). Leta 1980 je tako plinski izvoz ZSSR v Evropo znašal približno 50 milijard m³, od katerih je 55 % odpadlo na države vzhodnega bloka, ki so imele vse do takrat »subvencionirane cene« ZP, 45 % pa na zahodnoevropske države (Smeenk 2010, 123).

največji delež padel na ZR Nemčijo (23,9 milijarde m³), ki so ji sledile Italija (12,9), Češkoslovaška (11,3) in Francija (9,5) (Smeenck 2010, 124).

Razpad sovjetskega imperija leta 1991 je v naslednjem dobrem desetletju okrepil plinsko trgovino med odtlej RF in Evropo. Konec ZSSR je namreč prinesel še dodatno stagnacijo že tako zaostale industrije RF in drugih nekdanjih sovjetskih republik. Ruski BDP se je v burnem tranzicijskem obdobju med letoma 1989 in 1998 zmanjšal za 44 %, posledično je povpraševanje po plinu padlo za 16 %. Tudi izvoz plina v druge republike se je zmanjšal – za 31 % (Smeenck 2010, 127). Ker se je na drugi strani proizvodnja plina zmanjšala »le« za 8 %, je ostalo več plina za donosne zahodne trge. To je v številkah pomenilo (grafikon 3.1), da se je izvoz v EU²⁵ iz skoraj 100 milijard m³ plina leta 1990 povečal na 130 milijard m³ leta 2004 (Noël 2008, 4). In približno takšen obseg je ruski plinski izvoz ohranil vse do danes.

Grafikon 3.1: Izvoz ruskega plina v države EU med leti 1990 in 2006

Vir: Prirejeno po Noël (2008, 4).

²⁵ Izračunano je za države, ki leta 2011 sestavljajo EU.

3.2 Ruski plin na trgih držav EU

RF je največji posamični izvoznik zemeljskega plina, nafte in premoga v EU. Ruski plin predstavlja približno 40 %, nafta 30 % in premog 20 % v evropskem uvozu (EU 27) posameznih energentov. Tudi na ruski strani ima prodaja energentov izjemen pomen za gospodarstvo. Prihodki od prodaje nafte in plina – 60 % izvoza gre v Evropo – predstavljajo do četrtino BDP, slabi dve tretjini vrednosti izvoza in polovico proračuna RF (CER 2008, 3). Energetika, in znotraj nje zaradi svojih specifičnosti ZP še posebej, torej močno povezuje oba akterja oziroma povezuje RF in – kot bomo videli v nadaljevanju – nekatere države EU.

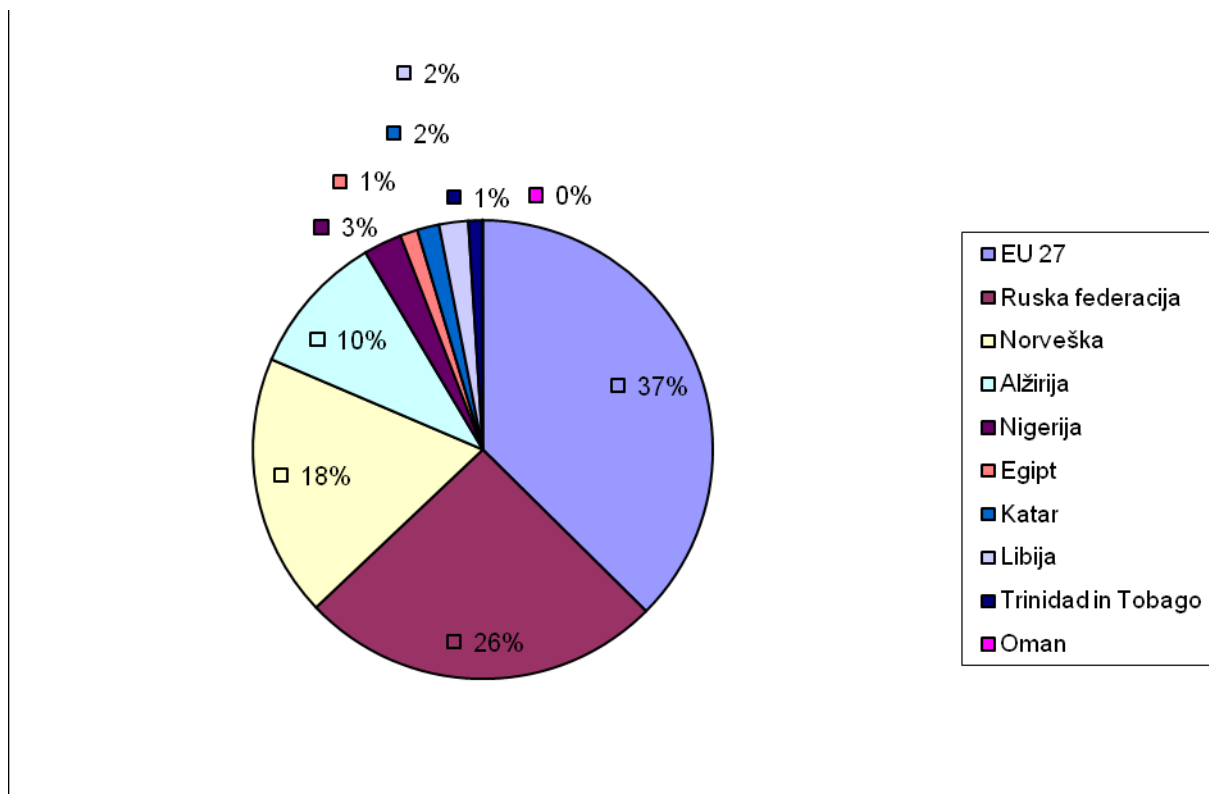
Čeprav je podoba RF kot »plinskega medveda z vzhoda«, ki grozi Evropi, precej razširjena tako v javnosti kot tudi med strokovnjaki, gre za pretiran in neutemeljen strah. O neupravičeni bojzani govorijo naslednje številke: ruski ZP predstavlja le 6,5 % v celotni primarni energetske porabi EU, predstavlja le dobro četrtino (26 %) porabe plina v EU, njegov delež v evropskem uvozu plina pa je iz 75 % leta 1990 do danes padel na dobrih 40 % (Noël 2008, 5)! V energetske sliki EU se je torej v zadnjih dveh desetletjih delež ruskega ZP močno zmanjšal. Ali povedano drugače: EU 93,5 % odstotka svojih energetskih potreb pokrije z viri, ki niso ruski ZP (prav tam). Zato lahko že na tej točki enoznačne izjave, ocene ali trditve o »evropski odvisnosti od ruskega plina« zavrnem kot netočne in kot pretirano posploševanje kompleksne problematike.

Gledano v številkah (grafikon 3.2), so države EU leta 2008 iz RF uvozile 129,8 milijarde m³ ZP (BP Statistical energy review 2009), kar je 26,4 % od skupno 492 milijard m³ plina, kolikor ga je bilo v sedemindvajseterici porabljenega. Druga največja uvoznika plina v EU, Norveška in Alžirija, sta v letu 2008 državam EU prodala 94 (19,1 %) oziroma 51 (10,4 %) milijard m³ plina. Same države EU so proizvedle 190 milijard m³ plina – daleč največ Velika Britanija (69,6) in Nizozemska (67,5) – kar je 38,6 % vsega plina (prav tam).

Dobrih 60 % plina je torej EU uvozila in kot že rečeno, največ iz RF. Ruski plin je v letu 2008 predstavljal 43 % vsega uvoženega plina (BP Statistical energy review 2009). Tri največje izvoznice v EU RF, Norveška in Alžirija so v letu 2008 prispevale dobro polovico vsega porabljenega plina v EU (54 %), pri čemer je treba dodati, da Norveška in Alžirija skupaj izvozita več plina v EU kot RF. Plin iz omenjenih treh držav prihaja v

Evropo iz zgoj 7 velikanskih plinskih polj: Jamburg, Medvežje, Urengoj, Zapoljarnoje (RF), Troll (Norveška) in Hassi R'Mell (Alžirija).

Grafikon 3.2: Struktura ponudbe/porabe plina v EU v letu 2008 glede na izvor

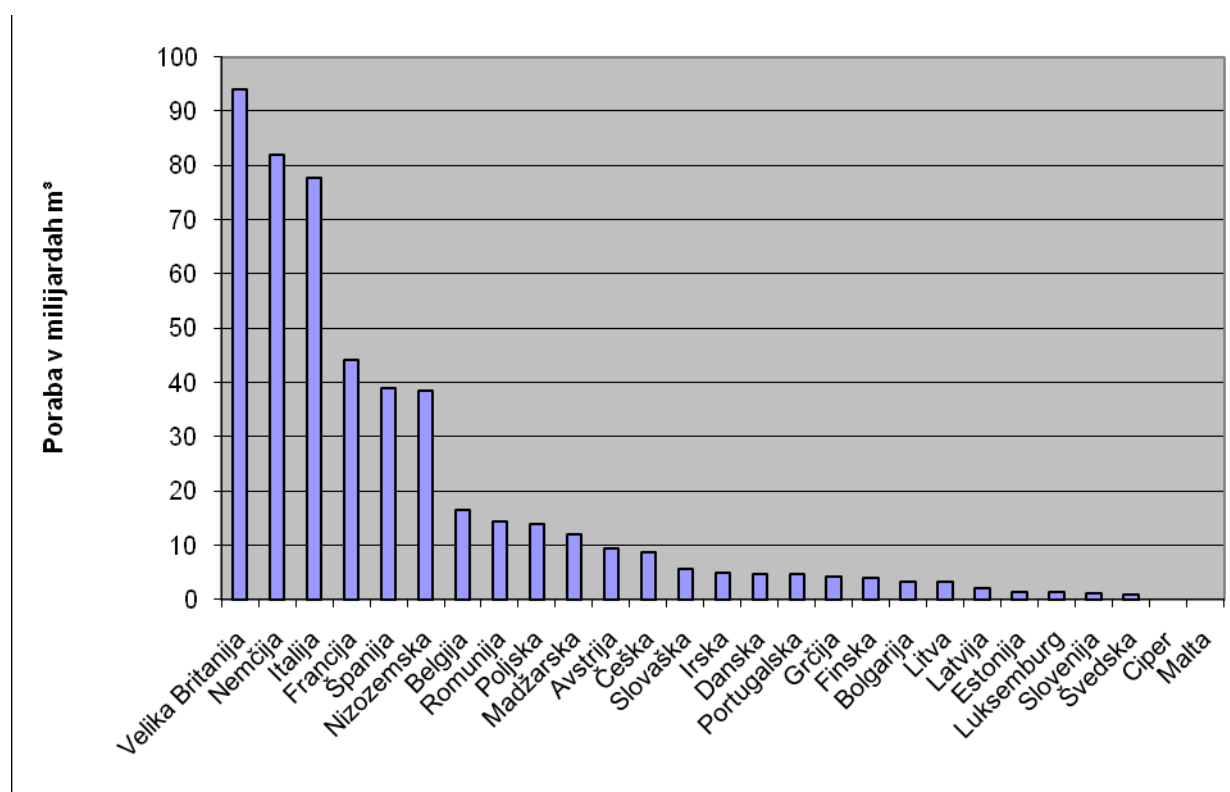

Vir: Prirejeno po Noël (2008, 4) in BP Statistical energy review (2009).

Največja porabnica plina v EU je Velika Britanija. V letu 2008 je VB porabila 94 milijard m³ ZP, kar je skoraj petina vse porabe v sedemindvajseterici. Do petega mesta se nato pričakovano zvrstijo ostale največje države EU Nemčija (82 milijard m³), Italija (77 milijard m³), Francija (44 milijard m³) in Španija (39 milijard m³). Slovenska letna poraba se giblje okoli 1 milijarde m³ ZP.

V grafikonu 3.3 je prikazana poraba plina v posameznih državah EU v letu 2008, pri čemer je treba dodati, da na Cipru in na Malti ZP ne uporabljajo, saj vse energetske potrebe pokrijejo z nafto oziroma njenimi derivati (Eurostat 2009).

Grafikon 3.3: Poraba zemeljskega plina po posameznih država EU v letu 2008

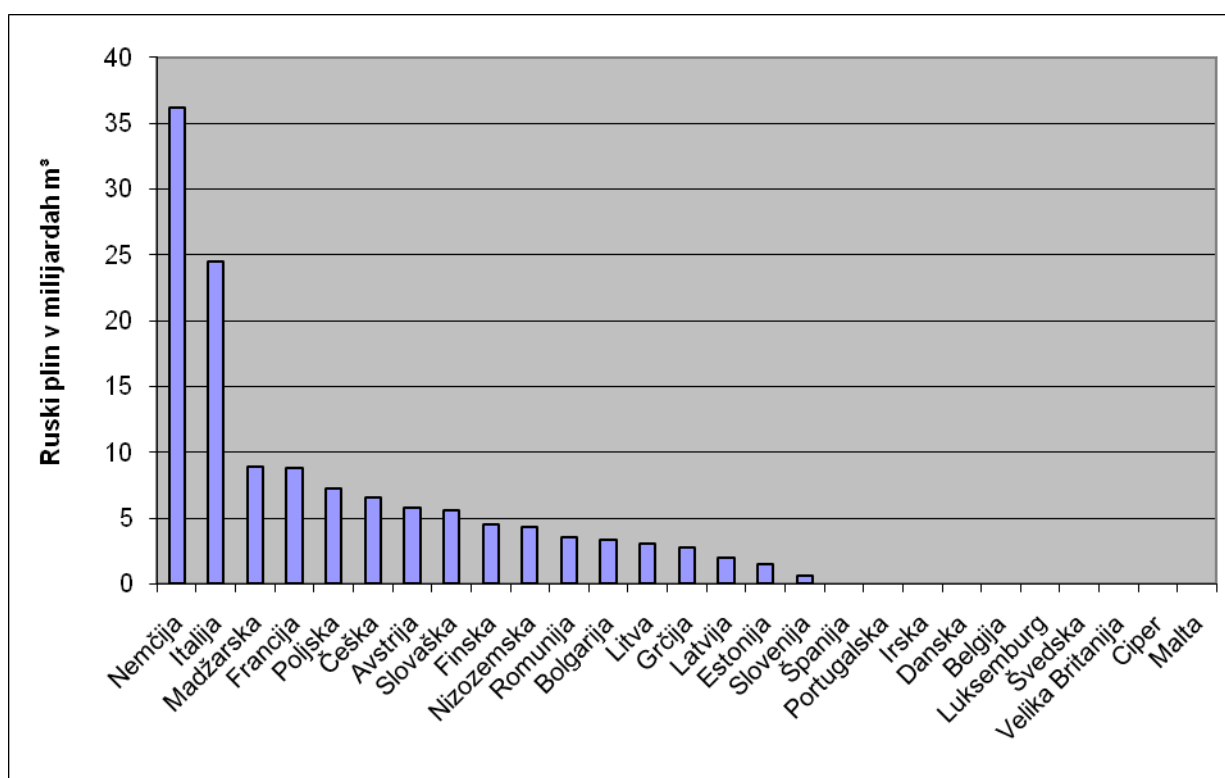

Vir: Prirejeno po Noël (2008, 10) in BP Statistical energy review (2009).

Nemčija je največji uvoznik ruskega plina v EU. V letu 2008 je ta količina znašala dobrih 36 milijard m³, kar predstavlja 44 % nemških potreb po plinu v tem letu. Sledita Italija (24,5 milijarde m³ - 32 %), Madžarska (8,9 milijard m³ - 74 %), Francija (8,8 milijard m³ - 20 %) in Poljska (7,2 milijarde m³ - 52 %). Ruski plin v slovenski porabi predstavlja okoli 55 %, kar je približno 600 milijonov m³ letno (BP Statistical energy review 2009).

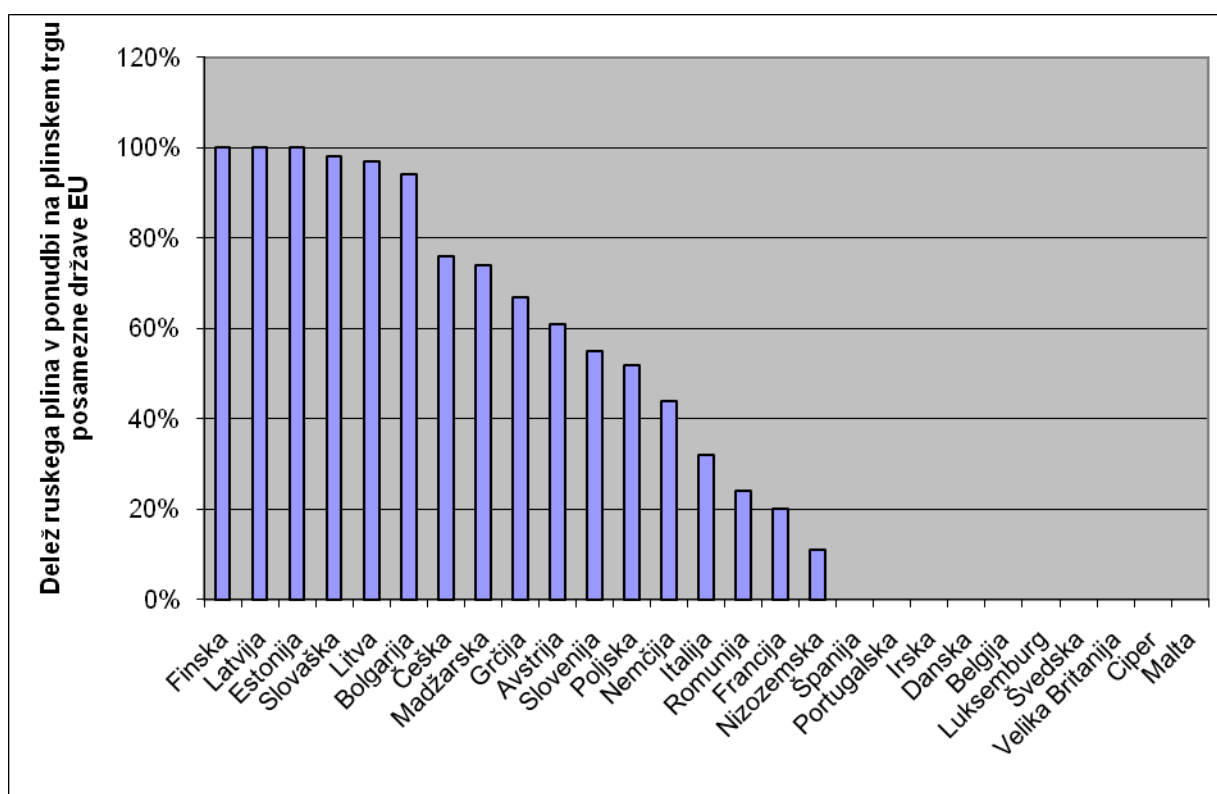
Plin iz RF uporablja 17 od 27 držav EU (grafikona 3.4 in 3.5). Deset držav povezave Velika Britanija, Španija, Portugalska, Irska, Danska, Belgija, Luksemburg, Švedska, Ciper in Malta ruskega plina ne uvaža. VB je bila še do nedavnega plinsko samozadostna, zdaj primanjkljaj ZP uvozi iz Norveške in Nizozemske. Omenjeni dve izvoznici ZP pokrijeta tudi relativno majhne potrebe Irske, Danske, Belgije in Luksemburga. Španija in Portugalska uvažata plin iz Alžirije in Nigerije. Delež ZP v energetski mešanici Švedske je majhen, saj predstavlja le 2 %, medtem ko na ravni EU (grafikon 2.1) 24 %. Švedska majhen delež ZP nadomešča z visokim deležem jedrske energije (37 %) in obnovljivih virov (26 %) (Eurostat 2009).

Grafikon 3.4: Uvoz ruskega plina po posameznih državah EU za leto 2008

Vir: Prirejeno po Noël (2008, 11) in BP Statistical energy review (2009).

Grafikon 3.5: Delež ruskega plina na trgih posameznih držav EU v letu 2008

Vir: Prirejeno po Noël (2008, 11) in BP Statistical energy review (2009).

3.3 Analiza in ocena geopolitične vloge ruskega plina na trgih držav EU

Iz prejšnjih treh grafikonov je dobro vidna glavna značilnost plinskega trga v EU. Na eni strani so veliki zahodno in srednjevropski trgi (Velika Britanija, Nemčija, Italija, Francija), ki imajo močno diverzificirane vire dobave, na drugi strani pa majhni vzhodnoevropski trgi (Slovaška, Bolgarija, Češka, Madžarska), ki so med 70 in 100-odstotno odvisni od dobave ruskega plina (Noël 2008, 9). K drugi skupini spadajo tudi Finska in tri baltiške države, a v januarski krizi leta 2009 zahvaljujoč svoji geografski legi niso bile prizadete, saj plinovodi do njih pač ne vodijo čez Ukrajino.

Tako se zdi, da v primeru plina »železna zavesa« še vedno deli Evropo (Noël 2008, 9). Na eni strani skupina EU15²⁶, tako imenovane stare članice, ki so v Unijo vstopile pred letom 2004, ko se je zgodila širitev z desetimi²⁷, pretežno vzhodnoevropskimi državami, porabi kar 86 % ali 425 milijard m³ vsega plina v EU. Ta ista skupina uvozi tudi dve tretjini ruskega plina (86 milijard m³), od tega Nemčija in Italija skoraj polovico (60 milijard). A hkrati v teh državah ruski plin povprečno predstavlja le 22 % v plinski porabi. Več kot 50 % presega le na treh najmanjših trgih: na Finskem, v Avstriji in v Grčiji (Noël 2008, 9). Torej gre na splošno za velike in dobro diverzificirane trge. Na drugi strani je povprečna odvisnost 10 novih članic²⁸ – seveda brez Cipra in Malte – kar 77 %. Resnični strateški partnerji Gazproma²⁹, ruskega izvoznika ZP, tako kljub svoji

²⁶ V skupino EU 15 prištevamo Veliko Britanijo, Nemčijo, Francijo, Belgijo, Nizozemsko, Luksemburg, Italijo, Španijo, Portugalsko, Irsko, Avstrijo, Grčijo, Finsko, Švedsko in Dansko.

²⁷ Leta 2004 se je EU razširila s Slovenijo, Madžarsko, Poljsko, Češko, Slovaško, Litvo, Latvijo, Estonijo, Ciprom in Malto. Leta 2007 sta v EU vstopili še Romunija in Bolgarija.

²⁸ Seveda je tudi med 10 novimi članicami velika razlika v »ranljivosti«. Povprečni delež, ki ga ima ruski ZP v primarni energetske mešanici 10 novih članic, je okoli 13 %, pri starih članicah pa povprečno le 5 %. A v nekaterih državah, kot so Slovaška, Madžarska, Latvija in Litva se delež ruskega ZP v primarni energetske porabi vzpne do 30 % (Noël 2008, 14).

²⁹ Gazprom je največja ruska gospodarska družba, skorajda plinski monopolist, in s 550 milijardami m³ proizvedenega plina v letu 2008, kar je predstavljalo 91 % ruske proizvodnje, največji svetovni (18 %) proizvajalec tega energenta (Gazprom 2008, 9). Gazprom je nastal leta 1989 iz Ministrstva za plin nekdanje ZSSR (ustanovljeno leta 1965), štiri leta kasneje (1993) se je preoblikoval v delniško družbo. Največji lastnik Gazproma je vlada RF, katere delež je decembra 2008 znašal 50,002 % (Gazprom annual report 2008, 61), s čimer ima popoln nadzor nad upravljanjem podjetja in njegovimi operacijami (Smeenk 2010, 222). Preostali lastniki so ruska podjetja (okoli 30 %), ruski državljani (13 %), medtem ko je v lasti tujih subjektov le dobrih 7 % Gazproma. Odločilen vpliv ruske države v lastništvu zaznamuje delovanje Gazproma, ki ne zasleduje zgolj ekonomskih ciljev, ampak tudi politične. In to tako doma kot tudi na tujem (prav tam). Njegovo vlogo v tujini skuša opredeliti ta diplomatska naloga, medtem ko se v RF notranjepolitična vloga Gazproma kaže z vlaganji v sektorje (kmetijstvo, bančništvo, telekomunikacije), s katerimi običajna energetska podjetja nimajo kaj opraviti, je pa moč razbrati politične motive za takšne odločitve. Posebej priljubljena tarča Gazproma so mediji, katerih nadzor vladajoča elita uporablja za upravljanje volilnega telesa (Victor 2008, 35). OECD je bil tako leta 2006 v svojem poročilu o ruskem gospodarstvu zaskrbljen nad »nenasitnim apetitom Gazproma«, ki namesto da bi vlagal v razvoj temeljne dejavnosti, to je v proizvodnjo plina, denar namenja za naftno industrijo, elektrarne in medije (prav tam).

odvisnosti niso podjetja oziroma države nekdanjega vzhodnega bloka, pač pa podjetja³⁰ iz Nemčije in Italije, kjer ruski gigant ustvari kar 40 % svojega dobička (prav tam).

Zato temeljni problem oskrbe z zemeljskim plinom v EU ni prevelika odvisnost od ruskega plina, ki predstavlja le dobro četrtino porabe na ravni EU, pač pa odsotnost enotnega notranjega plinskega trga, ki bi blažil »odvisnost« nekaterih držav od ruskega plina in tudi blažil morebitne šoke v dobavi, do kakršnega je prišlo januarja 2009. To uspešno počne konkurenčni severnoameriški trg. Ko je namreč leta 2005 zaradi orkana Katrine na jugu ZDA prišlo do zmanjšanih dobav plina iz Mehškega zaliva, je bil primanjkljaj hitro nadomeščen s plinom iz severa države in Kanade (Leonard in Popescu 2007, 24).

Nasprotno o integriranem notranjem plinskem trgu EU ne moremo govoriti. Plinski trgi v EU so razdeljeni po nacionalnih mejah, čezmejne trgovine pa je (pre)malo (Noël 2008, 2). Na trgih posameznih držav kraljujejo nacionalni plinski oziroma energetski šampioni (največji so nemški E.ON Ruhrgas, italijanski ENI, francoski GDF Suez), ki se upirajo odpiranju in liberalizaciji. Nacionalni trgi so med seboj sicer solidno povezani s plinovodi, a so ti v lasti oziroma pod nadzorom nacionalnih šampionov, ki si ne želijo čezmejnega trgovanja in konkurence, saj bi to ogrozilo njihov monopol oziroma prevladujoči položaj in posledično dobiček³¹.

Integracija med posameznimi nacionalnimi plinskimi trgi znotraj EU je zelo različna. Zelo dobra je v severozahodnem delu EU (VB, Belgija, Nizozemska, Danska Nemčija, Francija), precej slabša pa na vzhodu (Slovaška, Bolgarija, Madžarska Češka, Poljska)

³⁰ Gazpromovi največji partnerji v EU so nemška E.ON Ruhrgas in BASF, italijanski ENI, francoska GDF Suez in Total, nizozemska Gasunie ter avstrijski ÖMV. V Sloveniji z Gazpromom posluje podjetje Geoplin.

³¹ Kako se obvladuje trg, sta pokazala največja med evropskimi plinskimi podjetji Ruhrgas (sedaj del energetskega koncerna E.ON) in Gaz de France (sedaj združen v GDF Suez). Podjetji sta se namreč leta 1975 odločili za skupno gradnjo plinovoda Megal, po katerem je ruski plin iz južne Nemčije oziroma Avstrije pritekel v Francijo. Ob tem sta sklenili kartelni dogovor, da bosta plin prodajali izključno na svojih domačih trgih. Torej Ruhrgas na nemškem, Gaz de France pa na francoskem. Dogovor ju je tudi zavezoval, da ne bosta tekmovali drugo z drugim na francoskem oziroma nemškem trgu. Dogovor je ostal v veljavi vse do leta 2005, torej še pet let po prvem valu liberalizacije energetskega trga v EU (BBC 2009). Evropska komisarka za konkurenčnost Neelie Kroes je poudarila, da je skriti dogovor prikrajšal potrošnike v obeh državah za koristi liberalizacije trga, to je predvsem za večjo izbiro dobaviteljev in cenovno konkurenco. Zato je EK vsakemu od podjetij julija 2009 izrekla kazen v višini 553 milijonov evrov, kar je bila sploh prva kazen za kakšno podjetje iz energetskega sektorja in druga najvišja za kartelno dogovarjanje. Obe podjetji sta (pričakovano) napovedali pritožbi. Postopek proti podjetjema so sicer začeli leta 2007, leto zatem, ko je EK izpeljala nenapovedano preiskavo na sedežih obeh podjetjih (MMC RTV SLO 2009c).

(Leonard in Popescu 2007, 24). Seveda je predpogoj za integracijo trgov plinska infrastruktura, to je plinovodno omrežje, ki je bolj razvejano v SZ delu EU kot pa na vzhodu, kjer so plinski trgi manj diferencirani in bolj odvisni od ruskega plina.

Plinski trgi, razdeljeni po nacionalnih mejah, so ne samo v interesu (velikih) evropskih energetskega podjetij, pač pa tudi v interesu Gazproma in RF, saj mu omogočajo, da ima veliko moč pri trgovanju. Zaveda se namreč, da kupci nimajo veliko alternativ. V nekaterih srednje in vzhodnoevropskih državah celo nobene, zato so bolj dovzetni za različne ruske pritiske ali poskuse vplivanja skozi ekonomsko državništvo. Razdrobljen trg torej ustreza tako kupcem, velikim energetskega podjetjem, saj jim omogoča velike dobičke na domačih trgih, kjer so praviloma monopolisti, kot tudi prodajalcu, Gazpromu, ki trgovino s plinom v imenu in za RF uporablja tudi kot geopolitično orodje, posebej izrazito v zadnjih letih, ko se je država pod Putinom znova vzpostavila kot pomembna (vele)sila na mednarodnem prizorišču (Noël 2008, 9).

Ruske geopolitične cilje v prostoru EU vodi večna »realistična« želja po večanju moči/vpliva države in s tem povezanih relativnih koristi, ki so v primeru plinske trgovine na ruski strani, saj RF poleg denarja kot plačila za plin skozi plinsko trgovino vsaj delno uspešno uveljavlja politični vpliv v svoji bližnji in daljni sosesčini. V času hladne vojne je sovjetski vpliv v vzhodnem bloku zagotavljala velika vojaška sila, kadarkoli pripravljena na posredovanje (npr. Madžarska 1956, Češkoslovaška 1968), v 21. stoletju si RF kot legalna naslednica ZSSR, katere razpad je Putin označil za največjo »geopolitično katastrofo 20. stoletja« (Boon von Ochsee 2010, 51), prizadeva vsaj del vpliva, ki se je z razširitvijo EU na članice Varšavskega pakta objektivno zmanjšal (Bebler 2009, 293), povrniti s plinsko trgovino. Trdo geopolitiko je zamenjala mehkejša, ki stavi na ekonomsko državništvo, to je uporabo ekonomskih sredstev za doseganje zunanjepolitičnih oziroma geopolitičnih ciljev.

Če si Gazprom v odnosih z manjšimi vzhodnoevropskimi partnerji lahko privošči tudi trše prijeme oziroma pritiske, pa je njegova taktika pri strateških partnerjih iz Nemčije (E.ON, BASF), Italije (ENI) in Francije (GDF Suez) drugačna.

Z njimi goji privilegirane odnose in jim ponuja ugodne plinske kupčije³², lahko rečem, da te države uživajo nekakšno klavzulo največjih ugodnosti (oblike ekonomskega državnštva – tabela 2.1), v zameno pa želi RF njihovo lobiranje za ruske politične interese znotraj EU³³. In kot ugotavlja Noël (2008, 9) tovrstnim paketom evropske vlade težko rečejo ne. »Zahodni poslovneži in zahodni politiki ne samo da igrajo po ruskih pravilih, ampak celo lobirajo za birokratski ruski kapitalizem. To krepi rusko samozavest in utrjuje prepričanje, da se Zahod vedno lahko bodisi izslijuje ali pa ga podkupi,« o »ruskem načinu« pravi Liliya Ševcova iz moskovskega centra Carnegie (Leonard in Popescu 2007, 22).

RF je pri vplivanju uspešna tudi zaradi z ruske strani načrtno gojenih izjemno dobrih odnosov vodilnih politikov z evropskimi partnerji na čisto osebni ravni. Tako je bivši predsednik in sedanji premier RF Putin imel oziroma ima še izrazito prijateljske odnose z nekdanjim nemškimi kanclerjem Gerhardom Schröderjem³⁴, francoskim predsednikom Nicolasom Sarkozyjem in italijanskim premierjem Silviem Berlusconiem.

Dvostranski politični odnosi so torej ob poslovanju z ruskim državnim podjetjem Gazpromom in ob odsotnosti enotnega evropskega (in globalnega) plinskega trga zelo pomembni. V teh okoliščinah se neizogibno prepletajo z energetskimi posli. Tako velike zahodno in srednjeevropske države uvoznice kot tudi manjše vzhodnoevropske se čutijo dolžne blažiti ruska politična stališča. Prve, ker so strateške partnerice in sklepajo donosne pogodbe, druge pa, ker se zavedajo svoje dejanske odvisnosti od ruskega plina.

³² Gazprom je skupaj z nemškima E.ON Ruhrgasom, BASF Wintershallom in nizozemsko Gasunie ustanovil konzorcij, ki bo zgradil plinovod Severni tok. Podobno je največji Gazpromov partner pri načrtovani gradnji Južnega toka italijanski ENI (Noël 2008, 9). O obeh projektih bo več govora v nadaljevanju.

³³ Francija, Nemčija in Italija so tako z RF podpisali ločene vizne sporazume, s katerimi so kršile Schengenska pravila, zato je EK te dogovore suspendirala. Je pa solo akcija velesil pospešila dogovarjanje EU z RF o viznem režimu in to pred državami, kot so Makedonija, Albanija ali Srbija (Leonard in Popescu 2008, 16). Seveda je to le drobec od množice različnih odprtih vprašanj med dvema sosedama in partnericama.

³⁴ Putin in Schröder sta dogovor o Severnem toku sklenila v zadnjih dneh Nemčevega kanclerskega mandata jeseni 2005. Kasneje je Schröder postal tudi predsednik nadzornega odbora projekta Severni tok. Prijateljstvo je šlo celo tako daleč, da je Putin zakoncema Schröder priskrbel dve ruski siroti za posvojitev (Helm 2007, 36).

Če bi obstajal enoten notranji plinski trg³⁵ EU, dvostranski politični odnosi ne bi bili več tako pomembni za dostop do ruskega plina. Ta bi se uvažal na vseevropski trg, ki bi v skladu s ponudbo in povpraševanjem razporejal plin znotraj EU. Posledično bi se oblikovala tudi realnejša cena za potrošnika. Bilateralne pogodbe med Gazpromom ter nemškimi, francoskimi, italijanskimi, slovaškimi ali madžarskimi uvozniki bi se »evropeizirale« in depolitizirale (Noël 2008, 3 in 9). Tudi precej odvisne vzhodnoevropske države ne bi bile več tako izpostavljene ruskim vplivanjskim poskusom, saj bi se zavedale, da bi ob morebitni ustavitvi ruskih pošiljk – pri čemer je treba poudariti, da se to niti v najbolj svinčenih časih hladne vojne ni zgodilo – plin kupile na evropskem trgu³⁶. Torej bi se počutile varnejše, oboji pa manj dolžni zagovarjati proruska stališča, ko to ni v interesu EU. Plinska trgovina bi se depolitizirala, ruski plin pa bi se po statusu približal norveškemu ali alžirskemu. Enotni trg bi kreiral maksimalno solidarnost med evropskimi potrošniki, s čimer bi se v celoti povečala energetska varnost EU, zlasti njenega vzhodnega dela (prav tam).

Odstranjena bi bila pomembna ovira – ki pa še zdaleč ni edina – pri oblikovanju karseda enotne politike EU do RF, ki je najpomembnejši adut EU v odnosih z veliko partnerico in sosedo, saj le enotna EU lahko prelije svojo gospodarsko moč v geopolitično. Enotnost je seveda težko doseči že zaradi dejstva, da EU sestavlja 27 držav z mnogokrat različnimi interesi do RF, ki so mnogokrat posledica tudi različnih zgodovinskih izkušenj z vzhodno sosedo. Ta plinsko trgovino v skladu z reklom »deli (plin) in vladaj« izkorišča za še dodatno deljenje EU. Že zaradi različne plinske izkušnje z RF je nerealno pričakovati, da bi se, denimo, Velika Britanija, Danska ali Švedska, ki z

³⁵ Kako pomemben je dobro delujoč energetski trg za nevtralizacijo morebitnih političnih pritiskov držav izvoznic energentov nasproti državam uvoznicam Noël (2008, 8) ponazarja z vlogo organizacije držav izvoznic nafte – OPEC-a, ki ga sestavljajo Alžirija, Angola, Libija, Nigerija, Savdska Arabija, Kuvajt, Irak, Iran, Združeni arabski emirati, Katar, Ekvador in Venezuela, na globalnem naftnem trgu. OPEC zadovoljuje okoli 10 % globalnih primarnih energetskih potreb, kar je več kot 6,5 %, kolikor na trgu EU pokriva ruski ZP. Kljub temu se OPEC v nasprotju s pričakovanji ni razvil v globalno politično silo, ki bi politiko izvoza nafte vezala na določene zunanje politične cilje. Vzrok »politične benignosti« OPEC-a je globalni naftni trg, ki bi na kakršnokoli zmanjševanje izvoza nafte kot oblike pritiska katere od članic OPEC-a odreagiralo z dvigom cene. Globalni trg bi torej lokalni primanjkljaj nafte pretvoril v globalno povišanje cene nafte za vse potrošnike, ne le za »ciljne« države. Zato je za države uvoznice nafte vloga OPEC-a le ekonomska, ne pa tudi geopolitična. Države uvoznice posledično ne čutijo nobene potrebe po prilagajanju političnim stališčem članicam OPEC-a ali sklepanju kakšnih strateških partnerstev (prav tam).

³⁶ Čeprav ruska nafta zadovoljuje okoli 9 % energetskih potreb EU, torej več kot ruski plin (6,5 %), ni prav nič »problematična«, saj se z njo trguje na likvidnem globalnem trgu, ki, kot je bilo že opisano, onemogoča geopolitične pritiske. Tako je RF pred nekaj leti ustavila dobavo nafte Litvi in Češki, a sta državi to preživel brez večjih pretresov, saj sta nafto kupili drugje (Noël 2008, 2). Plinski trg zaenkrat »druge izbire« marsikateri državi še ne omogoča, saj še ni dovolj integriran.

ruskim plinom nimajo nič opraviti, Nemčija, Italija in Francija, ki so glavni kupci ruskega plina, a hkrati lahko preživijo tudi brez njega, in odvisnice od ruskega plina, kot so Slovaška, Bolgarija ali Madžarska, popolnoma poenotile o ustrezni politiki ali strategiji do RF. Sploh takrat, ko situacija zahteva nekoliko ostrejša stališča.

Plinski posel med RF in državami EU torej nosi s seboj močno geopolitično komponento. Geopolitiko uveljavlja ruska stran, ki skozi plinsko trgovino v prvi vrsti skuša doseči maksimalne ekonomske učinke, to je čim višji dobiček, a hkrati posredno poskuša čimveč iztržiti tudi na področju njenih geopolitičnih/zunanjepolitičnih interesov, kjer je splošen in logičen cilj krepitev vpliva RF, kot največje države na svetu v članicah EU.

Splošno partnerstvo RF in EU, ki ga Bebler (2009, 290) označi kot dinamičnega in pragmatičnega s prepletanjem ekonomskih in politično-varnostnih vsebin, formalno urejata partnerski sporazum³⁷ in posebni dogovor iz leta 2003, s katerim sta se RF in EU zavezali, da bosta sodelovanje uredili v štirih skupnih prostorih (*common spaces*): (1) gospodarstvo in varstvo okolja, (2) svoboščine, notranja varnost in pravosodje, (3) zunanja varnost, vključno z obvladovanjem kriz in neširjenjem orožij za množično uničevanje in (4) raziskovalna dejavnost, izobraževanje in kultura (Bebler 2009, 291). Sodelovanje³⁸ torej zadeva veliko področij, zato si Rusi – v želji po večanju relativnih koristi – tudi s pridobivanjem »plinskih zaveznikov« znotraj EU skušajo okrepiti pogajalska izhodišča. Jasno je namreč, da je razcepljena EU njihov največji adut, vse ostale številke³⁹ so pač na nasprotni strani.

³⁷ Prvi *Sporazum o partnerstvu in sodelovanju* med RF in EU je bil podpisan leta 1994, veljati pa je začel leta 1997. Njegov rok trajanja je bil 10 let, a bo ostal v veljavi do oblikovanja novega. Razen če ga katera od strani enostransko ne prekliče (Helm 2007, 47). Pogajanja o novem sporazumu so bila večkrat odložena zaradi občasnih gospodarskih in političnih zapletov (Bebler 2009, 291).

³⁸ Pri tem sodelovanju prihaja tudi do konfliktov. Bebler (2009, 293) med področji, kjer prihaja do prvin konfliktnosti navaja: področje trgovinske menjave (carine), neposredna vlaganja v rusko gospodarstvo, energetska politika, človekove pravice, vizni režimi, preprečevanje pranje denarja, položaj Kaliningrada in ruskih manjšin v treh baltiških republikah, itn.

³⁹ Mark Leonard in Nicu Popescu (2007, 8) ugotavljata, da RF presenetljivo vodi »igro« v odnosih z EU. RF v dialogu z EU skuša, zlasti v energetiki, ustvariti razmerje »asimetrične soodvisnosti«. To je položaja, v katerem EU bolj potrebuje RF kot pa RF EU, pa čeprav je slednja po vseh indikatorjih tako mehke kot trde moči v občutni prednosti. Gospodarstvo EU je 15-krat večje od ruskega, prebivalstva je triinpolkrat več, izdatki za vojsko so sedemkrat večji od ruskih, v Varnostnem svetu ZN ima pet sedežev, od katerih sta dva stalna, medtem ko ima RF samo enega. Podobna premoč je vidna v trgovini. EU kupi 56 % ruskega izvoza in proizvede 44 % ruskega uvoza, medtem ko RF kupi le 6 % izvoza EU, uvoz iz Rusije pa predstavlja le desetino celotnega uvoza EU.

Ruske geopolitične operacije na plinskem področju potekajo diskretno, stran od oči javnosti in jih neposredno ni mogoče dokazati, težko je oceniti tudi njihov obseg in uspešnost. Ni jih pa mogoče zanikati. O njih namreč govorijo prorуска ravnanja nekaterih članic EU. Seveda je nemogoče oceniti, ali so ta ravnanja izključna posledica vplivanja skozi plinsko trgovino, zagotovo pa je mogoče reči, da določen »plinski vpliv« je.

Primer takšne države, za katero je plinska trgovina z RF pomembna, hkrati pa je na drugi strani ta država znana po zastopanju ruskih stališč znotraj EU, je Avstrija. Ta iz RF uvozi okoli 60 % plina, ÖMW in Gazprom pa skupaj gradita plinsko vozlišče v dunajskem okrožju Baumgarten. Torej ruski plin je za Avstrijce velikega pomena. Avstrija je tako septembra 2007 na neformalnem zasedanju obrambnih ministrov EU kritizirala Češko in Poljsko zaradi namere po namestitvi delov ameriškega protiraketnega ščita (Leonard in Popescu 2007, 13). Nastopila je torej kot podaljšana roka ruskega zunanjega ministrstva, pa čeprav se je problematika neposredno ne tiče. Kaj je za to dobila, je nemogoče oceniti, zagotovo pa v njenem delovanju lahko prepoznamo geopolitični vpliv RF skozi plinsko trgovino.

ECFR (Leonard in Popescu 2007, 13) je po obsežni raziskavi države EU glede na odnose z RF razdelil v pet skupin. Avstrijo je tako uvrstil v skupino »prijateljskih pragmatistov« (*friendly pragmatists*), kamor so bile uvrščene še Belgija, Bolgarija, Finska, Madžarska, Luksemburg, Malta, Slovaška, Slovenija in Portugalska. Za te srednjevelike in majhne države velja, da pri vprašanjih v zvezi z RF sledijo stališčem, ki jih zavzamejo velike države, kot sta Nemčija ali Francija. Kar jih združuje, je, da skušajo kar najbolje izkoristiti ekonomske priložnosti, ki se jim ponujajo v sodelovanju z RF, izogibajo pa se nasprotovanju RF pri politično občutljivih temah (prav tam). Zagotovo ni naključje, da šest od desetih držav iz te skupine z RF povezuje močna plinska trgovina.

Preostale štiri skupine so bile poimenovane *strategic partners*, *frosty pragmatists*⁴⁰, *trojan horses*⁴¹ in *new cold warriors*⁴². Tudi skupina strateških partnerjev, ki jo sestavljajo Nemčija, Francija, Italija in Španija, ima z izjemo zadnje veliko opraviti z ruskim plinom. Seveda poleg še drugih močnih političnih in ekonomskih odnosov, zato ne preseneča, da kdaj zavzamejo RF naklonjeno stališče. Četverica ima namreč odločilno vlogo pri oblikovanju politike EU do vprašanj, ki se (tudi) tičejo RF. Tako je februarja 2006 sprejela rusko stališče o Moldaviji, češ da mirovna misija EU ni smiselna, dokler ni formalne razrešitve konflikta. Na drugi strani je precej držav članic misijo podprlo, a zaradi odločnega nasprotovanja četverice sploh ni prišlo do razprave (Leonard in Popescu 2007, 33).

Nedvomno tudi ta razvrstitev držav kaže določeno korelacijo med plinsko trgovino RF z državami EU in nato splošnim odnosom članic EU do RF. Uvoznice ruskega plina so namreč večinoma razvrščene v skupine, ki so pretežno naklonjene RF. Bordačov (Frelj 2008) zato o o plinu oziroma energetiki kot sredstvu ruske geopolitike/zunanje politike pravi: »Kar počnemo, je popolnoma naravno, saj Rusija v mednarodni politiki nima veliko vzvodov. Eno je jedrsko orožje, drugo je energetika. Si želite, da bi uporabili jedrsko orožje? Naši vzvodi so omejeni, nimamo veliko zaveznikov. V mednarodni politiki je izkoriščanje slabosti drugih nekaj povsem naravnega.« Da, RF zgolj

⁴⁰ V skupino hladnih pragmatistov so uvrščene Češka, Danska, Estonija, Irska, Latvija, Nizozemska, Romunija, Švedska in Velika Britanija. Gre za države, ki sodelujejo oziroma si želijo sodelovati z RF na gospodarskem področju, kljub temu pa jo velikokrat tudi kritizirajo, sploh ko gre vprašanja demokratičnih standardov in kršenja človekovih pravic v RF. Poseben položaj v tej skupini zaseda Velika Britanija. Pred nekaj leti jo je Moskva videla kot strateškega partnerja, a se je razmerje nato razvilo v povsem drugo smer. Odnosi so se zaostriili leta 2003, ko VB RF ni želela izročiti ruskega oligarha Borisa Berezovskega in enega od čečenskih vodij Ahmeda Zakajeva. Sledil je spor o deležu britanskih podjetij BP in Shell v plinskem projektu Sahalin 2 in Kovikta. Olja na ogenj slabim odnosom je prilil umor nekdanjega uslužbenca KGB, Aleksandra Litvinenka, novembra 2006 v Londonu. Ko je RF zavrnila izročitev glavnega osumljenca za umor, sta državi celo izgnali diplomate. Tudi sicer je skupna značilnost te skupine, da imajo z – izjemo Irske – posamične spore z RF, ki pa niso takšnih razsežnosti, da bi ogrozili posle (Leonard in Popescu 2007, 47).

⁴¹ Ruska trojanska konja v EU sta Grčija in Ciper. Evropski diplomati so Grčijo opisali kot promotorja ruskih stališč znotraj EU na celem spektru področij od oblikovanja vzhodnega partnerstva do regulacije energetskega trga. Grčija je bila skupaj s Ciprom ena od 9 evropskih držav, ki je nasprotovala lastniški ločitvi energetskih podjetij, eni od zahtev direktive, ki bo med drugim omejila Gazpromove operacije v EU (Leonard in Popescu 2007, 28).

⁴² Zadnjo skupino tvorita Poljska in Litva, ki sta zaradi ostre drže do RF imenovana nova vojščaka hladne vojne. Njuni bilateralni spori z RF so pogosto evropeizirani. Poljska je pod vodstvom takratnega predsednika vlade Jaroslawa Kaczynskega celo blokirala začetek pogajanj EU z RF o novem partnerskem sporazumu. Vzrok je bila ruska prepoved uvoza poljskega mesa. A z novo vlado Donalda Tuska naj bi se odnosi s Kremljem izboljšali, tako da bi ta skupina držav lahko prenehala obstajati (Leonard in Popescu 2007, 50).

izkorišča, kar ji EU s svojim razdrobljenim plinskim trgom omogoča. Ruska strategija je odraz šibkosti EU, ne pa vzrok zanjo (Leonard in Popescu 2007, 16).

Trenin (CER 2008, 21) pa ocenjuje, da se ruskemu »plinskemu vzvodu« v Evropi pripisuje prevelik vpliv. Trenin namreč meni, da RF nima nobenega razloga, da bi si na kakršenkoli način skušala podrediti Evropo, saj članice EU plačujejo najvišjo ceno za ruski plin, poleg tega pa bi bilo vsako izsiljevanje Evropejcev ob dejstvu, kako odvisen je ruski proračun od izvoza energentov, neumnost (prav tam). K temu bi dodal, da RF ne izvaja pritiska na vse države enako. Poskuša pa zagotovo iz plinske trgovine maksimizirati relativne koristi, torej ugotoviti in uresničiti, kaj pri določeni članici poleg denarja še lahko iztrži za plin.

Trenin torej zmanjšuje pomen geopolitične komponente in poudarja, da gre pri plinski trgovini predvsem za trd posel: »Gazprom je Rusija in Rusija je v tekmovalnem in nacionalističnem razpoloženju, kar tudi za prihodnost ne obeta lahkega odnosa. Tako kot Rusija hoče tudi Gazprom dobro zaslužiti, biti močan, bogat in spoštovan. Ne gre za energetska geopolitiko samo po sebi. Gazpromova dejanja so pogosto interpretirana kot orodje določene politične strategije. Realnost je drugačna: energetika je politični posel, a še vedno predvsem posel« (CER 2008, 24). Trenin nadalje slikovito ponazori, da je energetika orožje, ki ga lahko uporabiš samo enkrat – v samomorilskem poskusu. Ta začasno povzroči nekaj težav kupcu, a trajno ohromi prodajalca. »Rusi pa niso džihadisti,« dodaja Trenin (prav tam).

3.3.1 Evropska depolitizacija proti ruski politizaciji plinske trgovine

EU si prizadeva za umik politike iz plinske trgovine z RF, s čimer želi integrirati ruski uvoz (in ga povečati) na v prihodnosti konkurenčni enotni evropski plinski trg, vendar je strategija Moskve ravno obratna. RF želi ohraniti politiko, kar pomeni nadzor in moč odločanja, v plinski trgovini (Noël 2008, 2). Umik iz plinskega sektorja bi namreč po mnenju kremeljskih strategov pomenil, da bi se geopolitičen položaj RF nasproti EU poslabšal. Noël pravi, da nekje na raven Norveške, kar pa je pretirano, saj je RF tudi po nekaterih drugih kriterijih moči (precej) večji igralec kot Norveška. Ruska izbira je torej ohranjanje statusa quo: stagnirajoče ali celo padajoče plinsko-politično razmerje namesto naraščajočega, a depolitiziranega (prav tam).

Ta strategija RF je v skladu z racionalistično paradigmo države kot racionalnega akterja, ki uporablja lastne zmogljivosti za krepitev lastne moči in večanje relativnih koristi. V tej luči RF tudi ni ratificirala Energetske listine (EL)⁴³ in k njej pripadajočega Tranzitnega protokola (TP), saj bi omejila ruski manevrski prostor v energetskem sektorju.

EL in TP namreč edina mednarodnopravno urejata poslovanje v strateško pomembnem in kapitalsko intenzivnem energetskem sektorju znotraj evrazijskega prostora. EL zagotavlja stabilnost v odnosu med tujim investitorjem in domačo vlado. Med drugim tudi varuje tuja podjetja pred nekomercialnimi tveganji, to je diskriminacijo, razlašanjem ali razdiranjem pogodb. Nekatera zahodna podjetja⁴⁴ so namreč že občutila trde prijeme ruske države, zaradi katerih so se bila prisiljena umakniti iz že začetih projektov v energetskem sektorju. Premalo jasna pravila oziroma zakonodajo Rusi obrnejo sebi v prid, zahodna podjetja, ki se počutijo kot »Alica v čudežni deželi« (Leonard in Popescu 2007, 12), pa praviloma potegnejo krajši konec.

Za RF še manj sprejemljiv je TP, ki bi v 8. členu lahko od Gazproma zahteval, da državam EU, če bi te izrazile željo, odstopi pod tržnimi pogoji svoje plinovode, preko katerih bi v Evropo pritekal plin iz Kaspijskega bazena, s čimer bi bila vzpostavljena konkurenca Gazpromu, ki sedaj sam kupi plin v npr. Turkmenistanu, nato pa nadzira njegovo prodajo naprej v EU (Helm 2007, 49). Podobno kot EL ali TP je zgolj črka na papirju tudi poseben Energetski dialog, ki je bil vzpostavljen med EU in RF oktobra 2000. Zagotavljal naj bi predvsem varnost investicij in dostop evropskih podjetij do velikih ruskih nahajališč plina in nafte. Leta, ki so sledila, so pokazala, da so njegovi cilji preambiciozni (prav tam).

⁴³ Energetska listina je rezultat pobude, ki jo je leta 1990 dal nizozemski premier Ruud Lubbers. Spričo konca hladne vojne je Lubbers menil, da bi bilo gospodarske razlike med zahodom in vzhodom najbolje zmanjšati z okrepljenim sodelovanjem v energetskem sektorju, kjer so bili že vzpostavljeni dobri odnosi. Določitev skupnih pravil v tem kapitalsko intenzivnem sektorju bi zmanjšalo politična tveganja ob razpadu ZSSR, pospešilo prenos zahodnega kapitala in tehnologije v RF in druge države nekdanje ZSSR, v obratni smeri pa povečalo uvoz energentov v EU. EL je bila podpisana decembra 1994, v veljavo je stopila aprila 1998. Podpisalo jo je 51 evropskih in azijskih držav, ratificiralo pa 46. Peterica, ki je ni: RF, Belorusija, Avstralija, Islandija in Norveška (CER 2008, 104).

⁴⁴ Britanski energetski podjetji BP in Shell sta morala Gazpromu pod ceno prodati njuna kontrolna deleža pri izkoriščanju plinskega polja Kovikta v vzhodni Sibiriji oziroma na otoku Sahalinu, saj se je na podjetji vršil pritisk zaradi neizpolnjevanja ekoloških kriterijev in premalo (!) načrpanega plina. Tako BP kot tudi Shell sta ostala v projektih kot manjšinska partnerja, saj Gazprom potrebuje njuno tehnično znanje za razvoj polj (Leonard in Popescu 2007, 14).

Konstantin Kosačov (CER 2008, 48), predsednik zunanjepolitičnega odbora Dume⁴⁵, pojasnjuje, da pri vseh omenjenih dokumentih Ruse (najbolj) motijo obligacije. Kosačov ocenjuje, da bolj kot na modelu sodelovanja in obravnavanju RF kot enakovrednega partnerja vse ponudbe EU temeljijo na dolgemu seznamu stvari, ki jih RF mora izpolniti, če želi utrditi svoj status zanesljivega dobavitelja: »Moramo omogočiti tujim podjetjem dostop do plinovodov, omogočili naj bi jim tudi da nenadzorovano izkoriščajo naše vire, zato naj bi omejili vmešavanje države v tem sektorju. Dvignili naj bi cene domače energije, tako da bi upokojenci v polarnih regijah plačevali več kot v toplejši Ukrajini. Skratka, podpisali naj bi vse dokumente po meri kupcev. A to ne velja samo za energetske sektor. Tudi drugje bi našli primere obligacij.«

Kosačov še dodaja, da RF ni ponižna kandidatka, ki bi trkala na vrata evroatlanstkih institucij, ampak ima na voljo tudi druge možnosti, kot je EU, in pri tem omenja velik ekonomski potencial onkraj njenih vzhodnih meja, s čimer meri predvsem na azijske velesile Kitajsko, Japonsko in Južno Korejo (CER 2008, 50).

Jasno je, da RF želi na ruskem ozemlju pravila igre postavljati sama. Sploh v tako pomembnem sektorju kot je energetika, kjer hoče imeti prvo in zadnjo besedo. V tem duhu je bil aprila 2008 v Dumi sprejet tudi zakon o tujih investicijah v sektorjih, ki so strateškega pomena za rusko nacionalno varnost in obrambo. Ta zakon določa delež tujega kapitala v 42 sektorjih. In v nekaterih od njih ga dovoljuje le med 10 in 25 odstotki (CER 2008, 28).

Pri nadaljnjih pogajanjih o (pravnem) okviru poslovanja v energetske sektorju med RF in EU, ki jih bo neizogibno prinesel že omenjeni nov obsežen Sporazum o partnerstvu, Helm (2007, 55) EU svetuje dve stvari. Prvič, da naj se sprijazni z realnostjo (in racionalnostjo) ruskega pristopa v energetske sektorju znotraj njenih meja in da naj EU ne izgublja časa s poskusi spreminjanja ruskih stališč, saj je to nesmiselno, kar je pokazalo preteklo desetletje. In drugič, EU naj interese držav karseda

⁴⁵ Duma je spodnji dom ruske zvezne skupščine. Sestavlja jo 450 poslancev. Na zadnjih volitvah, ki so bile decembra 2007, je kar 315 poslancev dobila prokremeljska stranka Enotna Rusija. Sledila je Komunistična stranka (57 poslancev), Liberalnodemokratska stranka (40) in Pravična Rusija (38). Zgornji dom (168 delegatov) – zvezni svet – sestavljajo predstavniki 84 ruskih zveznih enot (Duma 2009).

poenoti v eno pogajalsko točko, s čimer bi Ruse postopoma odvrnili od politike sklepanja bilateralnih pogodb (prav tam).

Vsekakor lažje rečeno, kot storjeno, s čimer se strinja tudi Helm, ki ugotavlja, da se je ustvarjanje enotnosti EU pri energetskih poslih z RF do zdaj izkazalo kot sila zahtevna naloga. Vzroka sta dva. Prvič, skupna fronta bi neizogibno pomenila, da bi nacionalna gospodarstva del suverenosti prenesla na EK. In drugič, številna podjetja in vlade so vpeti v pogajalske procese vsakodnevno, zato bi bilo težko koordinirati postopke z EK (Helm 2007, 55). Helm predlaga postopne korake: večje izmenjevanje informacij med akterji in skupna pravila, ki naj bi veljala za vsa pogajanja (prav tam).

Nedvomno primer RF in nasploh okoliščine, s katerimi se EU sooča pri energetski oskrbi – naraščajoča uvozna odvisnost, visoke cene energije, naraščajoča potreba po energiji na globalni ravni – kličejo po skupni zunanji energetski politiki EU (kot delu skupne zunanje politike), ki bo kar najbolje odgovorila na prihajajoče izzive. Razprave o njej že tečejo, zato bo v prihodnosti zagotovo dobila oprijemljivejšo obliko, saj, kot pravi komisar za energetiko Oettinger, »vsakič ko EU govori z enim glasom, se jo sliši« (EK 2010, 1).

3.4 Ruska odvisnost od izvoza plina na trg EU

Do zdaj smo prikazali le pomen ruskega plina za EU, sedaj pa podrobneje pogledjmo, kaj izvoz plina v EU predstavlja za rusko stran. Ustvarjen je namreč nek splošen vtis, da je plinska oskrba Evrope odvisna skorajda izključno od dobre volje RF. Kot da slednja ne bi dobila nič v zameno. Številke govorijo drugače.

Gazprom, edino rusko podjetje, ki lahko izvažata plin v tujino⁴⁶, je življenjsko odvisen od prodaje plina v državah EU. S prodajo na cenovno velikem evropskem trgu, kamor izvozi okoli 30 % proizvedenega plina, izniči izgubo, ki jo ustvari na sicer količinsko precej večjem domačem trgu (50 %), kjer pa je – po politični direktivi – prisiljen prodajati pod ceno, saj sta poceni plin (in elektrika) edina konkurenčna prednost domačega ruskega gospodarstva (Smeenk 2010, 220; Victor 2008, 6).

⁴⁶ Junija 2006 je Duma podelila Gazpromu monopol nad izvozom plina z obrazložitvijo, da je plin strateška dobrina in bo s takšnim načinom kontrole izvoza zaščiten ruski nacionalni interes. Hkrati ta zakon prepoveduje dostop tujih podjetij do Gazpromovega omrežja plinovodov (Smeenk 2010, 223).

Razmerje med povprečno evropsko ceno in povprečno ceno na ruskem trgu je približno ena proti pet⁴⁷, zato Gazprom kar dve tretjini svojih prihodkov ustvari s prodajo na evropskem trgu (Gazprom 2008, 47). Ruski izvoz plina v EU je bil leta 2008 vreden okoli 32 milijard evrov ali 1400 milijard rubljev (prav tam). Ne samo za Gazprom, ampak tudi za RF je izvoz plina velikega pomena. V letu 2006 je tako predstavljal 14 % vrednosti vsega ruskega izvoza, nafta pa še precej več – kar 49 % (Victor 2008, 6 in 25).

Drugi razlog, ki RF veže na EU oziroma Evropo, je dejstvo, da vse poti – plinovodi – (zaenkrat) vodijo na zahod. In glede na velikopotezne Gazpromove infrastrukturne načrte s plinovodoma Severni in Južni tok (poglavje 3.6) bo evropski trg ostal najpomembnejši izvozni trg za ruski plin tudi v prihodnje.

Najpomembnejši, a ne edini trg. Na evropska prizadevanja po nadaljnji diverzifikaciji virov dobave – stran od Rusije – vodilni ruski politiki odgovarjajo z diverzifikacijo trgov, kar bi pomenilo, da bi se potrošniki borili za ruski plin. Rusi imajo pri diverzifikaciji trgov v mislih izvoz plina na Kitajsko, Japonsko in v Južno Korejo. A za te trge pridejo v poštev predvsem nahajališča plina v Vzhodni Sibiriji (Čajanda v Jakutiji in Kovikta v okolici Irkutska) in na Sahalinu (Smeenk 2010, 238), iz katerih takointako ekonomsko ne bi bilo smiselno prenašati plina v Evropo, da ne omenjam velikih potreb po energiji (program plinifikacije) na ruskem Daljnem vzhodu (CER 2008, 90).

Slika 3.1 prikazuje ruska nahajališča nafte in plina, pri čemer so s temno rjavo barvo označena že izkoriščana območja, s svetlo rjavo pa potencialna nahajališča. Z rdečo polno črto so označeni že zgrajeni plinovodi, s črtkano rumenordečo pa predvideni. Kot je moč razbrati iz slike, je potrebno večino plinovodnega omrežja v Vzhodni Sibiriji in na ruskem Daljnem vzhodu, tudi za domače, ruske potrebe še zgraditi.

⁴⁷ Leta 2008 je tako povprečna cena ruskega plina za evropski trg znašala 313 ameriških dolarjev za 1000 m³ plina, medtem ko so ruski potrošniki za isto količino plačali le 67 ameriških dolarjev. Cena za države nekdanjih sovjetskih republik pa je bila 149 ameriških dolarjev (Smeenk 2010, 231).

Slika 3.1: Nahajališča plina in nafte v RF in v srednjeazijskih republikah

Vir: CER (2008, 17).

Hrbtenico tega omrežja predstavlja plinovod Jakutija-Habarovsk-Vladivostok, po katerem bi vzhodnosibirski nahajališča povezali s Kitajsko in z obema Korejama, po najbolj optimističnem scenariju pa naj bi bil operativen do leta 2012. Drugi predvideni plinski projekt za Kitajsko je polotok Jamal, ki leži na skrajnem severozahodu Sibirije, pod njegovim površjem pa naj bi ležalo največ rezerv zemeljskega plina v RF. Tako imenovani altajski plinovod (po gorovju Altaj) naj bi dobavljal plina iz Jamala v severovzhodno kitajsko provinco Sinkiang (Smeenk 2010, 237).

A pri altajskem plinovodu se zastavlja vprašanje njegove smotrnosti, saj se produkcija na največjih treh za Evropo pomembnih zahodnosibirskih poljih Medvežju, Urenguju in Jamburgu zmanjšuje, zato ne bi bilo smiselno, da bi plin iz Jamala izvažali na Kitajsko, ko pa bo potrebno zapolniti primanjkljaj na omenjenih treh poljih. Poleg tega je Jamal bližje Evropi kot Kitajski, saj leži na dosegu že zgrajenih plinovodov, ki iz zahodne Sibirije vodijo proti Evropi (CER 2008, 90). Gradnja altajskega plinovoda je postavljena pod še dodatni vprašaj, potem ko je konec leta 2009 Kitajska zgradila

plinovod iz vzhodnega Turkmenistana prek Uzbekistana in Kazahstana v zahodnokitajsko provinco Xinjiang (Smeenk 2010, 238).

Napovedi razvoja ruske plinske trgovine s Kitajsko, z Japonsko in Južno Korejo so zato zelo negotove. Obseg trgovine je v prvi vrsti odvisen od tega, kako hitro in v kolikšni meri bo Gazpromu uspelo zgraditi načrtovano infrastrukturo, ki je v vsakem primeru velik finančni zalogaj tudi za tako veliko podjetje, kot je Gazprom. Ocene potencialnega izvoza plina po plinovodih v Kitajsko in v obe Koreji do leta 2020 sicer variirajo med 25 in 50 milijardami m³ plina, še dodatnih 20 milijard m³ pa naj bi obsegal izvoz UZP na azijsko-pacifiški trg (Smeenk 2010, 239). In v smeri UZP je bil februarja 2009 storjen že prvi korak. Gazprom je namreč na otoku Sahalin v sodelovanju z Royal Dutch Shellom odprl sploh prvi terminal za utekočinjen plin v RF. Mesec kasneje so prve pošiljke že odplule proti Japonski in Južni Koreji (Sahalin 2009). Leta 2009 je izvoz UZP s Sahalina dosegel 1,2 milijardi m³ plina (prav tam).

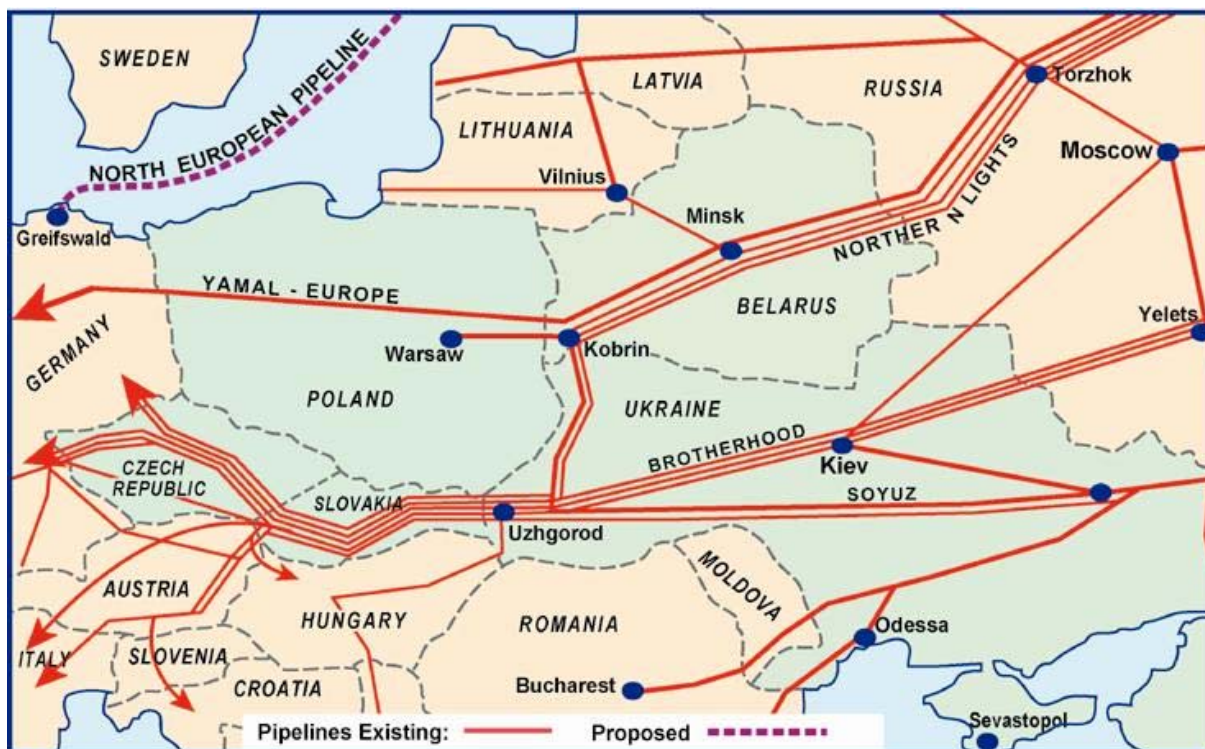
Kakorkoli se že bo razvijala plinska trgovina RF z njenimi sosedami na vzhodnih mejah, to ne bi smelo na noben način ogroziti že nekaj desetletij utečene in donosne trgovine z evropskimi partnerji, zato bo, gledano srednjeročno, »odvisnost« Gazproma od evropskega trga ostala.

3.5 Vloga Ukrajine v plinski trgovini RF – EU

Značilnosti plinskega razmerja RF – EU vsaj zaenkrat ni mogoče opredeliti brez Ukrajine. Nenazadnje so njeni plinski spori z veliko vzhodno sosedo botrovali tako kratkotrajnim motnjam v dobavi januarja 2006 kot tudi že v uvodu omenjeni pravi plinski krizi januarja 2009. Ali je bolj kriva prva ali druga pravzaprav ni bistveno.

Odgovor namreč ne spremeni dejstva, da je Ukrajina izjemno pomemben igralec v plinski trgovini med RF in EU. Veliko geopolitično težo ji daje geografska umeščenost med velikima partnerjema in pa za kar 37000 kilometrov plinskega omrežja, preko katerega se v EU in širše v Evropo pretaka 80 % ruskega plina. Kot je razvidno iz slike 3.2 z izjemo plinovoda Jamal-Evropa, ki poteka čez Belorusijo, vsi drugi tranzitni plinovodi (Bratstvo, Severni sij, Sojuz) vodijo čez Ukrajino.

Slika 3.2: Plinovodi med RF in Evropo in položaj Ukrajine

Vir: Positivity wordpress (2011).

Ukrajinsko-ruske plinske spore je potrebno umestiti v širši – geopolitični – kontekst odnosov med obema državama. Ni naključje, da je do trenj prišlo šele v zadnjih letih, potem ko je od razpada ZSSR in posledično nastanka samostojnih držav RF in Ukrajine – vsaj kar se plina tiče – minilo 15 mirnih let. Zaostritev na osi Kijev – Moskva so prinesle predsedniške volitve leta 2004, na katerih je prozahodno usmerjeni kandidat Viktor Juščenko⁴⁸ premagal proruskega Viktorja Janukoviča in na položaju zamenjal prav tako proruskega Leonida Kučmo, ki je bil predsednik med leti 1994 in 2004 (Mancevič 2007, 71). Juščenko je namreč v svojih nastopih jasno promoviral politiko vključevanja oziroma vsaj približevanja zahodnim organizacijam, kot sta EU in NATO. Predvsem slednje je razburilo RF, saj Ukrajino pojmujejo kot svojo interesno sfero, zato bi bila po mnenju Moskve širitev vojaške organizacije na to državo grožnja ruski nacionalni varnosti (Mancevič 2007, 66).

⁴⁸ Spremembo oblasti v Ukrajini leta 2004 označujemo tudi z oranžno revolucijo. Potem ko so bile v 2. krogu predsedniških volitev novembra 2004 ugotovljene nepravilnosti v korist Viktorja Janukoviča, so se na ulicah Kijeva začeli zbirati protestniki in zahtevali ponovitev volitev. S svojo zahtevo so uspeli, saj je na ponovljenih volitvah Juščenko v odstotkih zmagal z 52:44. Kot predsednik je prisegel 23. januarja 2005 (Mancevič 2007, 64).

Le pol leta po Juščenkovem imenovanju je Gazprom napovedal trikratno⁴⁹ podražitev ruskega plina za ukrajinske potrošnike, kar je sicer še vedno manj, kot so plačevali evropski kupci. Ukrajinci so predlagali postopen prehod na tržne cene, kar pa je ruska stran zavrnila. Ukrajina je nato zagrozila s protiukrepom – trikratnim povišanjem tarif za prenos ruskega plina čez ukrajinsko ozemlje. Tako RF kot Ukrajina sta ostali vkopani na svojih položajih, zato do sporazuma kljub posredovanju obeh predsednikov, Putina in Juščenka ni prišlo. Posledično je Gazprom 1. januarja 2006 ustavil dobavo Ukrajini, slednja pa je odgovorila z napovedanim odvzemom plina, ki je bil namenjen v Evropo. Ukrajinci so ta korak utemeljili kot provizijo za tranzit (Mancevič 2007, 68).

Posledice zmanjšane dobave so občutile nekatere vzhodnoevropske države (Slovaška, Madžarska, Romunija), a ker sta sprti strani že 4. januarja 2006 dosegli dogovor, večjih šokov evropski potrošniki niso utrpeli. Čeprav je RF očitke, da je šlo pri zahtevi po enormnem povišanju cen plina za politično motivirane odločitve, zavrnila z besedami, da ne bo več subvencionirala nekdanjih sovjetskih republik (Finn 2006), se ni mogoče znebiti občutka, da je šlo predvsem za discipliniranje neposlušne sosede, ki se je začela obračati na zahod.

Kot namreč ugotavlja Mancevič (2007, 72), so bile Gazpromove zahteve že od vsega začetka neracionalne. Jasno je namreč, da podražitev tako pomembne surovine čez noč lahko pripelje celo do zloma gospodarstva. Poleg tega niti Gazprom niti uradne ruske oblasti niso podale razlogov za tako veliko zvišanje cene. In jih tudi niso mogle, saj ekonomskih razlogov za to na ruski strani ni bilo (prav tam). Skratka, bolj kot ekonomski so RF zanimali geopolitični cilji. In te je tudi dosegla, saj je le teden dni po doseženem dogovoru padla »oranžna vlada«, ki je po mnenju ukrajinskih poslancev v plinskem sporu iztržila premalo. Marca 2006 so sledile parlamentarne volitve, po katerih je vlado oblikoval prorусki Janukovič. Političnim spremembam v Ukrajini so sledili tudi »bolj spravljivi politični toni iz Moskve in ugodnejše pogodbe za dobavo ruskega plina« (Mancevič 2007, 74).

Spori okoli cene plina, dolgovi in tranzitnih pristojbin so se nadaljevali tudi v letih 2007 in 2008, pri čemer je potrebno omeniti, da so izredne septembrske parlamentarne volitve

⁴⁹ Iz 50 ameriških dolarjev za 1000 m³ na 150 oziroma 180 dolarjev.

2007 prinesle spremembo na vrhu vlade (BBC 2007). Julija Timošenko, Juščenkova politična sopotnica⁵⁰ iz oranžne revolucije, je na premierskem mestu decembra 2007 zamenjala Janukoviča. Odhod slednjega s položaja predsednika vlade ni bil v interesu RF.

Zato je imela tudi januarska kriza 2009 geopolitično predigro, čeprav so bili z ruske strani znova izpostavljeni zgolj ekonomski razlogi. To je le 1,5 milijarde plačanega od skupno dobrih 2 milijard dolarjev dolga – ukrajinski energetski monopolist Naftogaz namreč ni želel plačati zamudnih obresti – in spodletel poskus o ceni ruskega plina za leto 2009. Tik pred ustavitvijo dobav Ukrajini 1. januarja 2009 je obe strani ločilo vsega 15 ameriških dolarjev. Gazprom je začetno zahtevo z »evropskih« 418 ameriških dolarjev za 1000 m³ plina znižal na 250, na kar je ukrajinska stran, ki je v letu 2008 plačevala povprečno 180 dolarjev, ponudila 235 dolarjev. Ruska stran je predlog zavrnila (BBC 2009b).

Zavrnitev je imela bolj kot ekonomske geopolitične motive, saj se je predsedniški dvojec Juščenko – Timošenko s svojo prozahodno zunanjo politiko obračal stran od Moskve. Vladimir Milov, predsednik moskovskega inštituta za energetsko politiko, je tako 14. januarja 2009, štiri dni pred doseženim dogovorom, ocenil, da je v ozadju plinskega spora jasno sporočilo ukrajinskim oblastem: »Če boste nadaljevali s to politiko, boste imeli težave« (New York Times 2009).

RF tudi ni pozabila na Juščenkovo moralno podporo Gruziji v avgustovski vojni leta 2008. Putin je namreč oktobra tega leta na srečanju s Timošenkovo, kjer je bila tema pogovora tudi nova pogodba o trgovini s plinom, Ukrajince obtožil, da so Gruzincem prodali orožje, ki so ga nato ti uporabili proti Rusiji (STA 2008). Nekateri analitiki zato menijo, da je pri plinskem sporu med drugim šlo tudi za povračilne ukrepe.

Grošelj (MMC RTV SLO 2009b) pa je izpostavil, da je RF s krizo želela pospešiti začetek gradnje obvodnih plinovodov Severni in Južni tok (oba bosta predstavljena v nadaljevanju), ki bi plin v EU pripeljala mimo Ukrajine. RF je hotela s povzročeno

⁵⁰ Po zmagi v oranžni revoluciji sta se Juščenko in Timošenkova politično razšla, zato sta (bila) pri številnih vprašanjih na nasprotnih straneh. Ruski veleposlanik v Kijevu Viktor Černomirdin je celo izjavil, da se »grizeta kot psa« (Soban 2009).

krizo prepričati evropske potrošnike, da je Ukrajina nezanesljiv partner in da sta oba plinovoda nujna. Tudi sicer sta v »PR-operacije« obe strani vložili veliko energije s ciljem prikazati (evropski) javnosti nasprotnika kot izključnega krivca. Namestnik direktorja Gazproma Aleksander Medvedjev je v propagandni vojni pokazal celo na tretjega akterja, ZDA, ki naj bi »dirigirale ukrajinskemu plesu«. Temu je – pričakovano – sledil odločen demanti z onstran Atlantika (MMC RTVSLO 2009č).

Po dobrih dveh tednih medsebojnih obtoževanj, pozivih prizadetih evropskih držav in Bruslja, ki je zagrozil s tožbama⁵¹ tako proti Ukrajini kot RF, sta Timošenkova in Putin po celonočnih pogajanjih 18. januarja 2009 dosegla desetletni dogovor, katerega bistvo je, da bo Ukrajina postopoma prešla na evropske cene plina, enako pa velja tudi za ruske tranzitne tarife (BBC 2009b).

Še spodbudnejše novice za evropske potrošnike plina so prišle 1. septembra 2009 iz poljskega Sopota, kjer sta se ob robu spominskih slovesnosti ob začetku 2. svetovne vojne takratna ukrajinska predsednica vlade in ruski premier znova srečala. Timošenkova je po sestanku dejala, da »smo uspeli rešiti vse probleme pri oskrbi s plinom. Mislim, da so zdaj vse krizne razmere za nami« (STA 2009a). Že pred tem je Ukrajina dobila obljubo o 1,7 milijarde evrov posojila, ki naj bi ga zagotovili EU in mednarodne finančne ustanove za reformo plinskega sektorja in njegovo posodobitev (prav tam).

Nadaljnji korak k stabilizaciji plinske trgovine je prinesla zmaga Janukoviča na ukrajinskih predsedniških volitvah februarja 2010. Janukovič je tako ob srečanju z nemško kanclerko Angelo Merkel avgusta 2010 zatrdil, da bo Ukrajina »zanesljiv partner pri transportu zemeljskega plina med Rusijo in Evropo« (MMC RTV SLO 2010). Z zmago Janukoviča so si torej politične elite Ukrajine in RF bližje, kot so si bile ob navezi Juščenko-Timošenko, zato je s stališča politične kompatibilnosti obeh elit ponovitev plinske krize manj verjetna.

⁵¹ Predsednik EK Jose Manuel Barroso je 15. januarja položaj ocenil kot »nesprejemljiv in nezaslišan« ter dejal, da bo evropskim energetskim podjetjem predlagal, naj zaradi nespoštovanja pogodb tožijo tako RF kot Ukrajino (MMC RTV SLO 2009č).

3.5.1 Severni tok

Eden od projektov, ki bo precej zmanjšal vlogo in pomen Ukrajine v plinski trgovini med RF in državami EU, je Severni tok. Načrt predvideva izgradnjo dveh plinovodov v dolžini 1200 km med Viborgom v Rusiji in Greifsvaldom na skrajnem severovzhodu Nemčije (slika 3.3). Plinovoda bosta potekala po dnu Baltskega morja, skupna kapaciteta obeh pa naj bi dosegla 55 milijard m³ plina letno. Dogovor o projektu je bil jeseni 2005 sprejet med odhajajočim nemškim kanclerjem Gerhardom Schröderjem in Putinom (Nies 2008, 65). Schröder je praktično takoj po sestopu s kanclerskega položaja postal predsednik nadzornega odbora Gazproma.

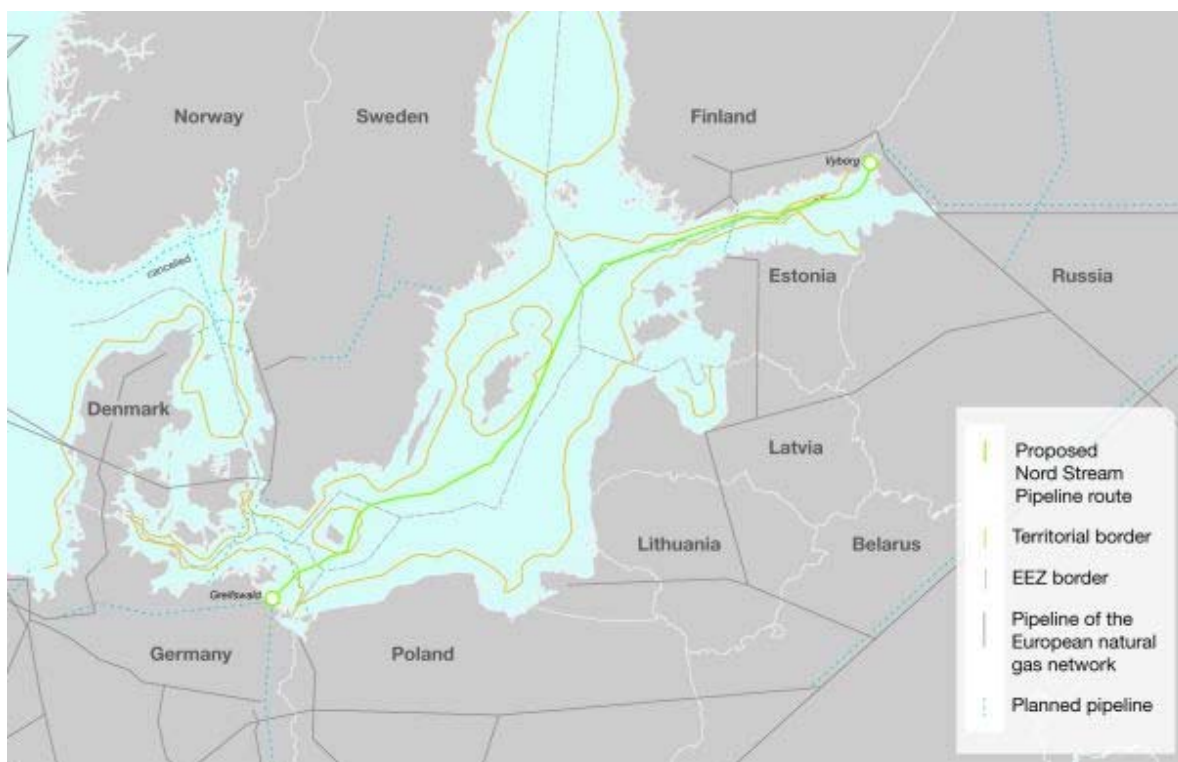
Projekt gradi konzorcij Nord Stream AG, v katerem ima večinski delež Gazprom (51 %), partnerji pa so še nemška E.ON, BASF Wintershall (vsak po 20 %) in nizozemski Gasunie (9 %). Vrednost Severnega toka je ocenjena na 8 milijard evrov. Gradnja poteka po načrtih, tako da so konec novembra 2010 položili že več kot polovico, to je okoli 600 km, prve cevi, ki naj bi bila operativna konec leta 2011, medtem ko je predvideni rok dokončanja za drugo cev leto 2012 (Nord Stream 2010). Plin iz Severnega toka naj bi se po dveh novozgrajenih plinovodih NEL oziroma OPAL transportiral tudi na Nizozemsko in Češko (Nies 2008, 68).

Severni tok je dobil veliko podporo na ravni EU. Tako je komisar za energetiko Oettinger aprila 2010 (Nord Stream 2010) o njem dejal, da »je prioritetni energetski projekt EU in pomemben pri grajenju evropskega energetskega omrežja«. Na drugi strani je projekt vzbujal kar nekaj različnih pomislekov: od ogorčenja tranzitnih držav (Poljska, Ukrajina), ki govorijo o ponovni sklenitvi nemško-ruskega pakta in aroganci velikih, do ekoloških zadržkov Fincev in Švedov, saj bo po načrtih Severni tok potekal skozi njune izključne ekonomske cone (Nies 2008, 71). Toda Švedi, Danci in Finci so medtem prižgali zeleno luč, h kateri je zagotovo pripomoglo po besedah izvršnega direktorja projekta Matthiasa Warniga »dosledno izvajanje z baltskimi vladami usklajenega izvedbenega načrta, ki upošteva visoke varnostne in ekološke standarde« (Nord Stream 2010).

Nedvomno se bo ob realizaciji Severnega toka, ki ni več vprašljiva, geopolitičen položaj predvsem Ukrajine nasproti RF poslabšal, saj bo prva ostala brez enega redkih adutov, ki jih ima v odnosih z veliko sosedo. Noël (2008, 9) pa dodaja, da razlog tako za

Severni tok tudi za Južni tok ni, kot se skuša prikazati, povečana dobava plina iz RF, ki naj bi – zaradi domnevno večje evropske porabe – sledila v naslednjih letih, ampak zgolj ohranitev in utrjevanje Gazpromove diferenciacijske izvozne politike, to je delitev kupcev na bolj pomembne oziroma strateške in drugorazredne.

Slika 3.3: Trasa Severnega toka (označena z zeleno barvo)

Vir: Nord Stream (2009).

3.5.2 Južni tok in Nabucco

Poleg Severnega toka sta aktualna še dva velikanska plinovoda, ki sta si na nek način konkurenčna: Južni tok in Nabucco (slika 3.4). Prvi – projekt Gazproma, italijanskega ENI in francoskega EDF (STA 2009c) – bi se tako kot Severni tok izognil Ukrajini. Začetna točka je predvidena na ruski črnomoški obali pri Bregovaji. Sledi podvodni del po dnu Črnega morja do bolgarske Varne, kjer bi se razcepil v dve veji. Južna bi prek Grčije dosegla južno Italijo, severna pa bi se prek Srbije, Madžarske in Slovenije končala v severni Italiji. Ena veja plinovoda bi se na Madžarskem odcepila tudi v Avstrijo. Predvidena kapaciteta je iz 31 milijard m³ plina leta 2007 narasla na 63 milijard m³ maja 2009. Gazpromove ocene vrednosti projekta variirajo od 8 pa do 20 milijard evrov (Boon von Ochsee 2010, 286). Cena je seveda v prvi vrsti odvisna od

kapacitete plinovoda. Južni tok naj bi bil končan do leta 2015, kar pa utegne biti, glede na razsežnost projekta in število partnerjev v njem, preveč optimističen datum.

Sporazum o slovensko-ruskem sodelovanju pri gradnji in delovanju plinovoda Južni tok na ozemlju Slovenije sta 14. novembra 2009 v Moskvi ob prisotnosti predsednikov vlad, Boruta Pahorja in Putina, podpisala gospodarska ministra obeh držav, Matej Lahovnik in Sergej Šmatko. Sporazum predvideva ustanovitev podjetja s sedežem v Sloveniji in v polovični lasti Geoplin Plinovodov ter Gazproma. Odločitev o gradnji mora biti sprejeta do 1. oktobra 2013, sicer sporazum preneha veljati. Študiji trase plinovoda in njegove zmogljivosti naj bi bili končani do sredine leta 2011 (STA 2009č).

Slika 3.4: Trasa Nabucca (v rdečem) in Južnega toka (v modrem)

Vir: BBC (2009).

Nabucco je plinovod, ki pomeni diverzifikacijo virov stran do Rusije. Na prioriteto listo EU je bil uvrščen leta 2006, po prvih težavah z dobavami iz RF. V Evropo naj bi pripeljal plin iz kaspijskega bazena, srednje Azije in z Bližnjega vzhoda. Trasa Azerbajdžan-Gruzija-Turčija-Bolgarija-Romunija-Madžarska in Avstrija, kjer se bo v dunajskem okrožju Baumgarten priključil v obstoječe plinovodno omrežje. Dolžina: 3300 km, kapaciteta: 30 milijard m³, cena: okoli 8 milijard evrov. Dela naj bi se začela leta 2012, operativen pa naj bi bil leta 2015 (Nabucco 2010).

Projekt izrazito podpira tudi EU. Dokončnega podpisa pogodbe 13. julija 2009 v Ankari se je poleg najvišjih političnih predstavnikov petih držav, ki vsaka s petinskim deležem sodelujejo v projektu, Turčije (Botas), Bolgarije (Bulgargaz), Romunije (Transgaz), Madžarske (MOL) in Avstrije (ÖMW) udeležil tudi predsednik EK Barroso (MMC RTV SLO 2009d).

Okoli Nabucca se zastavlja kar nekaj vprašanj, izmed katerih je najbolj pereče to, kje bo črpal plin. Glavni kandidati – a le na papirju – so Azerbajdžan, Uzbekistan, Kazahstan in Turkmenistan. Najmanjši izvozni potencial ima Uzbekistan, največjega Turkmenistan. Po nekaterih ocenah bi lahko njegova letna proizvodnja znašala okoli 150 milijard m³, kar je še enkrat več od sedanje. Toda za plin iz Turkmenistana, Kazahstana ali Uzbekistana bi bila potrebna še cev (Transkaspijski plinovod: Turkmenbaši-Baku) po dnu Kaspijskega morja oziroma jezera, kjer pa razmejitev med državami še ni načrtovana. Poleg tega je RF že zavzela stališče, da zaradi zaprtosti sistema takšen poseg iz ekoloških razlogov ni mogoč (RIA Novosti 2007).

Predvsem pa se zdi, da so EU tako v Kazahstanu kot tudi v plinsko najbolj perspektivnem Turkmenistanu prehiteli Rusi⁵², ki imajo takointako določeno prednost/vezi/znanstva iz sovjetskih časov, in tudi Kitajci⁵³, saj so že sklenili dolgoročne pogodbe o dobavi. Poleg tega RF že sedaj odkupuje plin iz srednjeazijskih republik, kjer je imela dolga leta status monopsona. Količina uvoza v RF je v letu 2008 znašala 66 milijard m³ (Turkmenistan 42, Uzbekistan 14 in Kazahstan 10 milijard m³) plina (Gazprom annual report 2008). Tudi Azerbajdžan, ki je leta 2007 načrpal »le«⁵⁴ 11 milijard m³ plina, je bolj naklonjen Rusiji, saj je njegov predsednik Ilham Alijev poudaril, da njegova država ne misli v nedogled čakati na uresničitev projekta, zato bo preučila ruski predlog, ki ponuja, da bi ves azerbajdžanski plin iz največjega nahajališča Šah Deniz kupovala po evropskih cenah (Nies 2008, 78; Smeenk 2010, 197).

⁵² Maja 2007 so na srečanju v Turkmenbašiju ruski predsednik Putin, turkmenski predsednik Gurbanguli Berdimukhamedov in kazahstanski Nursultan Nazarbajev utrdili plinsko zaveznitvo. Dosegli so dogovor o obnovi dveh že obstoječih sovjetskih plinovodov, ki povezujejo Turkmenistan, Uzbekistan in Kazahstan z RF. Prenovljena plinovoda bi RF omogočila odkup več kot 80 milijard m³ srednjeazijskega plina letno (Nies 2008, 74).

⁵³ Novembra 2007 je bil sklenjen dogovor med Turkmenistanom in Kitajsko o gradnji 1.800 km dolgega plinovoda z letno kapaciteto 30 milijard m³ plina (Nies 2008, 74). Decembra 2009 pa je plin po novem plinovodu, ki prečka Uzbekistan in Kazahstan, že stekel na Kitajsko. Načrtovano kapaciteto naj bi predvidoma dosegel leta 2012 (Smeenk 2010, 199).

⁵⁴ Izmed omenjene četverice je leta 2007 največ plina načrpal Turkmenistan (72 milijard m³), sledili so Uzbekistan (65), Kazahstan (13) in Azerbajdžan (11) (Smeenk 2010, 195).

Zato načrti, po katerih bi Nabucco načrpal dovolj plina v srednjeazijskih republikah, stojijo na majavih nogah. Ali povedano drugače, gre za račun brez krčmarja, pri čemer je v tem primeru krčmar tista država, ki ima zaloge plina. Seveda bi morala biti ta država julija 2009 v Ankari tudi sopolisnica pogodbe o Nabuccu. Poleg tega utegne biti konkurenca velikih⁵⁵ RF in Kitajske, ki imata na tem področju že vpeljane plinske posle, za EU premočna.

Kot možna dobavitelja se pojavljata še Irak in Iran, a je prvi sila nestabilna država, pravzaprav še vojno območje, drugi pa nepredvidljiv, zaradi trenutne mednarodne situacije pa zagotovo bolj naklonjen RF, s katero ima tudi tesnejše gospodarske stike, kot EU. Iranci, ki imajo druge največje rezerve zemeljskega plina na svetu, naj bi se po ocenah strokovnjakov celo bolj osredinili na razvoj kapacitet za izvoz UZP, ki jih ne veže na kupce (Nies 2008, 78). Možnost, da bi Nabucco črpal v Iranu so torej zaenkrat majhne.

A prav Iran je po mnenju francoskega poslanca Jean Jacquesa Guilleta, avtorja raziskovalnega poročila o evropski energetske varnosti z naslovom »Ali bi se mogli bati Rusije?«, ključen za Nabucco: »Projekt nima pomena, če ne bo plina iz Irana. Zaenkrat pa ta ni na voljo.« Guillet ima sicer precej pomislekov glede Nabucca, saj po njegovem mnenju prečka preveč držav, s čimer se v prihodnosti ne bo mogoče izogniti geopolitičnim zapletom (Euractiv 2009c). Guillet tudi opozarja, da bi črpanje plina iz Kazahstana ali Turkmenistana ustvarilo konflikte z RF, česar pa EU ne potrebuje. Bolj kot za gradnjo velikanskih plinovodov se Guillet zavzema za krepitev regionalnega omrežja znotraj EU (prav tam), kar pomeni nič drugega kot integracijo notranjega plinskega trga.

Nabucco naj bi se v Turčiji priključil na že obstoječi plinovod Baku–Tbilisi–Erzurum (BTE), poimenovan tudi Južnokavkaški ali Šah Deniz, ki od leta 2006 oskrbuje Turčijo in Gruzijo. Njegova letna kapaciteta je 9 milijard m³, a bi se že leta 2012 lahko več kot

⁵⁵ Največja in država z največ prebivalstva na svetu pa nista edina konkurenta Nabuccu za srednjeazijski plin. Po padcu talibanskega režima v Afganistanu (2001) so namreč oživel pogovori o potencialnem plinovodu TAPI (Turkmenistan-Afganistan-Pakistan-Indija). A spričo nestabilnih razmer v Afganistanu je njegovo uresničenje negotovo (Smeenk 2010, 200).

podvojila. Za njim stoji konzorcij sedmih podjetij⁵⁶, upravljata pa ga s po 25,5-odstotnim deležem največja lastnika, britanski British Petroleum (BP) in norveški StatoilHydro (BP 2009).

Slika 3.5: Kaspijski bazen – potencialni dobavitelji plina Nabuccu

Vir: Wikipedia (2009).

Dodatne pomisleke pri Nabuccu vzbuja tudi ravnanje nekaterih držav, ki sedijo na dveh stoli. Sodelujejo namreč tako pri Južnem toku kot tudi pri Nabuccu. Gre za Bolgarijo, Madžarsko in Avstrijo⁵⁷, ki očitno ne želijo pokvariti dolgoletnih dobrih odnosov z Gazpromom ali pa so enostavno klonile pod pritiski oziroma lobiranjem. Tako ravnanje ogroža uresničitev projekta Nabucco (Nies 2008, 80). Helm (2007, 33) ocenjuje, da Rusi želijo bodisi minirati evropski projekt ali pa ga prek Avstrije s pridobitvijo neposrednega deleža nevtralizirati. Za razliko od Niesove, ki to možnost dopušča, združitve obeh projektov, ki navsezadnje ne bi bila nelogična, po mnenju Grošlja (MMC RTV SLO 2009b) ne pride v poštev oziroma »sodi v znanstveno fantastiko«, saj je osnovni cilj Gazproma »monopolizacija evropskega trga«. A monopolizacija niti slučajno ne bo mogoča, saj smo že pokazali, da Gazprom zadovoljuje le četrtno

⁵⁶ BP (25,5 %), StatoilHydro (25,5 %), SOCAR (Azerbajdžan - 10 %), Lukoil (Rusija – 10 %), Total (Francija – 10 %), Naftiran (Iran – 10 %) in TPAO (Turčija – 9 %) (BP 2009).

⁵⁷ Maja 2007 je Gazprom z Avstrijo dosegel dogovor, s katerim je prišel do deleža v Srednjeevropski plinski postaji v Baumgartnu, ki je v lasti ÖMÖ. Ta postaja je predvidena tudi za Nabucco (Helm 2007, 33).

evropskih potreb po plinu. Si pa ruski velikan zagotovo ne želi konkurence pri plinski oskrbi Evrope z vzhodne strani. Ne gre namreč pozabiti, da je Gazprom na veliko presenečenje obelodanil svoje načrte za Južni tok sredi leta 2007, torej leto za Nabuccom.

To pa še ni konec plinovodnih projektov na relaciji EU – vzhod. Na začetku leta 2008 je plinovod, alternativo Nabuccu, predlagala tudi Timošenkova. Tako imenovani Beli tok (*White Stream*) bi plin v EU pripeljal prek Gruzije, polotoka Krim in Ukrajine. Za njim stoji newyorški konzorcij, a je temeljni problem podoben kot pri Nabuccu: viri črpanja niso zagotovljeni (Nies 2008, 81). Katerikoli projekt se bo že pridružil obstoječim plinskim povezavam med RF in EU, bo okrepil energetska varnost Evrope, za katero – logično – velja, več ko je dobavnih poti, večja je.

3.6 Prihodnost plinske trgovine RF – EU

V prejšnjem poglavju opisani velikopotezni projekti govorijo o tem, da imajo akterji⁵⁸ na obeh straneh velike načrte s plinsko trgovino v prihodnjih letih in desetletjih. Poraba plina na globalni ravni in tudi na ravni EU je od 70. let prejšnjega stoletja pa do danes skorajda vseskozi naraščala. Trend naj bi se po ocenah Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) in Mednarodne agencija za energijo (IEA) nadaljeval tudi v prihodnje.

V EU bi to pomenilo tudi naraščanje odvisnosti od uvoženega plina, ki – kot smo pokazali – predstavlja dobrih 60 odstotkov (približno 300 milijard m³) potrošnje. Ta številka naj bi se leta 2030 povzpela na 80 % (Stern 2006, 2), kar gre pripisati predvsem nadaljevanju nadomeščanja naftnih derivatov s plinom, porasti uporabe plina za proizvodnjo elektrike in dejstvu, da je veliko držav znotraj EU že prešlo zenit proizvodnje plina (Nies 2008, 44).

Teoretično je s skoraj četrtino dokazanih svetovnih zalog zemeljskega plina RF najboljše opremljena, da zadovolji predvidene naraščajoče potrebe EU. Toda vprašanje je, ali bo Gazprom lahko izpolnjeval pogodbene obveznosti do evropskih partnerjev. Proizvodnja

⁵⁸ Gazprom je leta 2006 sklenil nove pogodbe s svojim strateškimi partnerji. Z E-On Ruhrgasom do leta 2036, z ENI-jem do 2035, BASF Wintershallom do 2030, ÖMW-jem do 2026 in GDF Suezom do 2030 (Noël 2008, 6).

na treh največjih plinskih poljih v zahodni Sibiriji, kjer Gazprom načrpa večino plina, Urenguju, Medvežju in Jamburgu, pada, saj so nahajališča izčrpana. V prihodnjem desetletju bo zato Gazpromova sposobnost, da poravna pogodbene obveznosti do evropskih partnerjev, odvisna predvsem od razvoja polj na polotoku Jamal, ki leži severno od omenjenih treh nahajališč, in Štokmana v Barentsovem morju. Čeprav je Gazprom zagotavljal, da bo Jamal operativen že leta 2010, je jasno, da to ne bo mogoče. Bolj realen je datum 2015, čeprav je tudi ta močno vprašljiv, saj gre za izjemno zahtevne podnebne in geološke razmere (Noël 2008, 5). Medtem ko bo Jamal lahko razvijal Gazprom sam, pa je za Štokman, ki zahteva več nove tehnologije, sklenil partnerstvo s francoskim Totalom in norveškim StatoilHydrom (Victor 2008, 15).

Sicer pa je bil od leta 1990 povečan uvoz plina v EU kar 80-odstotno pokrit z neruskim plinom iz Norveške, Alžirije in z UZP (iz Nigerije, Katarja, Egipta, Libije, Trinidada in Tobaga) (Noël 2008, 4). Gazprom že sedaj ne pokrije vseh obveznosti z lastno načrpanim plinom. Kot je bilo prikazano, luknje zapolni s plinom iz srednjeazijskih republik, nekaj pa prispevajo tudi drugi ruski proizvajalci, ki pa so v primerjavi z Gazpromom pravi palčki (Noël 2008, 5). Zgolj za primerjavo: največji tako imenovani neodvisni proizvajalec Novatek letno proizvede med 25 in 30 milijardami m³ plina, kar je 5 % Gazpromove proizvodnje (prav tam).

Gazprom torej v naslednjih 15 do 20 letih čakajo veliki izzivi pri dobavi plina, zato ni verjetno, da bi se količina, še manj pa delež ruskega plina na trgih držav EU bistveno povečala⁵⁹. Tudi zato ne, ker se bo ob napovedanem povečanju⁶⁰ ruske proizvodnje

⁵⁹ Januarska kriza 2009 naj bi bila po teoriji zarote Mihajla Gončarja in Vitalija Martinjuka iz Centra za globalne študije v Kijevu posledica tega, da je ruska plinska industrija v krizi. Zaradi dolge zime se je poraba plina tako na ruskem trgu kot tudi v Evropi bistveno povečala, posledično pa Gazprom ni bil več kos povpraševanju. Moskva si ja zato izmislila krizo in se tako izognila globam, saj pogodbe z evropskimi kupci predvidevajo visoke kazni za neizpolnjevanje obveznosti. Da bi rešila ugled pred svetom, je želela krivdo zvaliti na Ukrajino. Ko je bil po treh tednih vrhunec povpraševanja mimo, je plin znova stekel proti Evropi. S plinsko vojno je želela ubiti dve muhi na en mah. Diskreditirati Ukrajino v očeh evropske javnosti (zaradi spogledovanja z EU in Natom) ter zanetiti nemire med zahodom in vzhodom Ukrajine, ki je bolj proruski, hkrati pa zaradi težke industrije močno odvisen od plina. A je Naftogaz to preprečil, saj je plin iz velikih podzemnih skladišč na zahodu prečrpal na vzhod, kar je bil pravi podvig, saj je plinovodno omrežje zgrajeno tako, da plin običajno potuje le v eno smer (Soban 2009).

⁶⁰ Napovedi zelo variirajo. Če je bila ruska produkcija plina leta 2009 601 milijardo m³ plina, potem IEA za leto 2030 napoveduje 820 milijard m³, ruski energetske strateški svet okoli 730 milijard m³ za leto 2020, ruski ministrski zbor pa okoli 750 za leto 2015, medtem ko rusko energetske ministrtstvo pričakuje, da bo zgolj Gazprom leta 2015 proizvedel 618 milijard m³ plina (Victor 2008, 13).

plina bržkone povečala tudi poraba na domačem trgu⁶¹, čeprav je dinamiko razvoja ruskega trga težko predvideti. Kar je zagotovo možno reči, je silna neučinkovitost oziroma energetska potratnost pri rabi plina, saj kar 90 (!) % ruskih potrošnikov nima plinomera. Posledično tudi ni pravih informacij, koliko plina je plačanega (Victor 2008, 14).

Ko k stagnaciji ali malenkostnemu povečanju ruskega izvoza dodamo še upadanje proizvodnje plina v največjih proizvodnjah znotraj EU, v VB in na Nizozemskem, potem pridemo do zaključka, da bi moral (morebitno) povečano povpraševanje kriti UZP, katerega delež v evropskem uvozu se bo v prihodnosti okrepil, ter plin iz Norveške in Alžirije. A tudi zadnja dva vira imata, sicer dolgoročno gledano, omejitve, zato kontinuirana rast povpraševanja po plinu v EU ni tako samoumevna, kot jo večina strokovnjakov ali organizacij napoveduje (Noël 2008, 7). Nasprotno, negotovost pri napovedovanju gibanja povpraševanja po plinu v EU in v svetu je večja, kot je kdajkoli bila (Clingendael 2008, 33).

Noël (2008, 7) dvom podkrepi z dejstvom, da je povpraševanje po plinu v EU v letih 2006 in 2007 padlo, kar pripiše relativno visokim cenam plina. Zato se plin predvsem v elektrarnah, ki so od leta 2000 naprej krive za 80 % povečanega povpraševanja po plinu v Evropi, sooča z močno konkurenco premoga in tudi urana. Kljub temu dopušča možnost, da se bo trend naraščanja povpraševanja po plinu nadaljeval, predvsem zaradi ekološke zaveze EU k zmanjševanju toplogrednih izpustov⁶², kjer bo plin kot čistejši energent dobil prednost pred premogom in uranom (prav tam).

Tudi globalna gospodarska kriza, ki je v vsej razsežnosti nastopila v letu 2009, je povzročila zmanjšanje povpraševanja po plinu v EU. Po ocenah Gazproma (2011) za 7 %. To je privedlo do presežka ponudbe, s čimer je cena plina padla, kar je nadalje

⁶¹ Leta 2006 je povečana poraba na ruskem trgu predstavljala 40 % povečane porabe na svetovni ravni, kar gre pripisati dejstvu, da zemeljski plin zadovolji kar 55 % primarnih energetskih potreb RF (Nies 2008, 56).

⁶² Eden od treh ciljev energetske strategije EU z naslovom Energija 2020 je, da se izpust toplogrednih plinov leta 2020 v primerjavi z letom 1990 zmanjša za 20 odstotkov (EK 2007a, 5). A tu je treba dodati, da preostala dva cilja iz energetske strategije ne govorita v prid povečanega povpraševanja po plinu, saj predvidevata za 20 % učinkovitejšo rabo energije in povečanje obnovljivih virov v primarni energetski sliki iz zdajšnjih 8 % na 20 % do leta 2020.

vodilo do pogajanj⁶³ o znižanju cen v dolgoročnih dobavnih pogodbah (Smeenk 2010, 353). Podjetja plinskega gospodarstva oziroma trgovci s plinom so morali presežke plina, ki je bil kupljen po dolgoročnih pogodbah, prodati na *spot* trgih po precej nižjih cenah (Tavčar 2010).

Zato je poenostavljeno razmišljanje to, ki pravi, da bo odvisnost EU od ruskega plina – pokazali smo, da pravzaprav ne obstaja – naraščala, ker bodo potrebe naraščale, RF pa ima velike zaloge tega energenta. Ne, pravi Noël (2008, 7). Poraba plina bo naraščala le, če bo dobavljen po konkurenčnih cenah glede na ostale energente, medtem ko RF oziroma Gazprom ni v položaju, ko bi lahko občutno povečal izvoz plina v EU, zato Noël zaključuje, da je v prihodnosti najmanj verjeten scenarij ta, po katerem bi se na povečanem plinskem trgu EU delež ruskega plin okreplil (prav tam)!

Sploh ker je pričakovati, da bosta druga glavna plinovodna dobavitelja Norveška⁶⁴ in Alžirija najmanj ohranila svojo tržno moč (Smeenk 2010, 354). Poleg tega ima Evropa – za razliko od Severne Amerike – ugodno lego za dobave UZP iz Severne Afrike ter Bližnjega vzhoda, kjer ležijo nekateri največji izvozniki, kot je Katar. Ali povedano drugače, EU obdajajo regije, kjer leži več kot 60 % dokazanih svetovnih zalog plina (Clingendael 2008, 35), zato ima vse možnosti, da njeni viri dobave ostajajo vsaj tako raznoliki kot do zdaj. Tudi s tega stališča zmanjševanje diverzifikacije virov v korist povečanega deleža ruskega plina ni verjetna. Seveda pa bo EU za UZP, sploh z Bližnjega vzhoda, bržkone tekmovala z azijskim trgom.

V prihodnosti utegne določeno vlogo igrati tudi tako imenovani nekonvencionalni plin, ki se ga pridobiva iz skrilavca. Tovrstni plin je že pomemben na severnoameriškem trgu, medtem ko so njegovi potenciali v Evropi še nejasni. Najbolj obetaven je razvoj na Madžarskem, kjer bi lahko letno pridobili 3 milijarde m³ tega plina (Clingendael 2008, 51).

⁶³ Kot je pojasnil njegov direktor Alojz Stana, se je slovensko plinsko podjetje Geoplin z Gazpromom uspelo dogovoriti o prilagoditvah dolgoročne pogodbe. Stana je ob tem »pohvalil Gazprom, da se je bil sploh prvič pripravljen pogovarjati« (Tavčar 2010). Stana je še dodal, da Geoplin presežnega plina ni prodal na prostem spot trgu (npr. v plinskem vozlišču Baumgarten pri Dunaju), ampak je plin po nižjih cenah prodal v Sloveniji. Pri tem so šle redukcije cen v »milijonske zneske«. Kljub temu je Geoplin leto 2010 zaključil s 350 milijoni evrov prihodkov in 18 milijoni evrov dobička (prav tam).

⁶⁴ Norveška ima v načrtu gradnjo dveh novih plinovodov Europipe III (Nemčija) in Skanled (Švedska, Danska, Poljska) s skupno kapaciteto 30 milijard m³ plina letno. Alžirija namerava graditi plinovod GALSI na Sardinijo in naprej vzhodno v Livorno. Kapaciteta: 10 milijard m³ (Clingendael 2008, 40).

3.7 Integriran notranji plinski trg – geopolitični odgovor EU na geopolitične pritiske RF

EU ne more (odločilno) vplivati na ponudbeno stran plinske trgovine, to je na tokove plina iz različnih virov na evropsko celino, ki se lahko ustavijo že zaradi ene geopolitične odločitve v državi izvoznici. Kljub temu pa ima EU vzvode, s katerimi lahko okrepi plinsko energetske varnost, ki bi bila ogrožena v primeru dobavnih motenj, kot so se pojavile januarja 2009. Najpomembnejši korak, ki ga EU mora narediti na strani povpraševanja, je integracija notranjega plinskega trga, kar pomeni povezovanje, združevanje posameznih nacionalnih plinskih trgov v vseevropski enoten, pretočen (likviden) in konkurenčen plinski trg.

Integracija trga je postala še posebej pomembna po razširitvi EU z novimi srednje in vzhodnoevropskimi članicami, saj so nekatere od njih, kot smo pokazali v podglavju 3.2, močno odvisne od ruskega plina, s tem pa tudi izpostavljene ruskim geopolitičnim pritiskom. Za to so v prvi vrsti najbolj odgovorne same, saj, kot kritično opozarja Bartuška (CER 2008, 57), od razpada ZSSR niso storile veliko, da bi zmanjšale energetske odvisnost od njene naslednice RF.

»Vlade in ljudje v teh državah so mislili, da članstvo v NATU in EU zagotavlja varnost na vseh področjih,« na pomanjkanje samoiniciativnosti novih članic opozarja Bartuška (CER 2008, 57) in nadaljuje, da je bila Češka edina država iz nekdanjega vzhodnega bloka, ki je po letu 1991 diverzificirala dobave nafte in plina. Tako je med leti 1994 in 1998 zgradila naftovod iz Nemčije, ki je stal 400 milijonov ameriških dolarjev, tri leta kasneje pa je z Norveško sklenila dolgoročno pogodbo o uvozu plina. Bartuška zato meni, da srednje in vzhodnoevropske države potrebujejo več odgovornosti, ne pa pomilovanja (prav tam).

Bolj prizanesljiv do najbolj ranljive skupine držav je že omenjeni francoski poslanec Guillet: »Kratkoročno moramo ohraniti solidarnost med članicami, srednjeročno pa moramo zgraditi vseevropsko omrežje, ki bo omogočilo, da se bodo Poljska, baltske države, Romunija in Bolgarija ter ostale v krizi prizadete države, napajale tudi iz virov v zahodni Evropi, Zeebruggeja, Montoira, Fos-sur-Mera⁶⁵« (Euractiv 2009c).

⁶⁵ Belgijski Zeebrugge je največje plinsko vozlišče v celinski Evropi, medtem ko sta Montoir in Fos-sur-Mer kraja na zahodno oziroma južnofrancoski obali, kjer so nameščeni terminali za uvoz UZP v Francijo.

Guillet je v tej izjavi povzel bistvo ideje integracije notranjega plinskega trga v EU, ki je v tem, da mora vseevropski plinski trg omogočiti nakup plina katerikoli članici, kjerkoli v Evropi, če tako zahtevajo tržne razmere. Ali povedano drugače, dobavno slabo diverzificirane vzhodnoevropske članice morajo imeti dostop tudi do plina na bolj diverzificiranih zahodnoevropskih trgih, ki so manj ranljivi v primeru različnih motenj v oskrbi.

Četrty del diplomske naloge je zato namenjen integraciji notranjega plinskega trga EU, čigar pomen se pri razpravi o problematiki ruskega plina v EU največkrat prezre, s čimer pa je okrnjena celotna slika plinske trgovine med RF in EU. Ruski plin ima namreč – glede na dejansko količino in delež v porabi EU – nesorazmerno veliko težo prav zaradi razdeljenosti trga po nacionalnih mejah, ki je še posebej izrazita v vzhodnem delu EU. Integriran plinski trg bi tako precej zmanjšal ruske geopolitične pritiske in hkrati povečal energetska varnost najbolj izpostavljenih držav ter seveda tudi EU kot celote. Integriran notranji plinski trg je torej geopolitični odgovor EU na ruske geopolitične pritiske in poskuse vplivanja, ki jih omogoča plinska trgovina.

4 INTEGRACIJA NOTRANJEGA PLINSKEGA TRGA EU

Notranji trg, ki temelji na prostem pretoku blaga, oseb, storitev in kapitala, je eden od temeljev EU. Notranji energetska⁶⁶ trg je njegov sestavni del, notranjega energetskega trga pa ni brez notranjega plinskega trga. Dobro delujoč notranji energetska trg zagotavlja varno, zanesljivo in trajno oskrbo z energijo po konkurenčnih cenah in je tako ključen za doseganje gospodarske rasti držav in blaginje potrošnikov v EU. Integracija energetskega trga je zato prioriteta naloga EU (EK 2007a, 3).

A plinska kriza januarja 2009 je potrdila, da notranji energetska in znotranj njega plinski trg v praksi še ne delujeta dovolj dobro. Številni prebivalci v EU so se namreč namesto zanesljive oskrbe s plinom soočili z mrazom, temo in zaprtimi tovarnami. Od

⁶⁶ Z notranjim energetskim trgom sta mišljena predvsem plinski in električni trg, ki sta zaradi specifičnosti obeh energentov, vezanih na infrastrukturo, sila podobna po (tržnih) značilnostih. Tudi zakonodaja je EU sprejemala vzporedno za oba trga, vendar bom sam vselej omenjal le plinski trg. Nafta in njeni derivati niso problematični, saj se z njo trguje na globalnem trgu.

energetske⁶⁷ solidarnosti, ki naj bi jo notranji trg med drugim zagotavljal, ni bilo veliko, ali bolje rečeno, ni mogla priti do izraza.

Dieter Helm⁶⁸ (2007, 59) je evropske težave pri oblikovanju notranjega energetskega trga povzel takole: »Evropski narodi niso uspeli podrediti svojih nacionalnih interesov – oziroma interesov svojih nacionalnih energetskega šampionov – za skupno dobro. O energetiki so vedno razmišljali na nacionalni ravni, zaradi česar je sedaj cena energije višja, energetska varnost pa nižja. Ni evropskega omrežja, ni evropskih skladiščnih kapacitet in ni veliko od evropskega energetskega trga.« Temeljna karakteristika evropskega energetskega trga tako vsem integrativnim prizadevanjem navkljub ostaja serija nacionalnih trgov, na katerih v večini držav nacionalni šampioni, ponekod tudi monopolisti, »ohranjajo svoj prijem« (Helm 2007, 38).

Pomanjkanje evropske perspektive, ki jo pri razvoju energetskega trga nasploh zaznava Helm je po svoje razumljivo, saj gre zaradi zahtevne infrastrukture za kapitalsko intenzivno panogo, kjer so države – logično – poskrbele zase, medtem ko je bila evropska dimenzija – v zgodnejših fazah evropske integracije – zapostavljena. Tudi nekatera druga omrežja, kot so avtoceste, železniški tiri, telefonske linije in električni vodi so se končali na meji posamezne države. Povrhu tega je staro celino delila še železna zavesa, ki je pomenila še dodatno oviro pri povezovanju zahodne in vzhodne Evrope na infrastrukturnem področju. Prometne povezave in telekomunikacije so se medtem zadovoljivo integrirale na vseevropski ravni, energetska infrastruktura pa je vse do danes ostala nekoliko zadaj. Predvsem zaradi potrebnih visokih kapitalskih vložkov, pa tudi zaradi odpora nacionalnih monopolistov do odpiranja trga konkurenci, ki bi prišla z gradnjo infrastrukture.

A ob vse tesnejšem povezovanju EU tudi na zunanjepolitičnem področju plinski trg, ki se je do zdaj vseskozi večal po obsegu, s čimer se je večala tudi njegova vloga, ne more biti več izjema, saj njegova razdeljenost škodi EU tako v notranjepolitičnem oziroma gospodarskem pogledu (npr. visoke cene za potrošnike zaradi odsotnosti konkurence)

⁶⁷ O energetske solidarnosti govori tudi Lizbonska pogodba, ki je s 1. decembrom 2009 postala temeljni primarni pravni okvir EU. Lizbonska pogodba namreč v 122. členu pravi, da »lahko Svet na predlog Komisije, v duhu solidarnosti med državami članicami odloči o ukrepih, ki ustrezajo gospodarskim razmeram, zlasti ob hudih težavah pri oskrbi z nekaterimi izdelki, zlasti na področju energetike« (Drenik in drugi 2008).

⁶⁸ Dieter Helm je profesor energetske politike na univerzi v Oxfordu (www.dieterhelm.co.uk).

kot tudi v zunanjepolitičnem pogledu (npr. izpostavljenost nekaterih držav ruskim geopolitičnim pritiskom).

Intenzivnejša prizadevanja EU za enoten notranji plinski trg segajo v začetek 90. let 20. stoletja, ko je EK začela pripravljati prvi zakonodajni sveženj z namenom, da poveča konkurenčnost na plinskem trgu. Zaradi močne opozicije v Franciji in Nemčiji je bila t. i. prva plinska direktiva, ki se je osredinila na ločitev dejavnosti proizvodnje, ponudbe in dobave plina od prenosa plina (Noël 2008, 12), sprejeta šele leta 1998. Pa še to v sila šibki obliki, zato ni imela pravih učinkov na povečanje konkurenčnosti (prav tam). Pet let kasneje (2003) je sledila še druga, ki je bila osredinjena na vzpostavitev neodvisne regulacije operaterjev prenosnih omrežij. Ta je sicer formalno liberalizirala trge, a prav tako ni dosti prinesla h konkurenčnosti (Helm 2007, 39).

Nasprotno. Ne samo da so energetske velikani ostali nedotaknjeni, ampak jim je proces liberalizacije celo omogočil, da so se okrepili. V tem času sta se namreč v Nemčiji elektrodistributerja VEBA in VIAG združila v E.ON (2000), ki je leta 2003 vstopil še na plinski trg z nakupom plinskega monopolista Ruhrgasa, s čimer je prišlo do tako imenovane horizontalne integracije podjetja, to je do združevanja plinske in neplinske dejavnosti (EP in Svet EU 2009a, 2. člen). Tako okrepljen se je E.ON začel ozirati za drugimi potencialnimi tarčami v Evropi. Želel je kupiti še špansko Endesso, a je v prevzemnem boju izgubil z drugim gigantom – italijanskim Enelom (Helm 2007, 40). Skupna značilnost teh združenj že tako velikih in vplivnih podjetij je bila, da jih je EK mirno dovoljevala. Kot merilo za povečanje konkurenčnosti je namreč vzela *nacionalno* raven, kjer se je, denimo, v Španiji z vstopom italijanskega Enela res povečala, vendar se je hkrati zmanjšala na *evropski* ravni, saj Endessa ni bila več tekmeč Enela ali E.ona. Namesto da bi se konkurenčnost povečala, je bilo tako na evropskem trgu vse manj in manj igralcev (Helm 2007, 40).

EK je tako junija 2005 zaradi precejšnjega dviga cen plina in elektrike, ki se jih ni dalo pojasniti z višjimi osnovnimi stroški goriva, nenehnih pritožb⁶⁹ glede vstopnih ovir na

⁶⁹ Maja 2006 je oddelek EK za boj proti trustom in kartelom nenapovedano izvedel preiskave na sedežih velikih evropskih energetskih podjetij – med katerimi so bili tudi E.ON, RWE, Gaz de France, ÖMW – saj jih je sumil, da konkurente ovirajo pri dostopu do plinovodov in skladiščnih kapacitet ter se dogovarjajo o delitvi trga. Občutek jih ni varal – pri preiskavi je našel že omenjeni dokument (podpoglavje 3.3) o delitvi trga med E.ON Ruhrgasom in GDF Suezom (Euractiv 2009a).

trgu in omejenih možnosti izbire za odjemalce, sprožila preiskavo⁷⁰ o delovanju evropskih trgov plina in elektrike (EK 2007b, 1).

4.1 Ovire na poti k enotnemu notranjemu plinskemu trgu

EK je po letu in pol preiskav ugotovitve o delovanju plinskega in električnega trga predstavila v poročilu januarja 2007. Temeljna ugotovitev je bila, da se pojavljajo številne »resne motnje delovanja«. Preiskava je bila osredinjena na 8 ključnih področij: koncentracija na trgu/tržna moč, vertikalno zaprtje, nezadostna povezanost trgov, pomanjkanje preglednosti, oblikovanje cen, prodajni trgi, izravnalni trgi in utekočinjen zemeljski plin (EK 2007b, 1).

EK je glavne ugotovitve preiskave panoge strnil v že omenjenih 8 točk oziroma področij (EK 2007b, 4-10):

- **Koncentracija na trgu:** Na veleprodajni ravni ostajajo trgi plina v nacionalnem obsegu in ohranjajo stopnjo koncentracije iz obdobja pred liberalizacijo, s čimer je omogočeno uveljavljanje tržne moči. Trgovina na debelo s plinom se razvija počasi. Uveljavljene družbe imajo na svojih tradicionalnih trgih prevladujoč položaj, saj nadzorujejo uvoz in/ali domačo proizvodnjo plina. Uveljavljene družbe prodajo na plinskih borzah (vozliščih) le majhen delež svojega plina. Ker je malo novih vstopov na maloprodajne trge, sta izbira za odjemalce in konkurenčni pritisk omejena. Položaj možnih novih tekmecev je tak, da so pri storitvah v vsej dobavni verigi odvisni od vertikalno integriranih že uveljavljenih družb.
- **Vertikalno zaprtje:** Trenutna raven razvezanosti omrežja in dobaviteljskih interesov negativno vpliva na delovanje trga in na spodbude za vlaganje v omrežja. To je velika ovira za nove vstopne, ogroža pa tudi varnost oskrbe⁷¹. Novi tekmeči pogosto kljub obstoječim določbam o ločitvi nimajo učinkovitega dostopa do omrežij (pri plinu tudi do skladišč in terminalov za utekočinjeni zemeljski plin). Obstaja sum, da dajejo upravljavci omrežja/infrastrukture

⁷⁰ Med preiskavo, opravljeno marca 2006, je EK izdala tako imenovano Zeleno knjigo (*Green paper*) z naslovom Evropska strategija za trajno, konkurenčno in varno energetske oskrbo. Eno od šestih prioritetnih področij je (bilo) dokončanje enotnega notranjega plinskega trga, ki bi znižal cene za potrošnike, okrepil varnost dobave in povečal konkurenčnost. Dokument predstavlja tudi začetno točko oblikovanja skupne zunanje energetske politike EU (EK 2006, 18).

⁷¹ Sploh na nacionalnih trgih srednje in vzhodne Evrope, kjer uveljavljene plinske družbe nimajo diverzificiranih virov dobave, ampak so odvisne le od enega vira – ruskega.

prednost lastnim povezanim družbam, s čimer prihaja do diskriminacije konkurence. Zaradi vertikalne integracije se dogaja tudi, da se operativne in naložbene odločitve ne sprejemajo v korist delovanja omrežja, ampak na podlagi prodajnih interesov integrirane družbe. To zelo škodi varnosti oskrbe.

- **Povezovanje trgov:** Čezmejna prodaja ne predstavlja znatnega konkurenčnega pritiska. Uveljavljene družbe redko vstopajo na druge nacionalne trge kot tekmeči. Nezdostne ali nerazpoložljive čezmejne zmogljivosti in različni ustroji trgov ovirajo povezovanje trgov. Novi tekmeči ne morejo zagotoviti prenosne zmogljivosti na ključnih poteh in vstopne zmogljivosti za nove trge. Uveljavljene družbe zelo pogosto nadzorujejo primarno zmogljivost prenosnih plinovodov na podlagi pogodb, ki izhajajo iz obdobja pred liberalizacijo, in za katere ne veljajo običajna pravila glede dostopa tretjih strank. Uveljavljene družbe nimajo interesa za povečanje zmogljivosti, da bi ustrezale potrebam novim tekmečem.
- **Preglednost:** Na trgih ni dovolj zanesljivih in pravočasnih informacij. Da se zagotovijo enaki konkurenčni pogoji, morajo imeti vsi udeleženci na trgu enakopraven in pravočasen dostop do informacij. Obveščenost vertikalno integriranih uveljavljenih družb na eni in njihovih tekmecev na drugi strani je asimetrična. Izboljšana preglednost bi zmanjšala tveganje za nove akterje na trgu ter s tem tudi vstopne ovire in izboljšala zaupanje v veleprodajne trge in cenovne signale.
- **Oblikovanje cene:** Cene je potrebno oblikovati hitreje in učinkoviteje. Pogodbe o uvozu plina uporabljajo indekse gibanja cen, povezane z naftnimi derivati, zato cene tesno sledijo razvoju na naftnih trgih. Zaradi te povezave se veleprodajne cene ne odzivajo na spremembe v ponudbi in povpraševanju po plinu, kar škoduje varnosti oskrbe. V dolgoročnih pogodbah ni nobene jasne usmeritve k bolj tržno zasnovanim mehanizmom oblikovanja cen. Zagotavljanje likvidnosti je bistveno za izboljšanje zaupanja v oblikovanje cen na plinskih vozliščih, kar bo omogočilo sprostitev povezave z nafto.
- **Prodajni trgi:** Odjemalci zahtevajo bolj konkurenčne ponudbe od neuveljavljenih ponudnikov in obžalujejo, da ni vseevropske ponudbe za oskrbo. Število konkurenčnih ponudb odjemalcem je nezadovoljivo zlasti v nekaterih državah članicah, za katere je značilna visoka stopnja koncentracije.

- **Izravnalni trgi⁷²:** Izravnalna območja so premajhna, kar povzroča višje stroške in ščiti tržno moč uveljavljenih družb. Pri plinu majhnost trenutnih izravnalnih območij povečuje zapletenost in stroške njegovega transporta v Evropi. Stroške zvišujejo zelo zapletena in različna pravila v vsakem območju ter obvezna rezervacija zmogljivosti na vsaki mejni točki.
- **Trg utekočinjenega plina:** Oskrba z utekočinjenim plinom širi oskrbovalno bazo, zato je pomembna tako za varnost oskrbe kot tudi za konkurenco med dobavitelji, a je potrebno koristiti utekočinjenega zemeljskega plina v smeri manj koncentriranih prodajnih trgov še uresničiti.

EK je poudarila, da je ob ugotovljenih pomanjkljivostih nujno ukrepanje na štirih prednostnih področjih: doseganje učinkovite ločitve dejavnosti glede omrežja in dobave, odstranjevanje regulativnih vrzeli (zlasti pri čezmejnih vprašanjih), obravnavanje koncentracije na trgu in vstopnih ovir ter povečevanje preglednosti delovanja trga (EK 2007b, 4).

Marca 2007 je Evropski svet (ES) sprejel glavno ugotovitev EK, da integracija notranjega plinskega trga še ni končana, zato je EK pozval, da naj predlaga ustrezne ukrepe, ki bi pripomogli k izpolnitvi tega cilja, s posebnim poudarkom na učinkovitem ločevanju dejavnosti prodaje in dobave plina od samega prenosa (Euractiv 2009a).

EK je odgovorila septembra 2007. Kot glavno oviro na poti do enotnega notranjega plinskega trga je najprej definirala tri probleme (Euractiv 2009a):

- peščica velikih podjetij obvladuje trg;
- visoka stopnja vertikalne integracije, kar pomeni, da eno podjetje⁷³ (lahko) nadzira vse faze trgovanja s plinom: pridobivanje, prenos, distribucijo in prodajo/dobavo plina odjemalcem;
- razdelitev trga po nacionalnih mejah.

⁷² Izravnalni trg je namenjen trgovanju s količinami zemeljskega plina, ki so potrebne za izravnavo odstopanj med prevzeto količino na enem ali več prevzemnih mestih in predano količino na enem ali več predajnih mestih (Uredba o delovanju trga z zemeljskim plinom, Uradni list RS št. 95/2007).

⁷³ Vertikalno integrirano podjetje je podjetje ali skupina podjetij plinskega gospodarstva, v katerih lahko nadzor izvaja ista oseba ali iste osebe, in sicer neposredno ali posredno, in v katerih podjetje ali skupina podjetij opravlja vsaj eno od dejavnosti prenosa, distribucije, UZP ali skladiščenja in vsaj eno od dejavnosti pridobivanja ali dobave zemeljskega plina (EP in Svet EU 2009a, 2. člen).

Nato je predstavila tudi predloge ukrepov za ublažitev oziroma rešitev teh problemov. Predno si jih podrobneje pogledamo, pa poglejmo še posledice (ne)delovanja plinskega trga, ki jih je povzročila januarska kriza 2009. Do krize je namreč prišlo med obravnavo predlogov EK v EP in Svetu EU, s čimer se je le še dodatno potrdilo, da so spremembe potrebne.

4.2 Pomanjkljivosti v delovanju plinskega trga ob krizi januarja 2009

EK (2009a, 10) je v poročilu o krizi zaznala naslednje težave pri delovanju notranjega plinskega trga: pomanjkanje alternativnih dobaviteljev, omejene ali neobstoječe fizične povezave (plinovodi) do alternativnih dobaviteljev, počasen reakcijski čas pri črpanju plina iz rezervnih skladišč, malo možnosti za spremembo energenta (npr. iz plina na nafto) in – kot posledico mrze zime – veliko povpraševanje.

Kriza je torej potrdila pomanjkljivo omreženost, to je premalo plinovodnih povezav med posameznimi nacionalnimi trgi, ki so temelj za delujoč notranji plinski trg EU. Norveška, druga največja izvoznica v EU, je sicer 6. januarja 2009, prvi dan popolnega plinskega mrka, povečala dnevno proizvodnjo in izvoz v EU na najvišjega dotlej (342 milijonov m³ plina/dan), vendar dodatna plinska ponudba zaradi pomanjkanja povezav ni dosegla najbolj prizadetih držav v vzhodni Evropi. Podobno dodatna proizvodnja in ponudba na Nizozemskem nista pomagali Bolgariji, ali pa UZP, ki je bil na voljo v Španiji in Grčiji, zaradi preslabe infrastrukture ni prišel do srednje in vzhodnoevropskih trgov (EK 2009a, 10).

Izjemno pomembna ugotovitev EK je bila ta, da bi primanjkljaj (približno 300 milijonov m³ plina na dan), ki je nastal zaradi ustavitve dobav ruskega plina, teoretično lahko popolnoma pokrili s povečanim uvozom iz drugih virov (Norveška, Alžirija, UZP) in z uporabo plina v skladiščnih kapacitetah, toda pomanjkljiva infrastruktura (nezmožnost povratnega toka, nezadostna omreženost dela srednje in vzhodne Evrope), skratka preslaba integracija trga na ravni EU, je to onemogočila (EK 2009a, 14).

Krizo so najbolj prestale države, ki imajo diverzificirane vire dobave in dobro povezanost z drugimi nacionalnimi omrežji, kar jim je omogočilo hitro reakcijo. Grčija, Italija in Francija so kupile dodatne pošiljke UZP. Zadnji dve sta si pomagali tudi s povečanim uvozom iz Libije in Alžirije. Nemčijo, Poljsko in Češko je reševal povečan

uvoz iz Norveške in tudi RF po plinovodu Jamal, ki poteka prek Belorusije. Tudi Avstrija (in delno Madžarska) je prek Nemčije dobivala norveški plin. Slovenija si je pomagala s črpanjem zalog iz najetih skladišč v severni sosedi, reševal pa jo je tudi plin iz Alžirije, ki zagotavlja 35 % slovenske porabe (EK 2009a, 15).

Najslabše jo je odnesla Bolgarija, ki ima samo načrt A. To je uvoz plina iz RF po plinovodu iz Ukrajine. 18. januarja 2009, 12 dni po izbruhu krize in tik pred njenim razpletom, je sicer uspel povratni tok iz Grčije s pošiljkami prej utekočinjenega plina, a prepozno, da bi ublažil posledice. Isti dan je uspelo povratni tok na glavnem plinovodu (Bratstvo sever) iz RF v Evropo vzpostaviti tudi Slovaški v sodelovanju s češkim prenosnim operaterjem RWE Transgaz, vendar podobno kot v Bolgariji, prepozno (EK 2009a, 15). Tudi Slovaška je bila še posebej prizadeta, saj se plin – tako kot v Bolgariji – v veliki meri uporablja za proizvodnjo elektrike. Zato sta obe državi resno razmišljali o vnovičnem zagonu jedrskih elektrarn. EK je še ugotovila, da je primanjkovalo informacij o čezmejnem pretoku plina in hkrati dotoku plina v EU, skratka manjkala je transparentnost pri podatkih o gibanju količin plina znotraj EU (prav tam).

Nekaj je bilo tudi primerov uspešnega delovanja plinskega trga. Plin iz skladišč na Češkem je bil delno na voljo Slovaški, podobno je Slovenija pridobivala plin iz avstrijskih skladišč, v Nemčiji, Italiji in v Avstriji, pa so izpad plina prenesli brez večjih prask, kar gre pripisati dobri omreženosti in zadostnim rezervnim kapacitetam (prav tam). A ti primeri ne izboljšajo vtisa, da je kriza potrdila ugotovljene slabosti notranjega plinskega trga EU, ki jih je v svojem poročilu januarja 2007 zaznala EK.

4.3 Tretji energetskega paket

Kot odgovor na ugotovljene slabosti je EK septembra 2007 predstavila zakonodajni predlog t. i. Tretjega energetskega paketa, ki naj bi s povečanjem konkurenčnosti izboljšal delovanje energetskega trga EU. Po trdih pogajanjih, ki so trajala dobro leto in pol, ga je Svet EU dokončno potrdil 25. junija 2009, pred tem pa že 21. aprila istega leta Evropski parlament (Euractiv 2009a).

Zakonodajni paket, sestavljen iz dveh direktiv⁷⁴ in treh uredb⁷⁵, bodo morale države članice v svoj pravni red prenesti v 18 mesecih od začetka veljave. Veljati so začele septembra 2009, torej jih morajo članice v svoji zakonodaji uveljaviti najkasneje do marca 2011 (EP in Svet EU 2009a).

Predsednik EK Barroso je ob predstavitvi paketa septembra 2007 navedel 6 vzrokov/ciljev, zaradi katerih je nadaljnja liberalizacija potrebna (EK 2009b):

- promovirati pravičnejšo ceno energije (plina) skozi večjo izbiro ponudnikov;
- zagotoviti majhnim podjetjem, ki investirajo v obnovljive vire energije, pravičen dostop do trga;
- pospešiti investicije v elektrarne in prenosna omrežja (plinovode, elektrovode);
- stimulirati energetska učinkovitost in investicije;
- zmanjšati izpust škodljivih snovi v ozračje;
- zagotoviti in okrepiti energetska varnost.

Cilje naj bi dosegli z naslednjimi ukrepi (EK 2009b):

- učinkovita ločitev dejavnosti proizvodnje in dobave energentov od samega prenosa energentov;
- pospešiti čezmejno trgovino z energijo;
- narediti učinkovitejše nacionalne regulatorje;
- pospešiti čezmejno sodelovanje in investicije;
- večja preglednost pri operacijah na trgu in pri upravljanju prenosnih omrežij;
- povečati solidarnost med državami EU.

⁷⁴ Direktiva 2009/73/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 13. julija 2009 o skupnih pravilih notranjega trga z zemeljskim plinom in o razveljavitvi Direktive 2003/55/ES ;
Direktiva 2009/72/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 13. julija 2009 o skupnih pravilih notranjega trga z električno energijo in o razveljavitvi Direktive 2003/54/ES;

⁷⁵ Uredba (ES) št. 713/2009 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 13. julija 2009 o ustanovitvi Agencije za sodelovanje energetske regulatorjev;
Uredba (ES) št. 714/2009 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 13. julija 2009 o pogojih za dostop do omrežja za čezmejne izmenjave električne energije in razveljavitvi Uredbe (ES) št. 1228/2003;
Uredba (ES) št. 715/2009 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 13. julija 2009 o pogojih za dostop do prenosnih omrežij zemeljskega plina in razveljavitvi Uredbe (ES) št. 1775/2005 (EK 2009b).

4.3.1 Lastniška ločitev vertikalno integriranih energetskih podjetij

Najpomembnejša zahteva, ki jo t. i. »Tretja plinska direktiva« prinaša in ki je vzbudila največ odpora v skupini držav na čelu s Francijo in Nemčijo, je določba o lastniški ločitvi (*ownership unbundling*) dejavnosti pridobivanja plina in dobave od samega prenosa plina. To v praksi pomeni demontažo vertikalno integriranih energetskih podjetij⁷⁶, ki, kot smo že omenili, na plinskem trgu lahko obvladujejo vse: od pridobivanja oziroma nakupa energenta, njegovega prenosa, pa do distribucije in prodaje plina.

EK je predlagala lastniško ločitev velikih energetskih podjetij, potem ko koncept pravne ločitve velikih energetskih podjetij, ki je v veljavi, očitno ne zadostuje za uveljavitev resničnega notranjega plinskega trga. Pravna ločitev namreč pomeni, da so velika podjetja za upravljanje omrežja ustanovila hčerinske družbe (npr. Geoplin – Geoplin plinovodi), ki so sicer druge pravne osebe, a še vedno v njihovi lasti, s čimer so ohranile nadzor nad njihovimi poslovnimi odločitvami. Do dejanske ločitve tako ni prišlo. Iz tega razmerja po mnenju EK izhajajo tri glavne pomanjkljivosti, ki ovirajo razvoj enotnega plinskega trga (Euractiv 2009a):

- **dostop do prenosnega omrežja – plinovodov:** Pravna ločitev ne rešuje »fundamentalnega konflikta interesov«, ki nastane, ko velika – vertikalno integrirana – energetska podjetja tekmujejo z drugimi – pravilom manjšimi – podjetji, ki potrebujejo dostop do omrežja v lasti integriranih podjetij;
- **dostop do informacij:** Upravljalci omrežja – plinskega ali električnega – so nagnjeni k temu, da z občutljivimi informacijami o, denimo, kapaciteti plinovodov ali skladišč, najprej seznanijo de facto svojega lastnika kot pa potencialne konkurente;
- **investicije:** Upravljalci omrežja nimajo interesa za vlaganje v omrežje – gradnjo novih plinovodov proti omrežjem drugih držav, saj bi to pomenilo

⁷⁶ V slovenskem primeru bi to pomenilo, da bi se morala hčerinska družba Geoplin Plinovodi, lastnica in upravljalnica slovenskega plinovodnega omrežja, lastniško ločiti od svoje ustanoviteljice in 100-odstotne lastnice družbe Geoplin, oziroma dokazati, da lastniška povezanost obeh družb drugim dobaviteljem zemeljskega plina ne onemogoča dostopa do plinovodnega omrežja (Dodevska 2009).

konkurenco na njihovem domačem trgu, kjer kraljujejo njihova matična podjetja⁷⁷ (prav tam).

V luči teh pomislekov je predsednik EK Barroso – ob utemeljevanju in zagovarjanju lastniške ločitve – vertikalno integrirano podjetje slikovito primerjal z veleblagovnico: »Če podjetje prodaja plin in elektriko ter je hkrati lastnik omrežja, ima vse razloge, da konkurenci prepreči enakopraven dostop do 'svojega' omrežja. Položaj je podoben kot pri veleblagovnici, ki ima na policah blago svoje lastne znamke, noče pa narediti prostora za konkurenčno blago, ali pa narediti dodatnih polic« (Euractiv 2007). Torej velika plinska podjetja, lastniki plinovodnega omrežja, diskriminirajo plin, ki prihaja v omrežje s strani drugih dobaviteljev.

Opozicija proti popolni lastniški razvezavi vertikalno integriranih energetskih velikanov je (bila) močna. Vodili sta jo Nemčija in Francija, kar ni naključje, saj od tu prihajajo največja evropska tovrstna podjetja, kot sta E.ON Ruhrgas ali GDF Suez. »Paket zavračam, saj je preveč birokratski. Kvaliteta in varnost nemškega električnega omrežja ne smeta biti postavljena pod vprašaj,« je tedanji nemški minister za gospodarstvo Michael Glos pospremil Barrosovo predstavitev. Tudi njegova francoska kolegica Christine Lagarde je nasprotovala lastniški ločitvi. »Naredili bomo vse, kar lahko, za preprečitev njene uveljavitve,« je obljubila francoskim poslancem (Euractiv 2007).

Skupino 8 držav nasprotnic so sestavljali še Avstrija, Bolgarija, Grčija, Luksemburg, Latvija in Slovaška. Nekoliko pomenljivo je, da so v opoziciji – z izjemo Luksemburga – same države uvoznice ruskega plina in 5 od 8 kar precej odvisne od plinskih pošiljk z vzhoda. Zgolj naključje ali rezultat ruskega lobiranja oziroma pritiska? Bi se za ta korak odločile tudi leto kasneje, po neprijetni izkušnji z dvotedenskim mrkom ruskega plina? Sploh v krizi najbolj prizadeti Slovaška in Bolgarija?

Opozicija je 29. januarja 2008 na EK in na odbor EP za industrijo, raziskave in energijo (ITRE), naslovila pismo, v katerem je nasprotovala popolni lastniški ločitvi, saj naj to ne bi bilo »kompatibilno z ustavnim pravom in prostim pretokom kapitala«. Poleg tega naj po mnenju osmerice ne bi bilo nikakršne »korelacije med lastniško razvezavo,

⁷⁷ In če imajo ta matična vertikalno integrirana podjetja zgolj en vir dobave (npr. ruski) in poleg tega niso ustrezno povezana z omrežji drugih držav, je to, kot se je pokazalo januarja 2009, nevarna igra.

cenami in investicijami, ki so odvisne od mnogih drugih dejavnikov«. In končno, opozicija je menila, da lastniška razvezava ni ustrezen ukrep, ki bi prinesel »dodatno liberalizacijo/odprtje plinskega in električnega trga in ki bi doprinesel h glavnim ciljem, ki si jih delimo z EK, to je zagotovitev ustreznih investicij v omrežje in pospešeno integracijo nacionalnih (energetskih) plinskih trgov« (Euractiv 2009e, 2). A EK je še naprej vztrajala, da v okolju poštene in popolne konkurence, podjetja ne morejo sočasno nadzirati pridobivanja energentov in njihovega prenosa.

Sledila so enoletna pogajanja, 23. marca 2009 pa je bil le dosežen kompromis med EP in državami članicami, ki daje državam, ko gre za najtrši oreh tretjega energetskega paketa – vprašanje učinkovite ločitve dejavnosti vertikalno integriranih energetskih podjetij – na voljo tri možnosti:

- **lastniška ločitev (EP in Svet EU 2009a, 9. člen):** Gre za favoriziran ukrep EK, po katerem lahko države svoja velika energetska podjetja prisilijo, da prodajo svoje prenosne kapacitete, s čimer ne bi več prišlo do konflikta interesov in posledično diskriminacije konkurentov (Euroactiv 2009a). »Lastniško ločevanje, pri katerem je lastnik omrežja imenovan za operaterja sistema in je neodvisen od kakršnih koli interesov v zvezi z dobavo in proizvodnjo, je očitno učinkovit in stabilen način razreševanja notranjega navzkrižja interesov in zagotavljanja zanesljivosti oskrbe,« je zapisano v direktivi (EP in Svet EU 2009a, 1). Podjetje, ki je prodalo svoje prenosne kapacitete, ne sme v drugi državi članici, ki je prav tako izbrala lastniško ločevanje, pridobiti nikakršnega nadzora nad prenosnim omrežjem (EP in Svet EU 2009a, 9. člen).
- **alternativna opcija – samostojni operater sistema (EP in Svet EU 2009a, 14. člen):** Druga možnost, ki jo je EK ponudila že septembra 2007, zavedajoč se nasprotovanja lastniški ločitvi. Ta možnost omogoča, da vertikalno integrirana podjetja ohranijo lastništvo nad plinovodi in skladišči, a morajo njihovo upravljanje, vzdrževanje in razvoj omrežja prepustiti samostojnemu operaterju sistema, ki ga ustanovi vsaka država posebej. Samostojni operater je tako odgovoren tudi za odobritev dostopa tretje strani in za pobiranje plačil. Operater se tudi obveže, da se bo držal 10-letnega razvojnega načrta omrežja, ki ga spremlja regulativni organ. Samostojni operater mora pred začetkom delovanja dobiti še zeleno luč od EK kot potrdilo, da je dovolj neodvisen (EP in Svet EU

2009a, 14. člen). Ta predlog ni naletel na veliko odobravanja med državami članicami, ki so bodisi podpirale lastniško ločitev bodisi t. i. tretjo pot;

- **tretja pot – neodvisni operater prenosnega sistema (EP in Svet EU 2009a, IV. poglavje):** To je možnost, ki jo je naposled dosegla močna opozicija lastniški ločitvi pod vodstvom Francije in Nemčije. Državi sta za svoje energetske velikane (GDF Suez, EDF, E.ON, RWE) dosegli, da ohranijo lastništvo – podobno kot pri drugi opciji – nad prenosnimi zmogljivostmi (plinovodi, skladiščne kapacitete), vendar morajo pristati na močan zunanji nadzor in regulacijo (Euractiv 2009d). Operater prenosnega sistema tako predloži regulatorju v odobritev vse komercialne in finančne sporazume z vertikalno integriranim podjetjem. Slednje se mora vzdržati vsakršnih dejanj, ki bi operaterja prenosnega sistema ovirala pri izpolnjevanju obveznosti. Zaposleni pri operaterju prenosnega sistema nimajo nobene druge funkcije ali interesa v nobenem drugem delu vertikalno integriranega podjetja. Operater se mora držati 10-letnega razvojnega načrta omrežja, ki ga vsako leto predloži nacionalnemu regulativnemu organu. Nad delovanjem operaterja bdi nadzorni organ, v katerem so predstavniki vertikalno integriranega podjetja, delničarji tretjih strani in zaposleni pri operaterju (EU in Svet EU 2009a, členi 17-22).

Rok za uveljavitev ene od treh možnosti v posameznih državah članicah ni 18 mesecev, kot to velja za ostale določbe direktive, ampak 30, to je do 3. marca 2012 (EP in Svet EU 2009a, 9. člen). Orešič (2009) meni, da je končni izkupiček kompromis, ki nikomur ni v ponos, vendar je pač takšna razporeditve moči na najvišji evropski politični ravni. In dodaja: »Ni rečeno, da rešitvi s samostojnim operaterjem sistema in neodvisnim operaterjem prenosnega sistema nista utrezni, bo pa čas pokazal, ali je lastništvo infrastrukture, ki je kot lastnik nimaš pravice upravljati, v praksi izvedljivo.«

Direktiva daje več pristojnosti in moči nacionalnim energetskim regulatorjem, ki so se do zdaj izkazali za premalo učinkovite (Euractiv 2009č). Regulatorji bodo imeli možnost izreči zavezujoče odločitve podjetjem plinskega gospodarstva in tudi določiti kazni, če določbe iz direktive ne bodo upoštevane. Kazen lahko znese tudi do 10 % prometa operaterja prenosnega sistema (EP in Svet EU 2009a, 41. člen). Za boljše sodelovanje nacionalnih regulatorjev je bila ustanovljena tudi Evropska agencija za

sodelovanje energetske regulatorje (ACER)⁷⁸, ki spodbuja sodelovanje med posameznimi nacionalnimi operaterji prenosnih omrežij in spremlja izvajanje desetletnih razvojnih načrtov omrežja za EU. Če ugotovi neskladnosti med načrtom in njegovim izvajanjem, razišče razloge za to in pripravi priporočila za zadevne operaterje prenosnih sistemov, nacionalne regulativne organe in druge zadevne pristojne organe (EP in Svet EU 2009b, 6. člen).

Nova zakonodaja naj bi s spodbujanjem čezmejne trgovine prinesla večjo konkurenčnost na trgu posamezne države EU, s čimer bi znižala cene za potrošnike. A EK opozarja, da to ni nujno, saj liberaliziran trg ne more nadzirati virov energije in dajatev (Euractiv 2009d).

4.3.2 Gazprom klavzula

V zvezi z lastniško ločitvijo »Tretja plinska direktiva« prinaša tudi klavzulo, zajeto v členu 11, ki je neformalno dobila vzdevek »Gazprom klavzula«. Ob predlogu EK o lastniški ločitvi se je namreč pojavila bojazen, da bi energetska omrežja prišla v roke podjetij izven EU. Zato je EK odgovorila s klavzulo, po kateri morajo tudi tuja podjetja izpolnjevati enake kriterije glede učinkovite ločitve posameznih dejavnosti plinskega gospodarstva kot podjetja v EU. Podjetja ali posamezniki iz tretjih držav ne morejo pridobiti lastništva nad prenosnim omrežjem ali operaterjem prenosnega omrežja brez predhodnega mnenja (privolitve) EK (EP in Svet EU 2009a, 11. člen).

Pri presojanju ali kupec iz tretje države lahko pridobi certifikat za upravljanje prenosnega omrežja znotraj EU tako nacionalni regulator države članice kot tudi EK preučuje dva vidika: ali subjekt izpolnjuje zahteve iz člena 9 direktive in ali lahko odobritev certificiranja ogrozi zanesljivost oskrbe EU z energijo (EP in Svet EU 2009a, 11. člen).

Mnogi menijo, da je 11. člen uperjen proti ruskemu velikanu Gazpromu, vzorčnemu (in največjemu) primeru vertikalno integriranega podjetja, ki pod takimi pogoji pač ne more kupiti omrežij znotraj EU, čeprav tovrstnih ambicij ni nikoli skrival in jih je nekaj v sodelovanju s svojimi evropskimi partnerji že tudi uresničil. Hkrati pa je to tudi

⁷⁸ Sedež Acerja je v slovenski prestolnici Ljubljani.

recipročna klavzula nasproti RF, ki kljub že omenjenim prizadevanjem EU ne želi podpisati nobenega mednarodno pravno zavezujočega dokumenta na energetske področju (Euractiv 2009č).

4.3.3 Vlade in ministri v žepih energetskih velikanov?

Tretji paket je sprožil mešane odzive. Takratni komisar EU za energetiko Latvijec Andris Piebalgs je bil z doseženim zadovoljen. Po njegovem mnenju bosta z novo zakonodajo pridobili obe strani, tako potrošniki kot tudi podjetja. Prvi, ker bodo »deležni najnižjih možnih cen« in boljše zaščite, drugim pa se bo s padcem mej oziroma boljše rečeno gradnjo plinskih (in električnih) mostov ponudilo več možnosti za posel (Euractiv 2009d).

A na drugi strani nekateri poslanci niso skoparili s kritikami, saj menijo, da ukrepi niso šli dovolj daleč za razbitje energetskih monopolov oziroma oligopolov. Tako sta poslanca Zelenih v EP Luksemburčan Claude Turmes in Nemka Rebecca Harnes opozorila, da je nova zakonodaja dokaz, da »imajo energetski oligopoli še vedno večino vlad EU in ministrov za energijo v svojih žepih«. Prepričana sta, da bo EU v prihodnjih letih razpravljala še o četrtem paketu.

Francoska poslanka Anne Lapperrouze, iz skupine Liberalcev in demokratov za Evropo (ALDE), pa je poudarila, da tretji paket ne sme biti zreduciran zgolj na vprašanje lastniške ločitve, pač pa so njegovi cilji širši: več pristojnosti za regulatorje, več pravic za potrošnike, več transparentnosti za razvoj obnovljivih virov energije, več tehničnega sodelovanja med upravljavci omrežij (plinovodov, elektrovodov), več sodelovanja med regulatorji, ki naj bi ga omogočila novoustanovljena agencija, in izboljševanje energetske učinkovitosti (Euractiv 2009d). O uveljavljanju direktive in o rezultatih pri izboljševanju delovanja notranjega energetskega trga mora EK obveščati EP in svet EU vsako leto (EP in Svet EU 2009a, 52. člen).

4.4 Uredba o ukrepih za zagotavljanje zanesljivosti oskrbe s plinom

Nov pravnoformalni korak k integraciji plinskega trga EU predstavlja »Uredba z dne 20. oktobra 2010 o ukrepih za zagotavljanje zanesljivosti oskrbe s plinom«, v nadaljevanju tega podpoglavja Uredba. EP in Svet EU (2010, 5) v njej uvodoma zapišeta, da je cilj Uredbe »omogočiti podjetjem plinskega gospodarstva in pristojnim organom držav članic, da ob motnjah v oskrbi kar najdlje zagotavljajo učinkovito delovanje notranjega trga s plinom, dokler pristojni organi ne sprejmejo ukrepov za rešitev situacije, v kateri trg ne more več zagotoviti potrebne dobave plina«.

Zanesljivost oskrbe s plinom je po Uredbi (EP in Svetu EU 2010, 3. člen) deljena odgovornost podjetij plinskega gospodarstva, držav članic in EK, zato taka deljena odgovornost zahteva visoko stopnjo sodelovanja med njimi. Vsaka država mora do 3. decembra 2011 imenovati pristojni organ, ki bo nadziral izvajanje ukrepov iz te Uredbe. Ta pristojni organ je lahko tudi že obstoječi nacionalni energetske regulator.

Pristojni organ mora v skladu z oceno tveganja pripraviti preventivni načrt, ki zmanjšuje ali odpravlja ta tveganja, in načrt za izredne razmere, ki vsebuje ukrepe za odpravo ali zmanjšanje učinka motenj v oskrbi s plinom. Oba načrta mora najpozneje do 3. decembra 2012 predložiti EK. Ustreznost načrtov preuči EK in če oceni, da so pomanjkljivi, mora pristojni organ te pomanjkljivosti odpraviti (EP in Svet EU 2010, 4. člen).

Posebni poudarek Uredba daje infrastrukturi, ki je, jasno, najpomembnejši element pri zagotavljanju zanesljivosti oskrbe s plinom. Tako v 6. členu (EP in Svet EU 2010, 9) državam članicam nalaga, da morajo imeti najpozneje do 3. decembra 2014 zadostne zmogljivosti za zadostitev celotnega dnevnega povpraševanja tudi v primeru, ko bi prišlo do motenj v oskrbi na posamični največji plinski infrastrukturi⁷⁹. V skladu s tem ciljem so operaterji prenosnih sistemov dolžni najpozneje do 3. decembra 2013 zagotoviti dvosmerni (povratni) tok plina na vseh čezmejnih medsebojnih povezavah med državami članicami (prav tam).

⁷⁹ Šteje se tudi, da je obveznost izpolnjena, če pristojni organ v preventivnem načrtu ukrepov dokaže, da je motnje v oskrbi mogoče zadostno in pravočasno nadomestiti z ustreznimi tržnimi ukrepi na strani povpraševanja. Prav tako se lahko pristojni organi odločijo, kadar je to primerno, da obveznost izpolnijo na regionalni namesto na nacionalni ravni (prav tam).

Če trg ne zahteva naložbe, ki bi omogočila dvosmerno zmogljivost, in če bi zaradi nje nastali stroški v več kot eni državi članici, se nacionalni regulativni organi vseh vpletenih držav članic skupaj dogovorijo o porazdelitvi stroškov (EP in Svet EU 2010, 9). Izvzetje iz obveznosti dvosmerne zmogljivosti je možno, »če zmogljivost povratnega toka ne bi bistveno okrepila zanesljivosti oskrbe nobene države članice ali regije ali če bi naložbeni stroški bistveno presegali možne koristi za zanesljivost oskrbe« (EP in Svet EU 2010, 11). Izvzetje mora odobriti EK.

EK lahko na predlog pristojnega organa (EP in Svet EU 2010, 11. člen) razglasi izredne razmere na ravni EU ali regionalni ravni. EK v primeru izrednih razmer zagotovi izmenjavo informacij, zagotovi doslednost in učinkovitost ukrepov in usklajuje ukrepe v zvezi s tretjimi državami. Z 12. členom (prav tam) se ustanovi Koordinacijska skupina za plin, ki jo sestavljajo predstavniki pristojnih organov držav članic, predstavniki operaterjev prenosnih sistemov in predstavniki odjemalcev plina. Njen namen je pomagati EK pri zanesljivosti oskrbe, še zlasti v izrednih razmerah. Skupini predseduje EK, ki sklicuje redna srečanja.

Posebej pomemben je 13. člen. Da bi EK omogočili oceno zanesljivosti oskrbe z energijo na ravni EU, Uredba (EP in Svet EU 2010, 16) državam članicam nalaga, da EK najpozneje do 3. decembra 2011 predložijo vse obstoječe medvladne sporazume s tretjimi državami, ki vplivajo na razvoj plinske infrastrukture in plinske oskrbe. Hkrati pa tudi podjetjem plinskega gospodarstva v državah članicah nalaga, da jih do 3. decembra 2011 obvestijo o naslednjih podrobnostih pogodb, ki jih imajo sklenjene z dobavitelje iz tretjih držav: trajanje pogodbe, skupna letna pogodbeni količina in povprečna mesečna količina, največje dnevne pogodbene količine v primeru izrednih razmer in pogodbeno dogovorjena prevzemna mesta. S tem bo EK dobila pregled nad gibanjem količine plina v EU, česar ob januarski krizi 2009 ni imela.

EK mora najpozneje do 3. decembra 2014 pripraviti sklepne ugotovitve o možnih načinih za izboljšanje zanesljivosti oskrbe s plinom na ravni EU ter Evropski parlament in Svet EU obvestiti o izvajanju te uredbe (EP in Svet EU 2010, 17).

Novi ciljni datum za integracijo energetskega in z njim tudi notranjega plinskega trga je leto 2015. Vsaj tako je v predgovoru k novi energetske strategiji EU⁸⁰ zapisal komisar za energetiko Oettinger (EK 2010, 1): »Ne moremo nadaljevati z razdeljenimi energetske trgi, saj to ogroža našo varnost dobave in omejuje koristi popolne konkurence. Zato je dokončanje resnično integriranega notranjega trga prioriteta. Energija mora biti zagotovljena skozi vseevropsko infrastrukturo, podobno tisti, ki so jo že deležni prebivalci EU v sektorjih, kot sta telekomunikacije in transport. Do leta 2015 mora biti zato vsaka članica EU popolnoma integrirana v novo infrastrukturo.«

Infrastruktura predstavlja največji strošek pri integraciji energetskega trga. EK tako ocenjuje (2010, 1), da bo potrebno v naslednjih desetih letih v energetske infrastrukturo (posodobitev in dograditev) vložiti kar tisoč milijard evrov. Od tega za plinovode 200 milijonov evrov. Večino potrebnega denarja naj bi zagotavljali prihodki od tržne dejavnosti, a bo EK (2010, 15) zaradi obsežnosti investicij, ki jih bržkone ne bo pokrila trg, pripravila še posebno strategijo, ki bo vzpodbudila investiranje v energetske sektor. Poleg tega bodo alternativni načini financiranja potrebni tudi za infrastrukturne projekte, ki tržno niso »vzdržni«, a so tako imenovani projekti »evropskega interesa«, saj zagotavljajo varnost oskrbe (prav tam).

Nova zakonodaja nedvomno pomeni večjo regulacijo in predvsem poostren nadzor nad delovanjem plinskega trga in akterjev na njem. V to so bile institucije EU enostavno prisiljene, saj prejšnja zakonodaja zaradi ukrepov, ki so se izkazali za prešibke, ni dosegla cilja, to je integracije notranjega plinskega trga. Seveda nov pravni okvir sam po sebi ne bo prinesel zelenih rezultatov, če se ga ne bo dosledno izvajalo v praksi. In le čas bo pokazal, kako uspešne bodo države članice oziroma podjetja njihovega plinskega gospodarstva in tudi EK pri tem. Zagotovo pa nova zakonodaja prinaša na plinski (energetske) trg več koordinacije na ravni EU, torej vseevropske perspektivo razvoja trga, ki jo je v uvodu tega dela Helm pogrešal.

⁸⁰ Dokument EK ima naslov Energija 2020, neuradno pa se imenuje tudi strategija 20-20-20, kar pomeni da je, kot je bilo že omenjeno, cilj EU do leta 2020 za 20 % zmanjšati izpust toplogrednih plinov, za 20 % izboljšati energetske učinkovitost in delež obnovljivih virov energije z zdajšnjih 8 % povečati na 20 %. Sicer ima poleg integracije energetskega trga nova energetske strategija še štiri prioritete: doseči energetske učinkovito Evropo, zagotoviti zanesljivo, varno in dostopno energijo, povečati evropsko vodstvo glede energetske tehnologij in inovacij ter krepitev zunanje razsežnosti energetskega trga EU (EK 2010, 9).

5 ZAKLJUČEK

Zaključek je namenjen preverjanju oziroma verifikaciji hipotez. Prva hipoteza se glasi: »Pri plinski trgovini Evropske unije in Ruske federacije gre za odnos soodvisnosti, nikakor pa ne za odvisnost EU od ruskega plina. Rusija je največji izvoznik plina v EU, ki pa je obenem največji in najdonosnejši izvozni trg za ruski plin, zato se bo vzajemno koristno razmerje nadaljevalo tudi v prihodnjih letih.«

Gledano na ravni EU, ne moremo govoriti o odvisnosti od ruskega plina, o čemer jasno govorijo v diplomski nalogi prikazane številke. Ruski plin predstavlja le 26 % porabe plina EU, kar pomeni, da članice več kot 70 % plina pridobijo iz »neruskih« virov. O enostranski odvisnosti bi, denimo, lahko govorili, če bi bili številki zamenjani. Nadalje, delež ruskega plina v uvozu EU se je iz 75 % v zadnjih dveh desetletjih zmanjšal na dobrih 40 %, kar pomeni, da so članice dobro diverzificirale vire dobave, seveda pa je potrebno s tovrstnim trendom, če je le mogoče, nadaljevati. Predvsem s povečanjem deleža UZP. In morda še najbolj odločujoč podatek, ki demantira tezo o odvisnosti EU: ruski plin zadovolji le 6,5 % energetskih potreb članic, ki tako preostalih 93,5 % pridobijo iz drugih virov.

Torej že na podlagi prikazane »matematike« lahko ovržem na splošno zelo razširjeno, a poenostavljeno tezo o odvisnosti EU od ruskega plina. Ko v to sliko vključim še pogosto prezrto dejstvo, da je EU največji in najdonosnejši trg za ruski plin, kamor Gazprom izvozi med 25 in 30 % proizvedenega plina, z njim pa ustvari dve tretjini (66 %) vseh prihodkov, potem je teza o odvisnosti še manj vzdržna. Sploh, ker je tudi RF obsojena izvažati plin v države EU, saj infrastruktura za potencialno konkurenčni azijski trg še ni zgrajena. In tudi ko bo zgrajena, bo plin črpala iz nahajališč v vzhodni Sibiriji in na ruskem Daljnem vzhodu, ki zaradi oddaljenosti ne pridejo v poštev za evropske potrošnike.

RF kot največji svetovni proizvajalec zemeljskega plina, največji izvoznik in država z največjimi zalogami tega energenta je idealni dobavitelj EU. Enako je polmilijardna EU zaradi velikih potreb po energiji, geografske bližine in dobre plačilne sposobnosti idealni trg za ruski plin. EU ga zagotovo potrebuje, a hkrati RF najmanj toliko hlasta za prihodki od prodaje plina, ki polnijo državni proračun. Očitno je torej, da ekonomski interesi RF in EU na področju plinske trgovine močno sovpadajo, vzajemna korist je

očitna, zato je soodvisnost najbolj ustrezna beseda za označitev plinskega partnerstva, ki traja že 40 let in nobenega razloga ni, da ne bi bilo plinsko sodelovanje uspešno še naprej. Na podlagi tega lahko **potrdim** prvo hipotezo kot **pravilno**.

Druga hipoteza se glasi: »Enoten in delujoč evropski notranji plinski trg bi okrepil evropsko energetske varnost, saj bi blažil šoke v dobavi plina. Hkrati bi okrepil geopolitični položaj EU nasproti RF, ki bi tako težje uporabljala plin kot geopolitično orožje za uveljavljanje lastnih interesov«.

Plinska kriza januarja 2009, ki sicer ni nastala kot posledica spora RF s katero od članic EU, je pri plinski oskrbi potrdila veliko ranljivost predvsem vzhodnoevropskih držav. Določene članice EU, kot sta Slovaška ali Bolgarija, pač nimajo nobene alternative, če pride do ustavitve dobav ruskega plina. Integracija plinskega trga znotraj EU bi tako okrepila energetske varnost srednje in vzhodnoevropskega dela, saj bi imele države možnost v kriznih razmerah plin črpati iz »neruskih« virov EU. Kot je namreč v svojem poročilu ugotovila EK, bi štirinajstdnevni izpad ruskega plina januarja 2009 lahko pokrili s povečanim uvozom iz drugih virov, a zaradi ne dovolj dobro delujočega trga to ni bilo mogoče.

Nedokončana integracija trga ne ogroža samo energetske varnosti EU, ampak izpostavlja nekatere članice ruskim geopolitičnim pritiskom. Seveda ima ta ruski plinski vzvod omejen doseg, kljub temu pa si EU v luči prizadevanj k vse večji enotnosti na zunanje-političnem področju, ki se mora stopnjevati, če EU želi postati globalni akter, ne more privoščiti, da bi bil katerikoli njen del izpostavljen pritisku ali celo izsiljevanju pri energetskih vprašanjih. Tu je treba dodati, da je verjetnost, da bi RF z izsiljevanjem šla tako daleč, da bi zaradi zavračanja njenih »želja« s strani katere od članic EU tej državi ustavila dobave plina, majhna. To se namreč v 40-letni zgodovini plinske trgovine še ni zgodilo in se tudi ne bo, saj bi bila ta poteza, kot se je izrazil Trenin, zares samomorilska. EU je – ne samo kot potrošnik plina – pač preveč pomemben partner za RF, da bi ta uporabljala tovrstne metode.

Zagotovo pa RF skuša prodajo plina izkoristiti za več kot zgolj denar. To je, skuša pri vsaki partnerici ugotoviti, do kam lahko gre s svojimi pogojevanji oziroma željami. Njeno ravnanje je pač racionalno in razumljivo za realnost stalne tekme za moč in vpliv

v mednarodni politiki. Odgovor na tovrstne ruske geopolitične poskuse je integriran notranji plinski trg EU, ki bi ranljivost članic precej zmanjšal ali celo izničil. Ob sprejetih (zakonodajnih) ukrepih na ravni EU lahko z veliko gotovostjo tudi trdim, da se bo integracija notranjega trga EU v prihodnjih letih izboljšala, s čimer se bo vloga ruskega plina kot geopolitičnega orodja zmanjšala, hkrati pa se bo geopolitični položaj EU nasproti RF okreplil. Zato lahko **potrdim** tudi drugo **hipotezo** kot pravilno.

Gledano širše, je kakršnokoli demoniziranje RF zaradi plinske trgovine nepotrebno (Nies 2008, 99). Po stoletju vročih in hladnih vojn na geografskem prostoru od Atlantika do Urala je pač čas za krepitev odnosov na vseh ravneh. Tako RF kot EU se zavedata, da je približevanje in sodelovanje edina »win-win« kombinacija za prihodnost. »Razvijanje partnerstva z Rusijo je najpomembnejša in najnujnejša naloga, s katero se Evropska unija sooča na začetku 21. stoletja. Partnerstvo predstavlja za nas izziv v političnem, ekonomskem, socialnem in varnostnem smislu. Je razburljivo, a hkrati kompleksno. Ne sme nam spodleteti,« je ob prelomu stoletij dejal takratni visoki predstavnik EU za skupno zunanjo in varnostno politiko Javier Solana (EP 2005).

Tudi z ruske strani prihajajo podobna razmišljanja. Pred vrhom EU – RF novembra 2006 je takratni predsednik RF Putin zapisal: »Prepričan sem, da nas preteklost ne sme ločevati – zgodovine ni mogoče na novo napisati. Naloga današnjega dne je, da skupaj ustvarjamo prihodnost Rusije in EU kot partnerjev in zaveznikov. Rusija je pripravljena na takšno sodelovanje. Upam, da bo takšno stališče prevladalo tudi v Evropski uniji« (Delo 2006).

Za konec bi dejal, da je plinska trgovina med RF in EU kljub občasnim zapletom, ki pa so pravzaprav redki, velika zgodba o uspehu, ki traja že več kot 40 let. In nobenega razloga ni, da ne bi bila vsaj tako uspešna še naprej. V času hladne vojne je plinska trgovina povezala ideološke nasprotnike z obeh strani železne zaves, v 21. stoletju pa naj prispeva k okrepljenemu partnerstvu RF in EU.

6 LITERATURA

Agreement on partnership and cooperation between the European Communities and their Member States and the Russian Federation. 1994. Dostopno prek: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128(01):EN:NOT) (17. marec 2009).

Aligica, Paul. 2002. *Geo-economics as a geo-strategic paradigm*. Dostopno prek: http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=1917 (22. november 2010).

Balažic, Milan. 2001. Velika Slovenija: Klasični in novi geopolitični koncepti. *Teorija in praksa* (38): 231-243.

Baldwin, David. A. 1985. *Economic Statecraft*. Princeton: Princeton University Press.

Baylis, John in Steve Smith, ur. 2003. *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Bebler, Anton. 2009. Politika Evropske unije do Ruske federacije. V *Evropska unija od A do Ž*, ur. Sabina Kajnič in Damjan Lajh, 290-294. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Benko, Vlado. 1997. *Znanost o mednarodnih odnosih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

BBC. 2007. *Orange bloc edges to poll victory*, 3. oktober. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7025382.stm> (26. november 2009).

--- 2009a. *Q&A: Russia-Ukraine gas row*, 20. januar. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7240462.stm> (3. december 2009).

--- 2009b. *EU fines E.On and Gaz de France*, 8. julij. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8140024.stm> (10. julij 2009).

Boon von Ochsee, Timothy A. 2010. *The Dynamics of Natural Gas Supply Coordination in a New World. Cooperation or competition between gas-exporting countries from a Russian perspective*. Hague: Clingendael International Energy Programme. Dostopno prek: http://www.clingendael.nl/publications/2010/20100622_dissertation_CIEP_Tim%20Boon%20von%20Ochssee.pdf (12. december 2010).

British Petroleum. 2009. *Statistical review of world energy 2009*. Dostopno prek: <http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622> (13. julij 2009).

Centre for European Reform. 2008. *Pipelines, politics and power. The future of EU – Russia energy relations*. Dostopno prek: http://www.cer.org.uk/pdf/rp_851.pdf (7. januar 2009).

Clausewitz, Carl. 2004. *O vojni*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Clingendael International Energy Programme. 2008. *The Geopolitics of EU Gas Supply*. Dostopno prek: http://www.clingendael.nl/publications/2008/20080800_ciep_energy.pdf (13. december 2010).

Correlje, Aad F. 2001. *The Re-regulation of the Dutch Natural Gas System*. Rotterdam: Delft University of Technology.

Dodds, Klaus, ur. 2009. *Geopolitics*. London: Sage Publications.

Dodevska, Majda. 2009. Bruselj sprejel tretji paket. *Delo*, 9 (30. junij).

Drenik, Simona, Neža Grasselli in Rok Lampe, ur. 2008. *Lizbonska pogodba z uvodnimi pojasnili*. Maribor: Doba Epis.

Duma. Dostopno prek: <http://www.duma.ru/> (3. september 2009).

Dunne, Tim in Brian C. Schmidt. 2003. Realism. V *The Globalization of World Politics*, ur. John Baylis in Steve Smith, 161-183. Oxford: Oxford University Press.

Encyclopedia of Earth. 2009. *Primary energy*. Dostopno prek: http://www.eoearth.org/article/Primary_energy (2. december 2009).

European Union Information Website (Euractiv). 2007. *EU unveils plan to dismantle big energy firms*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/en/energy/eu-unveils-plan-dismantle-big-energy-firms/article-166890> (11. junij 2009).

--- 2009a. *Liberalisation of the EU gas sector*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/en/energy/liberalisation-eu-gas-sector/article-171067> (29. julij 2009).

--- 2009b. *Eight EU states oppose unbundling, table third way*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/en/energy/eu-states-oppose-unbundling-table-third-way/article-170048> (30. julij 2009).

--- 2009c. *French MP: Gas pipelines should be limited to regional routes*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/en/energy/french-mp-gas-pipelines-limited-regional-routes/article-187719> (4. december 2009).

--- 2009č. *Liberalising the EU energy sector*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/en/energy/liberalising-eu-energy-sector/article-145320> (5. avgust 2009).

--- 2009d. *EU nears energy liberalisation finishing line*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/en/energy/eu-nears-energy-liberalisation-finishing-line/article-181541> (10. avgust 2009).

--- 2009e. *Third option letter*. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/ndbtext/press/3rdoptionletter.pdf> (5. marec 2011).

Eurostat. 2009. *Panorama of energy*. Dostopno prek: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

cache/ITY_OFFPUB/KS-GH-09-001/EN/KS-GH-09-001-EN.PDF (16. december 2010).

Evropska komisija. 2000. *Green paper. Towards a European strategy for the security of energy supply*. Dostopno prek: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=COMfinal&an_doc=2000&nu_doc=769 (16. december 2010).

--- 2006. *Green paper. A European strategy for sustainable, competitive and secure energy*. Dostopno prek: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=COMfinal&an_doc=2006&nu_doc=105 (1. marec 2009).

--- 2007a. *Sporočilo komisije Evropskemu svetu in Evropskemu parlamentu: Energetska politika za Evropo*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0001:SL:NOT> (15. september 2009).

--- 2007b. *Preiskava na podlagi člena 17 Uredbe (ES) št. 1/2003 v panogi plina in elektroenergetski panogi – končno poročilo*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0851:SL:NOT> (27. oktober 2009).

--- 2009a. *Commission staff working document. The january 2009 gas supply disruption to the EU: An assessment*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/energy/strategies/2009/doc/2009_ser2_autre_document_travail_service_part1_ver2.pdf (24. avgust 2009).

--- 2009b. *Tretji energetska paket*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/third_legislative_package_en.htm (5. avgust 2009).

--- 2010. *Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2011_energy2020_en.pdf (23. januar 2011).

Energy Charter. 2007. *Putting a price on energy: International pricing mechanisms for oil and gas*. Dostopno prek: <http://www.encharter.org/index.php?id=218> (10. junij 2009).

Eurogas. 2009. *Natural gas demand and supply*. Dostopno prek: <http://www.eurogas.org/uploaded/Eurogas%20long%20term%20outlook%20to%202030%20-%20final.pdf> (25. november 2009).

Evropski parlament. 2005. *Osnutek poročila o odnosih EU-Rusija*. Dostopno prek: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pr/560/560592/560592sl.pdf (15. november 2009).

Evropski parlament in Svet EU. 2009a. *Direktiva 2009/73/ES z dne 13. julija 2009 o skupnih pravilih notranjega trga z zemeljskim plinom in o razveljavitvi Direktive 2003/55/ES*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0094:01:SL:HTML> (7. oktober 2009).

--- 2009b. *Uredba (ES) št. 713/2009 z dne 13. julija 2009 o ustanovitvi Agencije za sodelovanje energetske regulatorjev*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0001:0014:SL:PDF> (5. oktober 2009).

--- 2010. *Uredba (EU) št. 994/2010 z dne 20. oktobra 2010 o ukrepih za zagotavljanje zanesljivosti oskrbe s plinom in o razveljavitvi Direktive Sveta 2004/67/ES*. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:295:0001:0022:SL:PDF> (24. januar 2011).

Finn, Peter. 2006. *Russia's state controlled gas firm announces plan to double price for Georgia*, 3. november. Dostopno prek: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/02/AR2006110201520.html> (7. julij 2009).

Frelih, Polona. 2008. *Sodelovanje bremeni medsebojno nezaupanje*. *Delo*, 8 (26. junij).

Gazprom. 2008. *Annual report*. Dostopno prek: <http://old.gazprom.ru/report2008/en/index.html#:/ref/> (8. september 2009).

Gazprom export. 2008. *Pricing mechanisms for natural gas: Factsheet*. Dostopno prek: <http://www.europeanenergyreview.eu/data/docs/Viewpoints/081122%20Gas%20Price%20Factsheet%20GENERIC%20final.pdf> (2. september 2009).

Geoplin. Dostopno prek: <http://www.geoplin.si/> (2. november 2009).

Grošelj, Klemen. 2008. Energetska varnost v rusko-evropskem partnerstvu. V *Prihodnost Evropske unije*, ur. Irena Brinar, 129-139. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Helm, Dieter. 2007. *The Russian dimension and Europe's external energy policy*. Dostopno prek: http://www.dieterhelm.co.uk/publications/Russian_dimension.pdf (15. januar 2009).

Haushofer, Karl. 1948/2009. »Defense of German Geopolitics« from Total Power: A Footnote to History. V *Geopolitics*, ur. Klaus Dodds, 155-161. London: Sage.

Holsti, Kalevi Jacques. 1995. *International Politics. A framework for analysis*. New Jersey: Prentice-Hall.

International energy agency. 2009. *Key world energy statistics*. Dostopno prek: www.iea.org/textbase/nppdf/free/2009/key_stats_2009.pdf (12. november 2009).

Institute for International Relations Clingendael. 2004. *Study of energy supply security and geopolitics. Final report*. Dostopno prek: http://www.clingendael.nl/ciep/events/20040130/CIEP_Final_Report_ANNEX_5_2004.pdf (22. marec 2009).

Kajnič, Sabina. 2008. *Razvoj evropske zunanje politike*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Košir, Alenka. 1999. *Od klasičnih do sodobnih tendenc v razvoju geopolitične misli*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kruyt, Bert, D. P. van Vuuren, H. J. M de Vries in H. Groenenberg. 2009. Indicators for energy security. *Energy Policy* (37): 2166-2181.

Lamy L., Steven. 2003. Contemporary mainstream approaches: neo-realism and neo-liberalism. V *The Globalization of World Politics*, ur. John Baylis in Steve Smith, 207-224. Oxford: Oxford University Press.

Leonard, Mark in Nicu Popescu. 2007. *A power audit of EU-Russia relations*. Dostopno prek: http://ecfr.3cdn.net/1ef82b3f011e075853_0fm6bphgw.pdf (25. november 2008).

Luttwak, Edward. 1993. *The endangered American dream : How to stop the United States from becoming a Third World country and how to win the geo-economic struggle for industrial supremacy*. New York : Simon and Schuster.

--- 1998. From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. V *The geopolitics reader*, ur. Gearoid O'Tuathail, Simon Dalby in Paul Routledge, 125-130. London: Routledge.

--- 1999. *Turbo capitalism: winners and losers in the global economy*. London: Orion Business.

Mackinder, J. Halford. 1904/2009. The Geographical Pivot of History. V *Geopolitics*, ur. Klaus Dodds, 329-344. London: Sage.

Mancevič, Denis. 2007. *Ekonomska diplomacija Ruske federacije – analiza izbranih primerov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

MMC RTV SLO. 2009a. *Rusija in Ukrajina sta se dogovorili*, 18. januar. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/gospodarstvo/rusija-in-ukrajina-sta-se-dogovorili/96207> (5. avgust 2009).

--- 2009b. *Grošelj: Spor s plinom je rusko izsiljevanje*, 8. januar. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/groselj-spor-s-plinom-je-rusko-izsiljevanje/95899> (8. avgust 2009).

--- 2009c. *Komisija z visoko kaznijo za E.ON in GDF*, 8. julij. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/evropska-unija/komisija-z-visoko-kaznijo-za-eon-in-gdf/207136> (20. julij 2009).

--- 2009č. *Moskva predlaga srečanje, Kijev že oporeka*, 14. januar. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/gospodarstvo/moskva-predlaga-srecanje-kijev-ze-oporeka/96088> (15. april 2009).

--- 2009d. *Projekt Nabucco zdaj še črno na belem*, 13. julij. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/gospodarstvo/projekt-nabucco-zdaj-se-crno-na-belem/207452> (20. avgust 2009).

--- 2009e. *Foto: Južni tok – Pahor in Putin odpirata pipico*, 14. november. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/gospodarstvo/foto-juzni-tok-pahor-in-putin-odpirata-pipico/216870> (20. november 2009).

--- 2010. *Merklova in Janukovič predvsem o plinu*, 30. avgust. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/svet/merklova-in-janukovic-predvsem-o-plinu/238109> (12. januar 2011).

Morgenthau, Hans. 1995. *Politika med narodi*. Ljubljana: DZS.

Nabucco. Dostopno prek: <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en> (8. marec 2011)

Natural gas. Dostopno prek: <http://www.naturalgas.org/> (29. junij 2009).

New York Times. 2009. *Russia-Ukraine feud goes beyond gas pipes*, 4. januar. Dostopno prek: http://www.nytimes.com/2009/01/14/world/europe/14iht-gazprom.2.19349065.html?_r=2&pagewanted=2 (17. junij 2009).

Nies, Susanne. 2008. *Oil and gas delivery to Europe. An overview of existing and planned infrastructures*. Dostopno prek: www.ifri.org/files/Energie/OilandGas_Nies.

pdf (13. junij 2009).

Noël, Pierre. 2008. *Beyond dependence: how to deal with Russian gas*. Dostopno prek: http://ecfr.3cdn.net/c2ab0bed62962b5479_ggm6banc4.pdf (15. januar 2009).

Orešič, Tomaž. 2009. Neslišni ton nove evropske energetske zakonodaje. *Delo*, 3 (11. julij).

O'Tuathail, Gearoid, Simon Dalby in Paul Routledge. 1998. *The geopolitics reader*. London: Routledge.

Parker, Geoffrey. 1997. *Zahodna geopolitična misel v XX. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Pease S., Kelly-Kate. 2003. *International organizations: perspectives on governance in the twenty-first century*. New Jersey: Pearson Education.

Petrič, Ernest. 2010. *Zunanja politika – osnove teorije in praksa*. Mengeš: Center za evropsko prihodnost.

Positivity Wordpress. Dostopno prek: <http://positivity.wordpress.com/> (8. marec 2011).

Putin, Vladimir. 2006. Preko partnerstva Rusije in EU h gradnji skupne Evrope in k novim priložnostim za vse Evropejce. *Delo*, 3 (23. november).

RIA Novosti. 2007. Russia says pipelines across Caspian sea floor unacceptable (25. januar). Dostopno prek: <http://en.rian.ru/russia/20070125/59687576.html> (12. november 2009).

Russett, Bruce in Harvey Starr. 1992. *Svetovna politika*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Sakhalin Energy. Dostopno prek: www.sakhalinenergy.com (22. oktober 2009).

Selivercov, Sergej. 2009. *Energy Security of Russia and the EU: Current legal problems*. Dostopno prek: <http://www.ifri.org/files/Energie/Seliverstov.pdf> (12. december 2010).

Simoniti, Iztok. 1997. Uvod k Zahodna geopolitična misel v XX. stoletju. V *Zahodna geopolitična misel v XX. stoletju*, Geoffrey Parker, 1-57. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Smeenk, Tom. 2010. *Russian Gas for Europe: Creating Access and Choice*. Dostopno prek: http://www.clingendael.nl/publications/2010/20100622_dissertation_CIEP_Tom%20Smeenk.pdf (12. december 2010).

Soban, Branko. 2009. »Dream Stream« v Evropo. *Delo, Sobotna priloga*, 24 (4. april).

STA. 2008. *Putin obtožil Ukrajino, da je prodajala orožje Gruziji*, 2. oktober. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1325383&q=PUTIN> (8. marec 2011).

--- 2009a. *Rusija in Ukrajina rešili nesporazume pri oskrbi s plinom*, 1. september. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1422869&q=PUTIN> (8. marec 2011)

--- 2009b. *Vrh EU-Rusija v znamenju energetske vprašanj, krize in podnebne spremembe*, 17. januar. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1355436&q=EU%2C+RUSIJ> (8. marec 2011).

--- 2009c. *EDF in Gazprom s pogodbo za izgradnjo Južnega toka*, 27. november. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1453388&q=GAZPR> (8. marec 2011).

--- 2009č. *Slovenija in Rusija podpisali sporazum o plinovodu Južni tok*, 14. november. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1448538&q=JU%C5%BDN+TOK> (8. marec 2011).

Sprout, Harold in Margaret Sprout. 1971. *Toward a Politics of the Planet Earth*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno prek: <http://www.stat.si/> (13. junij 2009).

Stern, Jonathan. 2006. *The new security environment for European gas: Worsening geopolitics and increasing global competition for LNG*. Oxford institute for energy studies. Dostopno prek: <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG15.pdf> (15. marec 2009).

Strange, Susan. 1988. *States and markets. An introduction to international political economy*. London: Pinter Publishers.

Tavčar, Borut. 2010. Plin bo zaradi nafte desetino dražji. *Delo*, 4 (22. december).

Türk, Danilo. 2010. *Predavanje 'Slovenska zunanja politika v času sprememb'*. Dostopno prek: <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/dokumentiweb/45AD5AC0F5508D3EC12577D600509036?OpenDocument> (6. december 2010).

Udovič, Boštjan. 2009. *Ekonomska in gospodarska diplomacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Van der Linde, Coby. 2004. *Study on Energy Supply Security and Geopolitics*. Dostopno prek: http://www.clingendael.nl/publications/2004/200401000_ciep_study.pdf (14. december 2010).

Victor, Nadežda. 2008. *Gazprom: Gas giant under strain*. Dostopno prek: http://pesd.stanford.edu/publications/gazprom_gas_giant_under_strain/ (22. avgust 2009).

Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Boston: McGraw-Hill.

Wikipedia. Dostopno prek: <http://www.wikipedia.org/> (20. november 2009).